Osmanlı'nın

Son Yılları

Üçüncü Basım

Abdurrahman Karamancıoğlu

18 Şubat 2025 - Eskişehir

İçindekiler

1 Giriş **3**

2 Meşrutiyetin ilanı, 31 Mart Vakası, ve Abdülhamid'in Hal'i **7**

3 Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Selanik'in Düşüşü, Edirne Müdafaası **15**

4 Birinci Dünya Savaşı'na Giriş **37**

5 Büyük Harp **56**

5.1 Bir tarihsel arka plan 56

5.2 Doğu Cephesi: Sarıkamış Harekatı 60

5.3 Rusya'nın Savaştan Çekilmesi 69

5.4 Avrupa Cephesi 76

5.5 Kanal Harekatı 78

5.6 Kut-ül Amare Zaferi ve Bağdat'ın düşmesi 93

5.7 Çanakkale Zaferi 106

Kaynaklar **125**

Önsöz

Osmanlı'nın Son Yılları Osmanlı Devletinin 1908-1918 yılları arasındaki siyasî tarihini kolay okunabilir şekilde sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla atıflar seyrekleştirilmiş ve kaynaklar internet ortamında kolay erişilebilir şekilde seçilmişlerdir. Kolay okunabilirlik için tercih edilen küçük hacim sebebiyle dönemin olaylarının bütünü yerine birbirlerini anlamlı şekilde takip eden olaylar silsilesi ele alınmıştır. Siyasî tarih ülke yönetimlerinin hareket desenlerini kapsadığı için yeni neslin benzer süreçlerde karar vermesi için faydalı bir gereçtir. Osmanlı tarihinin incelenen on yıllık dönemi daha önceki birçok asırdan daha çok vaka çeşitliliği barındırdığı için siyasî bir laboratuvar olma özelliği yüksektir. Ülke olarak büyük toprak kayıplarının yaşandığı bu kaotik dönem, içinde birçok farklı deseni barındırmaktadır. Bu yazı da bir kaostan desen çıkarma girişimidir.

1 Giriş

Bir sosyal organizma olan devlet biyolojik organizmalar gibi sonlu bir hayata sahiptir. Osmanlı Devleti de bunun bir istisnası değildir. Bazı devletler önlenemez sebeplerle tarih sahnesinden çekilirken bazıları da kendi hatalarının hızlandırdığı bir yıkıma ulaşırlar.

Osmanlı Devleti, ihtişamlı yıllarının bittiğinin ilk belirtisini İkinci Viyana Seferi ile gördü. Bu seferde sadece hedefe ulaşamamakla kalınmamış, takip eden savaşlar silsilesi neticesinde, daha önce kazanmış olduğu topraklardan da çekilme başlamıştı. 1683 yılındaki Viyana mağlubiyetini takiben Osmanlı Devleti Papa'nın çağrısı ile oluşan ittifaka karşı dört ayrı cephede (Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya) savaşmak zorunda kalmıştır [1]. İkinci Viyana seferinden itibaren onaltı yıl süren bu savaşlar Karlofça Anlaşması ile neticelenmiştir. Günümüz Sırbistan sınırları içinde olan Karlofça kasabasında 1699 yılında, Rusya haricindeki koalisyon ülkeleri ile, anlaşma imzalanmış; Rusya ile de ateşkes anlaşması yapılmıştır. Cephedeki mağlubiyetler Osmanlı Devleti'ni bu anlaşmaya mecbur kılmıştır; karşımızdaki koalisyon savaşa devam etse daha büyük tahribata yol açabileceğini ve daha çok toprak kazanabileceğini bilmesine rağmen, kendileri için yaklaşmakta olan İspanya Veraset Savaşı'na hazırlanabilmek için anlaşmayı kabul etmişlerdir.

Bu savaşla başlayan gerileme döneminde Osmanlı Deveti sürekli güç kaybetmiş, buna mukabil Avrupalı rakipleri ise hem iktisadi olarak, hem insan kaynakları olarak, hem de teknoloji olarak sürekli güçlenmiştir. Avrupalı devletlerin güçlenmesi sadece kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmamış, Afrika ve Asya'daki askeri kapa-

sitesi daha zayıf ülkeleri sömürgeleştirip o ülkelerin kaynaklarına el koymalarının oluşturduğu iktisadi zenginlik sayesinde olmuştur. 1800'lü yılları başına gelindiğinde artık Osmanlı Devleti'ndeki gerilemenin durdurulamaz olduğunu gösteren yeni belirtilerle karşılaşılmıştır. 1827'de Navarin faciası ile donanmamızın nerdeyse tamamını kaybedildi. İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden oluşan bir ittifak donanması, Mora yarımadasının batısında bir liman olan Navarin'deki Osmanlı donanmasını bir baskınla yok ederken kendileri tek gemisini dahi kaybetmediler [2]. Bu savaş yelkenlilerle yapılan son deniz savaşı olarak bilinir. Osmanlı, kaybedilenlerin yerine o zamanın teknolojik seviyesine uygun gemiler inşa edemedi; askerî olarak zayıflamaya devam etti. Rusya'nın desteği ile Navarin Faciası'ndan 3 yıl sonra Yunan Devleti bağımsızlığını ilan etti. Bu noktadan sonra gerileme süreci hızlandı. Sonrasında Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek için rakip ülkeler arasındaki ihtilaflardan faydalanmaya çalıştı. Rusya'yı kendisi için tehdit olarak gören İngiltere'den faydalanmaya çalıştı. Rusya'nın Akdeniz'e açılmasını ve kendi menfaatlerine zarar vermesini istemeyen İngiltere Osmanlı'nın boğazları koruyacak kadar güçlü olmasından memnundu. Afrika'nın tamamı birkaç Avrupa ülkesi tarafından sömürgeleştirilmiş ve Rusya bundan pay almamışsa bu durum büyük ölçüde Osmanlı sayesindedir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı dizginleyecek kadar kuvvetli olmasını isterken, gereğinden fazla güçlenip kendisinin Mısır ve ortadoğudaki emellerine de zarar vermesini istemiyordu. Bazı Avrupa ülkeleri haçlı zihniyeti ile Osmanlı'yı fırsat varken imha etmek isterken İngiltere çıkarları açısından zayıf bir Osmanlı'yı tercih etmekteydi.

Osmanlı, 2. Viyana Seferini doğru planlama ile başarıya ulaştırabilirdi. Sefer hedefinin sefer esnasında istişare edilmeksizin değiştirilmesi, düşmanın küçümsenmesi ve bunun neticesi olarak hedefe uygun tahkimatın ve siyasi işbirliklerinin ihmal edilmesi mağlubiyeti getirdi. 2. Viyana seferi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın aşırı özgüveninden kaynaklanan hataları sebebi ile hüsranla neticelendi. Bir saha yönetimi hatası vardı. Ancak, bundan 144 yıl sonraki Navarin Savaşı'nda durum farklı idi. Savaşan taraflar denk değildi; Osmanlı aleyhine bir güç dengesizliği vardı. Onarımı mümkün gözükmeyen bu dengesizliğin iktisadi, teknolojik ve insan kaynakları potansiyeline dayanan sebepleri vardı. Bunun farkında olan Osmanlı savaştan kaçınmaya çalışmış; bu mümkün olmayıp mağlubiyet gelince de diplomatik yöntemlerle hasarı enazda tutmaya çalışmıştır.

İkinci Viyana Seferinden 225 yıl sonra, 1908'de, Osmanlı'nın sorunları çeşitlenmiş, ve kronik bir hal almıştı. Artık sadece Avrupalıların doğrudan oluşturdukları tehdit yoktu; ayrıyeten içimizdeki azınlıkların toprak talepleri ve ağırlıklı olarak asli unsurların oluşturduğu örgütlerin, özellikle İttihat ve Terakki'nin, yönetim değişikliği talepleri vardı. Devlet, varlığını sürdürebilmek için, 1908 öncesindeki onyıllar boyunca, bir yandan rakibi olan ülkelerden askeri teknoloji transfer etmeye çalışırken diğer yandan da bu ülkelerin çıkar çatışmalarından faydalanma esasına dayalı bir siyasi denge politikası yürütüyordu. 1908'den sonra devlet içindeki etkinlikleri sürekli artan ve bir süre sonra politika belirleyicisi olan İttihat ve Terakki uluslararası siyasî gerçekler konusunda hazırlıklı değildi, azınlık politikalarında da yalpa çizmesi, niyetleri bu olmasa da, Avrupalı ra-

kiplerin planlarını destekledi. 1908'de yıkılma süreci başlamıştı, ve dönüşü olmayan bir noktadaydı. Osmanlı'nın bundan sonraki politikaları, yıkım sonrası oluşacak yeni dünya düzeninde yeralma şeklini belirleyecekti. Zihinleri daima "Acaba daha doğru politikalarla bugünkü Balkan ve güneydoğu sınırlarımız daha geniş olabilir miydi" sorusu işgal edecektir. Takip eden bölümlerde, Osmanlı 1908 ile 1918 yılları arasındaki siyasi politikaları irdelenecektir. Bu irdeme ile Osmanlı'nın bu döneminde politika belirleyicilerinin sadece merkezi idareden ibaret olmadığı anlaşılacaktır.

2 Meşrutiyetin ilanı, 31 Mart Vakası, ve Abdülhamid'in Hal'i

24 Temmuz 1908'de 2. Meşrutiyet ilan edildi. İlki 1876 yılında ilan edilmiş, ancak 93 Harbi'nde Rusya'ya kaybetmemiz ve meclisin bu konudaki sorumluluğu sebebiyle yürürlükten kaldırılmıştı. Aradan geçen 32 yıl boyunca, halk kesimlerindeki Osmanlı'nın eski şanlı günlere dönme beklentileri karşılanmamıştı. Sosyal hayattaki yozlaşmanın ve iktisadi sıkıntıların giderilmesinin; kaybettiğimiz toprakların geri alınmasının yönetim şekli değişikliği ile mümkün olacağına dair bir inanış sürekli taraftarlar bulmakta idi. Yönetim muhalifleri, o zamanlar gizli faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) teşkilatı içinde yoğunlaşmakta idi. Muhalif faaliyetleri dikkat çeken yüzbaşılar, Enver ve Niyazi, görevli oldukları Makedonya'dan İstanbul'a çağırılmış ancak onlar Meşrutiyet anayasının tekrar yürürlüğe konulması talebi ile, beraberindeki askerlerle dağa çıkmışlardı [3]. Bu isyanın bastırılamaması, ve daha da büyüyeceğinin öngörülmesi üzerine Abdülhamid meşrutiyeti ilan etti [4]. İTC, meşrutiyetin ilanından sonra hemen Abdülhamid'i hedef almadı, Abdülhamid'in meşrutî idare çerçevesi içinde atadığı hükümetleri sahne arkasından etkilemeyi tercih etti. Zaten, genellikle genç sayılacak sivil ve subaylardan oluşması sebebiyle idari makamları doldurabilecek potansiyeli, ve doğrudan uygulanabilir projeleri de yoktu. Kasım-Aralık 1908'de yapılan seçimlere İTC ve Ahrar Fırkası girdiler. Bir istisnası ile İTC bütün milletvekillikleri kazandı. İTC ideolojik olarak da birörnek yapıda değildi; üyelerinin önemli vizyon farklılıkları bulunmakta idi.

Bu sebeple milletvekilleri arasındaki fikri ihtilaflar büyüdü ve yeni partiler kurarak yollarına devam ettiler. Bunlardan, özellikle, İtilâf Partisi mecliste önemli bir muhalif güce dönüştü [5]. Meşrutiyete giden yolda esas unsur İTC olsa da, Arnavut, Rum, Bulgar, ve Ermeni örgütlenmelerinin de ihmal edilemez katkıları vardı. Bu etnisiteleri temsil eden milletvekillerinin gündemleri Osmanlı'nın onarılması ve güçlendirilmesi değildi; meclisteki faaliyetleri itibarı ile, kendi etnik ulusları için toprak kazancı ve otonomi elde etmeye odaklanmışlardı. Bu durum, sonraki zamanda, İTC'nin ideolojik yapısında evrilmeye yol açacak, gerçekçi olmadığını gözlemledikleri Osmanlılık yerine Türk milliyetçiliğine yöneltecekti.

13 Nisan 1909, Abdülhamid'in hal'i (tahttan indirilmesi) ile sonuçlanacak bir isyanın tepe noktasıdır (O zaman kullanımda olan Rumi takvime göre bu tarih 31 Mart 1325 olduğu için bu tarihte başlayan olaylar yaygın olarak "31 Mart Vakası" olarak bilinir). İstanbul Taşkışla'daki Avcı taburu ve bunlara katılan bir kısım ahali isyan ederek birçok semtte kontrolü ele almış, Ayasofya meydanında Meclis Binası önünde toplanarak meşrutî yönetim uygulamalarını protesto etmiş, ve özellikle sivil ahali şeriata daha uygun kamu düzeni talebinde bulunmuştur. Aslında, Avcı Taburu, Meşrutiyet'in ilanı sürecinde, İTC adına Rumeli'den İstanbul'a getirilmiş, Meşrutiyet'i korumak amacıyla Taşkışla'da yerleştirilmişti. Abdülhamid'in meşrutiyeti lağvetmesi halinde müdahelede bulunacak bir tedbirdi. Avcı Taburu, İTC etkisindeki yönetim uygulamalarına karşı isyan başlatarak, misyonunun tam tersi bir faaliyette bulunmaktaydı. Dokuz aylık bir süre içinde misyonundan bu ölçüde sapması pek çok

araştırmacı tarafından manidar bulunmuş, ve işin arkasında farklı iş olduğu kanaati oluşmuştur. Avcı Taburu'nun isyanını tetikleyen görünürdeki temel sebep askeriyedeki mektepli subayların alaylı subayları tasfiye edeceği endişesi idi. Tasfiyenin başladığına dair emareler de vardı. Ayrıyeten, erlerin geciktirilen terhisleri de askeriyede huzursuzluğa sebep olmakta idi. Ülkedeki iktisadi sıkıntıların etkilediği erler yoksulluk içinde idiler, bazen maaşları ödenmediği dahi olmakta idi. Zorunlu süreyi tamamlayınca, bir an evvel sivil hayatlarına dönmek istiyorlardı. Terhislerin ertelenmesi ise memnuniyetsizliğe sebep olmakta idi. Dini hassasiyetleri yüksek olan kalabalıkları da isyana dahil etmek için, kamu düzeninin şeriattan uzaklaştırıldığı söylemi sürekli işlenmekte idi. Bu konudaki temel aktör Volkan Gazetesi vasıtasıyla halkı din adına isyana teşvik eden Derviş Vahdetî idi. Derviş Vahdetî her gün din elden gidiyor temasını gazetesinde üst bir tonda işlemekte idi. Ancak Derviş Vahdetî'nin sarhoş ve dini hassasiyetleri zayıf hayat tarzına sahip olması, bu faaliyetlerini kendi insiyatifi ile değil de arkasındaki başka güçlerin yönlendirmesi ile yürüttüğü kanaatini oluşturmakta idi. Dini hassasiyeti yüksek kesimleri harekete geçirmek için İstanbul gibi büyük ve kozmopolit bir şehirde malzeme eksikliği çekileceği düşünülemezdi. Mesela, bir Rum bahçıvana kaçan müslüman kadın olayı halkı galeyana getirmek için uygun bir malzemeydi. Şapkalı (serpuş) askeri kıyafetlere geçilmesi, askerlikten muafiyetlerinin azaltılması ve askerliğin daha geniş kitlelere yayılması çalışmaları, ve benzer birçok olay, isyancılara ilave katılımcılar sağlamakta idi. Meşrutiyetin ilanından sonra düşük tempoda başlayıp süren isyan girişimleri, gazeteci Hasan Fehmi Bey'in

Galata köprüsünde bir cinayete kurban gitmesi ile ivme kazandı. Hasan Fehmi Bey'in İTC'yi sert eleştiren bir yazar olması, halk nezdinde İTC'yi cinayet şüphelisi haline getirmişti. Bu hadise, altı gün sonra, Rumi takvimle 31 Mart'ta, başlayan ayaklanma için tetikleyici olmuştur. O gün, Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu isyan başlatmış, halktan katılımlarla bir çok semtte kontrolü ele almış ve taleplerini Sultana iletirken kontrolden çıkan ayaklanma yüz kadar cinayete yol açmıştır. Mizacı gereği olarak iç çatışma çıkmasından sakınan Abdülhamid ise kapısına dayanan isyancıları nasihatle sakinleştirmek istemiş, uzlaşma yolu aramıştır. Uzlaşının bir parçası olarak mevcut kabine istifa etmiş, takip eden gün, 14 Nisan'da, Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştur [6]. Bu tarih itibarıyla isyan girişimi belirgin şekilde sönümlenerek müesses nizama tehdit olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.

İstanbul'daki isyanın gerekçeleri; İTC'ye mâledilen çeşitli uygulamalar ve toplumsal yozlaşmalar idi. İsyan, esasta askerler ve buna katılan bir halk topluluğu tarafından yapılmakta idi. İsyancıların meşrutiyet öncesine dönme talepleri yoktu; meclisi ve mebusların bütününü hedef almamaları bunu düşündürmektedir. Bu isyana karşılık; İTC, güçlü olduğu Selanik'ten ve Edirne'den askeri birlikler ve gönüllüler sevkederek isyanı bastırmayı planlamıştır. İsyan ilk gününden sonra zayıflamasına rağmen, hazırlıklarına devam eden İTC Yeşilköy'e askerler ve gönüllü siviller sevketmeye devam etmiştir. Selanik'ten sevkedilen gruba Hareket Ordusu ismi verilmiştir. Hareketin komutanlığını Mahmut Şevket Paşa yürütmekte idi. Tarihimizin daha sonraki kısımlarında sıklıkla karşılaşacağımız Enver, Mustafa

Kemal, Kazım Karabekir, ve İsmet Beyler de hareket Ordusu'nda idi. Gönüllü siviller içinde en göze çarpanı Sandanski liderliğindeki Bulgar çetesi idi. Paniça, Çircis, Kaptan Keta, Karayko gibi çete reisleri, ve 700 kişilik Musevi taburunun varlığından da çeşitli kaynaklarda bahsedilmektedir [7]. Ayrıyeten, meşrutiyet talebi ile dağa çıkıp isyan başlatmış olan Resneli Niyazi de, çetesiyle Hareket Ordusu'na katılmıştır. Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a giren hareket ordusu, belirgin bir direnişle karşılaşmamasına rağmen, 24 Nisan'da şehrin kontrolünü kanlı bir şekilde ele almış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu müdahelede, çoğunluğu isyancılardan olmak üzere üç yüze yakın can kaybı olduğu rivayet edilir.

27 Nisan 1909'da Elmalılı Hamdi Yazır'ın hazırlayıp gerekli ön onaylar ile meclise sunulup kabul edilen karar gereğince Abdülhamid dönemi sona eriyordu. Meclis, hal (tahttan indirme) kararını tebliğ etmek için Ermeni Aram Efendi, Yahudi Emanule Karasso, ülkeye önemli ihanetleri ile bilinen Arnavut Esat Toptani ve Laz Arif Hikmet'i görevlendirdi. Heyet, hal kararını Yıldız Sarayı'nda tebliğ etti, aynı gün akşam Abdülhamid Selanik'e sürgüne gönderildi. Tebliğ heyetinin bu şekildeki etnik yapısının, darbecilerin Abdülhamid'e olan kinleri sebebiyle bir aşağılama niyeti taşıdığı yaygın kanaattir.

Dönemi anlamak için birkaç hususu belirtmek faydalı olacaktır. Bunlardan biri Yıldız Sarayı'nın yağmalanması hadisesidir. Abdülhamid döneminde devletin idare merkezi Yıldız Sarayı idi; daha sonra devlet idaresi Dolmabahçe Sarayı'ndan yürütülmüştür. Hareket ordusunun İstanbul müdahelesinin bir safhası olarak; 25 Nisan'da Yıldız Sarayı Mirliva Şevket Turgut Paşa tarafından kontrol

altına alındı. Yıldız sarayı'nın ele geçirilmesi esnasında Bulgar çetecilerin de katıldığı bir yağmalama gerçekleşmiştir. Hatta, sarayın koruma amiri olan komutanın da Bulgar çeteciler tarafından şehit edildiği bir vakıadır. Sultan Abdülhamid'in hal'i ve Selanik'e gönderilmesinin ertesi günü, Yıldız Sarayı'ndaki bütün eşya ve evrakların tespiti, ayrıştırılması ve sayımı için Şehremini Hazım Bey başkanlığında bir komisyon kuruldu. Gazeteler günlerce sarayda tespit edilen kıymetli eşyaları yazdılar. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihatçılar iktidarı kaybedince gazetelerde Yıldız Sarayı'ndan kimin ne yağmaladığına dair haberler yer almaya başladı. Bu durum sadece gazetelerde haber olarak kalmadı; Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde, Yıldız Sarayı'nı yağmaladığı iddiasıyla, içinde paşaların ve siyasîlerin de olduğu, pek çok kişi gözaltına alındı. Tutuklanan zanlılar vicahen diğerleri ise gıyaben I. Divân-ı Harb-i Örfî (Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi) tarafından muhakeme edildiler. 17 Temmuz 1920'de, Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki I. Divân-ı Harb-i Örfî, Yıldız yağması muhakemesinde tutuklu zanlıları şahitlerle yüzleştirdi. Bu mahkemeler neticesinde, çok sayıda yağmagerlik (o zamanın yağmacılığa karşı gelen terimidir) gerekçeli ağır ceza hükümleri oluşmuştur. Hatta vefat etmiş olanlar hakkında da hüküm verilmiştir; mesela Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın varislerine intikal eden varlıkların haczine karar verilmiştir. Mesela, diğer suçları sebebiyle idama mahkûm edilen ve malları haczedilen firarî Enver Paşa'nın ise ceza ve haciz işlemlerinin takip edilmesine karar verilmiştir [8].

Döneme ait bir başka kayda değer husus da; Abdülhamid'in, teb-

liğ heyetine "Bunlar ülkeyi 10 yıl idare etsinler, 100 yıl sayacağım" demiş olmasıdır. Hakikaten de, kendisini darbeyle indirenler, o tarihten 9.5 yıl sonra ülkeyi düşmana teslim eden Mondros Anlaşmasını imzalayıp ardından Alman torpido botu ile ülkeden kaçmışlardır. Abdülhamid'in bu öngörüsü, belki de tesadüf, tarih araştırmacılarını bugün dahi şaşırtmaya devam etmektedir.

Abdülhamid zamanında önemli bir kısım aydınlar Avrupa'nın icazeti ile hareket eden bir devletten yana idiler, onlara göre güçsüz Osmanlı'nın tek hayatta kalma yolu bu şekilde oluşacak bir Avrupa himayesi (veya kendi ifadeleri ile kardeşliği) idi. Osmanlı devlet idaresi de Avrupa desteğine ihtiyacın farkında idi, ancak bir ölçü dahilinde hareket etmeye çalışıyor, bu işi ülkenin itibarını koruyarak yapmaya çalışıyorlardı. Osmanlı'nın tek başına başedemeyeceği büyük bir Rus tehdidi vardı. Abdülhamid'in amcası Sultan Abdulaziz bu sebeple bizzat Avrupa ziyareti yapmıştı. İstemeye istemeye gittiği bu ziyarette amacı Avrupa kamuoyunu Rus tehdidine karşı Osmanlı lehinde etkilemekti. Abdülhamid kendi döneminde de, Avrupa desteğine mani olacak, ilişkileri bozabilecek bir siyasetten kaçınmıştır. Bir kısım aydınlar ve onların etkilediği halk kesimleri ise, Osmanlı'nın Kanunî zamanındaki şanlı günlerine dönmesinin mümkün olduğunu ve bunun önündeki tek engelin uyuşuk Osmanlı yönetimi olduğunu düşünmekte idiler. Onlara göre, Abdülhamid engelinden kurtulunsa şanlı zamanlar kendiliğinden gelecekti. Abdülhamid aydınlardaki ve halktaki bu iki zıt düşüncenin farkında idi; ne Avrupa'nın himayesine girmesi ne de ülkenin askeri maceralara girişmesi onun siyaset tarzı değildi. Halkın önemli bir kesiminin kendisini anlamadığının

farkındaydı, bu sebeple hareket ordusuna direnmemeyi tercih etti. Mülayim kişiliğinin gereği olarak müslümanların birbirlerini kırmasına sebep olacak bir yola girmedi. Zaten, bu kişiliği sebebiyle, amcası Abdülaziz'in katlinden sorumlu olarak idama mahkum olan ve bu cezası temyizde onanan Mithat Paşa'yı dahi affetmiş, sürgüne göndermişti. Abdülhamid'in hal'ini takiben kendisine edilen kötü muamele, ona husumet besleyenlerin kinlerinin sürdüğünü göstermekte idi. Ona husumet besleyenler, ancak birkaç yıl sonra gerçek dünyanın hayallerdekinden farklı olduğunu anlayacaklardı.

3 Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Selanik'in Düşüşü, Edirne Müdafaası

Abdülhamid'in hal'inden sonra, saltanat makamına Sultan Mehmet Reşat getirildi. Ancak sultanın yönetimdeki etkisi sembolik bir hale gelmişti. Önemli kararlar, sultanın görüşüne başvurulmaksızın, ya meclis ya da hükümet tarafından verilmekte olup sultan sadece protokol gereği yapması gereken işleri yapmakta idi. Yeni idarenin ilk büyük sınavı, sonu felaket olan, Trablusgarp ve Balkan Savaşları oldu. Bu savaşları Osmanlı'nın idarî hataları başlattı, ve neticesi Afrika'dan ve Balkanlardan çıkmak oldu. Bunun da ötesinde, Osmanlı'yı oluşturan milletlerin devlete bakış şekli değişti. Osmanlı'nın topraklarını bu denli kolay terkedip kendi kabuğuna çekilmesi, özellikle Arap tebada, başlarına aynı şeyin gelebileceği endişesini uyandırmış ve kendi başlarının çaresine bakmaya girişmişlerdir. Trablusgarp ve Balkan savaşları Osmanlı'nın idarî ve askerî zaaflarını tekrarlı olarak ortaya koymuştur, ancak bunu farkedemeyen hükümet 1. Dünya Savaşına da katılarak, ülkeyi daha büyük bir felakete yöneltmiştir.

Abdülhamid zamanında Avrupalı devletlere ve Ruslara karşı ince bir denge politikası yürüterek varlığını sürdüren Osmanlı Devleti için Balkan devletleri ikinci dereceden tehditlerdi. Balkan devletlerinin kendi aralarındaki ihtilafları sebebiyle kavga halinde olmaları Osmanlı'ya karşı ortak bir cephe oluşturmalarına mani olmakta idi. O zamanlar Balkanlardaki en önemli ihtilaf "kiliseler meselesi" idi. Siyasî tecrübesi zayıf olan yeni Osmanlı yönetimi bu ihtilafı orta-

dan kaldıran, Balkan topluluklarını birbirleri ile barıştıran yasal düzenlemeler yaptı. İhtilafların ortadan kalkmasından sonra aralarında ittifak kuran Balkan ülkeleri Osmanlı'ya saldırarak Balkanlardan çıkardı.

Osmanlı Devleti, kendi sınıları içinde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudileri kültürel imtiyazlara sahip milletler olarak görürdü. Bu sayede, bu milletler yerel meclislere kotalar dahilinde üyeler verir, dînî işlerini serbest olarak yürütür, dînî görevlilerini ve temsilcilerini kendi insiyatifleri ile atarlardı. Rum milleti, Rumların yanı sıra tüm Ortodoks Hıristiyanları; Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Ortodoks Arnavut ve Arapları da kapsamaktaydı. Bulgarlar, o zamanki ulusalcılık akımlarının da etkisi ile, kendi milli kiliselerini kurmak istediler. Osmanlı Devleti bu talebe kayıtsız kalmadı ve 11 Mart 1870 tarihinde "Bulgar Eksarhlığı"nın kuruluşunu açıklayan bir ferman yayınladı. Böylece tam bin yıl Rum Patrikhanesi'nin yönetimi altında Rumlaştırılmaya çalışılan ve bağımsız bir kilise kuramayan Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildi. Böylece Bulgar Metropolitleri Rum Metropolitlerinin sahip oldukları kendilerine metropolit tayin etme hakkına da sahip oldu. Ayrıca liva ve kaza meclislerinde ruhani reisleri üye olarak yer aldılar [9]. Abdülhamid tahta çıkmadan altı yıl evvel cereyan eden bu yeni durumdan Rumlar memnun olmadılar. Çünkü, birçok kiliseye dinî atamalarını artık Bulgarlar yapıyor, böylece bu kiliselerdeki dînî merasimler Bulgarca olarak yürütülüyordu. Ayrıyeten Bulgarlar Makedonya başta olmak üzere birçok bölgedeki kiliselerde ve onlara bağlı okul ve vakıflarda hak iddia ediyordu. Bulgar ve Rumların bu ihtilafı karşılıklı gös-

terilere ve şiddet olaylarına yol açıyor, aralarında düşmanlık oluşturuyordu. Abdülhamid'in saltanatı boyunca bu ihtiaf devam etti. Abdülhamid'in hal'inden iki yıl sonra, İttihat ve Terakkî yönetimi, Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkların en önemlisi olan kiliseler meselesini 3 Temmuz 1911'de çıkardığı bir kanunla çözdü. Bununla ihtilâflı kilise ve mekteplerin kime ait oldukları nüfus oranlarına göre tespit edilecekti. Böylece Balkan milletleri arasındaki en önemli mesele de çözülmüş ve bu milletlerin aralarında anlaşmaları kolaylaştırılmış oldu [10]. Bu kanunla ortodoks hristiyanların bölünmüşlüğünün kalıcı hale geleceği sebebiyle ilk tepkisi olumsuz olan Rumlar, başlangıçta protesto mitingleri düzenlemeleri ve memnuniyetsizlik belirtmelerine rağmen, zamanla bu durumun Osmanlı'ya karşı kendilerine üstünlükler sağlayacağını gördüler [11].

Osmanlı'nın Balkanlarda tam kontrolü altında olan topraklar, bugünkü Trakya topraklarımız, Selanik, Makedonya ve bunları birbirlerine bağlayan küçük yerleşim yerlerleri idi. Bu toprakları ülkelerine katmak için, Balkan ülkeleri hem Osmanlı ile hem de birbirleri ile siyasi mücadele içinde idiler. 1861'de İtalya'nın 1871'de Almanya'nın ulus kimliği ile kurulması ve uluslararası platformda başarılı olmaları Balkan halklarına da ilham vermekte idi. Osmanlı'nın dinî ve kültürel otonomi sağladığı millet sistemi Balkan topluluklarını tatmin etmemiş, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Ancak, ulus devlet olmanın toplumlarını refaha taşıması için daha çok toprağı gerekli görmekte idiler. Bu hususta, Rusya'nın destek ve kışkırtmaları da ateşe benzin dökmekte idi. Benzer şekilde, uluslaşma sürecini geç tamamladığı için sömürgecilikte İngiltere ve Fransa'nın paylaşılacak bir şey

bırakmadığını gören İtalya da gözünü Osmanlı toprağı olan Trasblusgarb'a dikmişti. İtalya, Büyük Devletlerle ayrı ayrı anlaşmalar yaparak bu konuda onaylarını da aldı. (O dönemde Almanya, Büyük Britanya, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya toplu olarak "Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama)-Great Powers" olarak anılırdı. Bugünkü Birleşmiş Milletlere benzeyen formel olmayan bir oluşum idi.) İşi kılıfına uydurmak için İtalyanların, "Osmanlı oraya medeniyet götüremiyor, bu sebeple ticari mağduriyetimiz oluşuyor" şeklinde argümanı vardı. Osmanlı hükümeti ise, topraklarını savunma hazırlıklarını güçlendirmek bir yana; daha da zayıflamasına yol açacak siyasi hatalar yapmakta idi.

Osmanlı hükümeti Trablusgarp'ta gelmekte olduğu aşikar olan savaşa hazırlıksız yakalandı. Daha önce Roma elçiliği görevinde bulunan Hakkı Paşa 12 Ocak 1910'da sadrazam olmuştu. Hakkı Paşa'nın İtalya'nın niyetini herkesten daha iyi bilmesi beklenirdi. Ancak, savaş ilânından üç gün önce mecliste yaptığı konuşmada, Türk-İtalyan ilişkilerinin dostça bir seyir takip ettiğini söylemekte ve İtalya'nın kesinlikle Trablusgarp'a saldırmak gibi bir düşüncesi olmadığının teminatını verebilmekteydi. Savaş başlayıp yanıldığı anlaşılınca istifa etti [12]. İtalya Krallığı 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne nota verdi. Notada, Osmanlı idaresinin Trablusgarp'taki İtalyan çıkarlarına zarar verdiği, bu sebeple askeri müdahele ile bu topraklara el koyacağı, ve Osmanlı'nın bir direnişte bulunmaması istenmekte idi. Osmanlı'nın alttan alan cevabî mektubunu kaale almayan İtalya, ertesi gün savaşı başlattı. Bölgede Osmanlı'nın ancak basit asayiş sorunları ile başedeblecek askeri kuvveti vardı. Bölgeye asker ve teç-

hizat göndermek Mısır ve Tunus üzerinden mümkün olabilirdi. Ancak bu ülkeler İngiliz ve Fransız kontrolünde idiler ve İtalyan yanlısı siyaset izledikleri için izin vermeleri sözkonusu değildi. Deniz yoluyla takviye için de, uygun bir donanmamız yoktu. O dönemdeki Osmanlı donanması büyük devletlerinki ile karşılaştırılamayacak kadar zayıf idi. Bu sebeple Trablusgarp cephesinin deniz takviyesi çok kısıtlı oldu. Bu cephede savaşan komutanlar, Enver Paşa, Mustafa Kemal, Nuri (Conker), ve Fethi (Okyar) ağırlıklı olarak mahalli Araplardan oluşan kuvvetlerle savaşı yürüttüler. Bu komutanların bölgeye intikali bile gizli yollardan olmuştur. Kimi gazeteci kılığında Mısır üzerinden, kimi turist sıfatı ile Paris üzerinden görev yerlerine intikal ettiler. Trablusgarp cephesinde İtalyanlar, hem asker sayısı, hem silah ve mühimmat olarak Osmanlı'dan üstün idi; üstelik, bu savaşa tahsis edilmiş donanmaları ve hatta uçakları vardı. Ancak böylesine büyük bir alanı kontrol altında tutmak için güçleri yetersizdi. Nitekim, Osmanlı komutanları idaresindeki mahalli güçler doğrudan çarpışmalarda çoğunlukla kaybetmiş olmalarına rağmen, ani baskınlarla İtalyanların önemli kayıplar vermesine yol açmışlar, onları kıyı bölgelerinden öteye geçirmemişlerdir. İtalya şehir meydanlarında toplu idamlar ile halkı direnişten caydırmaya çalışıyordu. Ayrıyeten, Osmanlı Devletini barış istemeye zorlamak için savaşı yaymakta idi. Adriyatik Denizinde, Beyrut önlerinde ve Kızıldeniz'de gemilerimizi batırmış, Beyrut ve Çanakkale dahil olmak üzere birçok kıyı şehrimizi denizden bombalamıştır. Bu süreçte İtalya, Rodos ve 12 adaları ele geçirdi. İtalyanların 18 Nisan 1912'deki Çanakkale saldırısı üç yıl sonra İngiliz liderliğindeki koalisyonla yapılacak Çanakkale de-

niz harbi ile benzerlikler bulundurmaktadır. 8'i büyük gemilerden, diğer kısmı da torpidobotlardan ve kömür gemilerinden oluşan 24 parçalı İtalyan donanmasının Çanakkale'ye saldırısını Osmanlı topçusu püskürtmüştür. Seyit Onbaşı'nın ağır top mermisini yerleştirip İngiliz Ocean zırhlısını sulara gömmesinin bir benzeri de bu muharebede yaşanmıştır. İtalyan zırhlı kruvazörü Varese, Orhaniye tabyasındaki topçulardan Antalyalı Yusuf Onbaşı'nın isabetli atışı ile batırılmıştır [15]. Kilitbahir'de denize serilen çelik kabloların da bu savunmada rol oynadığı rivayet edilmektedir. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Balkan Savaşını başlatması üzerine Osmanlı Devleti bu yeni savaşa odaklanabilmek için, İtalya'ya karşı mağlubiyeti kabul etti; 15 Ekim 1912'de bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma ile Trablusgarp'taki Osmanlı askeri varlığı geri çekildi. Ayrıyeten, 12 adanın iadesi kararlaştırılmış olsa da Osmanlı Devleti bu teslimatı hemen istemedi. Anlaşma öncesinde başlamış olan Balkan Harbi sırasında Yunanistan'ın eline geçebileceği endişesi sebebi ile harp sonrasında teslim almak istedi. Ancak bu teslimat harpten sonra da gerçekleşmeyecekti.

Osmanlı Devleti uygun ölçekte ve vasıfta bir donanmasının olmayışının eksikliğini bu savaşta gördü. Ancak bunu çok hızlı şekilde unutmuş olmalı ki, üç yıl sonra hem Akdeniz'in hem de okyanusların en önemli deniz gücüne sahip ülkelerle savaşmak üzere 1. Dünya Savaşına katıldı. Bu savaşın diğer önemli sonucu da Osmanlı'nın Arap tebası nezdinde itibarının zedelenmesi oldu. Bir haçlı tehditinde Osmanlı'nın kendilerini korumaktan aciz kalacağını ve kaderlerine terk edeceğini düşünmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nin "abi" pozis-

yonu Trablusgarp geri çekilmesi ile büyük hasara uğramıştır. İtalya Krallığı ile olan bu savaşımız bağlamında, günümüzdeki benzerlerine gönderme yapmak için, bir talî konudan bahsetmek yerinde olacaktır. Trablusgarp savaşı başlayınca, basının önayak olması ile, halk İtalyan mallarını boykot etmiştir. O zamanlar İtalya'nın dış ticaretimizdeki payı % 5'in dahi altında olmasına rağmen halktaki bu bilinç kayda değerdir. Devlet kapitülasyonlar sebebiyle mal girişlerine mani olamamış ancak gümrük oranlarını artırabilmiştir. Boykot, harp bitip barış anlaşması imzalanınca sona ermiştir [14].

Her türlü emareye rağmen, Osmanlı devlet idaresi Balkan kaynaklı tehditin bir savaşa dönüşeceğine inanmamakta idi. Böyle bir savaş başlasa dahi, hükümet, İngiltere'nin Balkanlardaki savaşı durduracağı ve sorunları çözeceği inancı içindeydi. Dönemin Dışişleri Bakanı Asım Bey mecliste "Balkanların aleyhimize birleşmeleri tamamen yalandır. Balkanlardan imanım kadar eminim!" şeklinde konuşmuştu [13]. Bu konuşma yapıldığında Balkan devletleri Osmanlı'ya karşı anlaşmıştı: 13 Mart 1912'de yapılan Bulgar-Sırp andlaşmasına göre her iki devlet Osmanlı Devleti'nden alacakları topraklar konusunda anlaşıyorlar ve bu konuda aralarında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde Rusya'nın hakemliğini kabul ediyorlardı. Bunu Mayıs 1912'de Bulgar -Yunan Antlaşması ve Ağustos 1912'de Karadağ-Bulgar anlaşmaları takip etti. Bu anlaşmalardan Osmanlı zamanında haberdar olamadı [16]. Bu anlaşmalar savaşta karşımızdaki cepheyi listelemekte idi: Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ.

Hükümet harbin olacağına inanmadığı için 70.000 eri terhis etti.

Bulgarların barış yanlısı beyanatları bunda etkili olmuştu. Asım Bey'den sonra dışişleri bakanı olan Gabriyel Noradunkyan Efendi bir İstanbul gazetesine "Bulgar hükümetinin barışçı beyanatının samimiyetine inanmamak için hiçbir sebep mevcut değil" beyanatı vermişti. Temmuz 1912'de göreve başlayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Ekim 1912'de kurulan Kamil Paşa hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı yapan Noradunkyan Efendi'nin bu beyanatının dayanağı, Balkanlarda savaşın çıkmayacağına dair Rusya'nın verdiği teminat olmuştur. Bazı kaynaklarda Rusya ve Noradunkyan Efendi'nin danışıklı olarak Osmanlı'yı gaflete yönlendirdikleri belirtilmektedir. Terhis edilen erler, yeterli süre görev yapıp terhise hak kazandıkları için, doğal olarak, en kıdemli ve tecrübeli erlerdi. Bu terhislerden sonra, Osmanlı'nın Trakya'daki 1. ordusunda 115.000, 2. ordusunda da 175.000 askeri kaldı. Balkan devletleri ordularının toplam mevcudu 480.000 idi [16]. Rusya'nın 200 yıllık sicilini gözardı ederek, hükümetin Rusların verdiği teminata göre davranması gayet manidardır.

Sayıca dezavantajlı olunmasına rağmen, Osmanlı'nın savunma tarafı olması dolayısıyla, yine de savaşı kazanması beklenirdi. Uluslararası kanaat de bu yönde idi. Büyük devletler Osmanlı Devletinin bu savaşla sınırlarını genişleteceğinden endişe etmekte idiler. Bu yüzden, Rusya ve Avusturya yayınladıkları bildiri ile, bir Balkan savaşı ile oluşabilecek sınır değişikliklerini kabul etmeyeceklerini duyurmuşlardır. Savaş Osmanlı aleyhine neticelenince, bu sözlerini tabi olarak tutmamışlardır. Osmanlı hükümetinin başka hataları da mukadder akıbetine katkıda bulunacaktı. Bu hatalardan biri, Sır-

bistan'ın Avrupalı devletlerden satın aldığı silahların Selanik limanı yoluyla Belgrat'a gönderilmesine izin verilmesiydi. Hükümetin hesabına göre, bu izin ile, Sırbistan'a güvendiğimizi göstermekte idik ve onların da bu dostane davranışa ihaneti düşünülemezdi. Hükümetin siyasi tecrübesizliği bu tür hesap hatalarına sebep olmakta idi.

Abdülhamid tahta çıktığında önünde Balkan sorununu bulmuştu. 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı başlamış, kısa zaman içinde Rusların Ayastefanos'a (günümüzdeki Yeşilköy) kadar ilerlemesi ile neticelenmişti. Bu savaş sonrasında Osmanlı'nın mecbur kalıp imzaladığı Ayastefanos anlaşması (3 Mart 1878) Bulgarlara ve Sırplara önemli kazanımlar sağlamıştı. Ancak Abdülhamid anlaşmanın İngiliz çıkarları aleyhine olacağına İngiliz hükümetini ikna etti. Bunun neticesi olarak, Büyük Devletler Ayastefanos anlaşmasını revize etmek için Otto von Bismarck divan başkanlığında Berlin Konferansı'nda toplandı [17]. Bu anlaşma Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın toprak kazanımlarını azalttı. Osmanlı'nın 35 yıl daha Balkanlarda kalmasını sağladı. Berlin Konferansı kararlarına çok içerleyen Bulgarlar, Ayastefanos Anlaşması'ndaki kazanımlarına yeniden kavuşmak için Osmanlı'nın zayıf anını beklemeye ve kendilerini o ana hazırlamaya başladılar. Desteğine ihtiyaç duydukları Rusya'nın, 1905'te Japonya'ya karşı savaş kaybetmesi sebebiyle bu bekleyiş beklediklerinden uzun sürdü. Abdülhamid'in hal'inden sonra Osmanlı meclisinin Kiliseler meselesini çözmesi, ittifak için yeni fırsatlar ortaya çıkardı. Diğer Balkan ülkeleri de Osmanlı'dan toprak kazanımına odaklanmışlardı. Hepsi de Berlin Konferansı'nın oluşturduğu "adaletsiz" statükoyu kendi lehlerine değiştirme pe-

şinde idiler; Osmanlı'nın zaaf anını beklemekte idiler. Balkanlarda savaş başlamadan önce Avusturya Bosna-Hersek'i, Yunanistan da Girit'i ilhak etmiş, Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı'yı sınamışlardır. Osmanlı zaten fiili olarak kaybettiği toprakların resmen de elinden çıkmasına tepki gösterecek durumda değildi; bu türden kayıplar kanıksanmış gibiydi.

Trablusgarp Savaşı, Balkan devletlerine bir avantaj sağladı. Osmanlı'nın tüm enerjisini bu savaşa odaklayışından Balkan devletleri faydalanmak isteyeceklerdi. Nitekim, beklenen oldu. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilanı ile Balkan Savaşı başladı. Beş gün sonra, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan da Osmanlı'ya saldırmak suretiyle savaşa dahil oldular. Osmanlı orduları, Balkan devletleri ile çok sayıda cephede savaştı; kısa süre içinde, bütün cephelerde kaybetti. Askerlerin siyasetle içiçe olması savaşta büyük zaafiyete yol açmış, hatta kendisinden daha güçsüz olan düşmanları ile yaptığı muharebeleri dahi kaybetmesine yol açmıştır. Savaş boyunca ve sonrasında balkanlardaki müslüman ahali önemli zulümlere maruz kalmış, özellikle Bulgar ve Yunanların 100 binin üzerinde sivili katletmeleri Osmanlı topraklarına göçlere yol açmış, ve müslümanlar Balkanlarda nüfus olarak azınlık durumuna düşmüştür. Balkanlardki sivil katliamın şeklinin anlaşılabilmesi için bir örnek olarak, Rus gazeteci Leon Troçki'nin gazetesine gönderdiği haberler önemlidir. Troçki'nin bir haberine göre, Sırp Kralı Petar, yolda rastladığı bir grup Müslümanın derhal öldürülmesini, ancak cephane israfı olmasın diye değneklerle dövülerek öldürülmesini emretmiştir. Sırplar sadece Üsküp'te 2.000, Prizren civarında da 5.000 Türk'ü vahşi bir

şekilde katletmişlerdir [20].

Balkan şavaşında bütün cephelerde mağlup olan Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan ateşkes talep etti. Ateşkes 3 Aralık 1912 tarihinde imzalanıp yürürlüğe girdi. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Anlaşması ile Bulgaristan ve Osmanlı'nın sınırı Karadeniz kıyısındaki Midye'den Ege kıyısındaki Enez'e uzanan çizgi oldu. Böylece bu çizginin batısında kalan Edirne ve Kırklareli Bulgaristan'a verilmiş oldu; bu anlaşma ile Bulgaristan sınırları Ege Deniz'ne ulaştı. Anlaşma Osmanlı'yı Trakya'nın doğu ucuna sınırlıyor ve savaş öncesi Balkanlardaki topraklarını galip ülkelere terkediyordu.

Balkan savaşına katılan ülkeler, Bulgaristan hariç, Londra Anlaşması ile oluşan paylaşımı adil bulmadılar. Bu durum 16 Haziran 1913'te 2. Balkan Savaşı'nın başlattı. Bu savaşta Bulgaristan diğer Balkan ülkeleri ile savaşmak zorunda kaldı. Bulgaristan'ın içinde bulunduğu zor durumu iyi değerlendiren Osmanlı Devleti, yaklaşık iki ay süren bu savaş sürecinde Edirne ve Kırklareli'yi geri aldı. Balkan Savaşları'nın daha iyi anlaşılabilmesi için deniz muharebeleri, Selanik ve Edirne'nin elden çıkışları aşağıda sırasıyla incelenmektedir.

Osmanlı Devleti Karadeniz, Akdeniz, Basra körfezi ve Kızıldeniz'de uzun kıyılara sahip olmasına rağmen buna uygun bir donanması yoktu. Osmanlı savunması nerdeyse tamamen kara ordularınca yürütülmekte idi. Kara ordularının sevk ve idaresi, başta zaman olmak üzere büyük kaynak tüketmekte idi. Bu duruma tedbir olarak Sultan Abdülaziz zamanında ithalat yoluyla bir donanma oluşturuldu. Bu donanmada 15 zırhlı, 11 kruvazör, 40 torpidobot, 7 gambot ve 57 yardımcı gemi vardı [18]. Miktar olarak yabana atılamaz

olmasına rağmen bunları işletebilecek ve bakımını yapabilecek kadrolardan yoksun olmamız ve bu amaca yönelik mali kaynakların yetersizliği, ihtiyaç duyulunca bu gemilerin kullanımında sıkıntı oluşturmuştur. Bu sıkıntı ilk olarak, Trablusgarp harbinde İtalyan deniz kuvvetlerinin karşısına çıkamamamız ve Trablus'a ikmal yapamamamız şeklinde kendini gösterdi. Bunun ardından İtalyanlara göre daha zayıf bir rakip olan Yunanlar karşısında da donanma yetersizliğinin olumsuz neticelerini yaşadık. Balkan Savaşları esnasında Yunanlarla iki deniz savaşımız cereyan etmiştir: 16 Aralık 1912'deki İmroz ve 18 Ocak 1913'teki Mondros deniz muharebeleri. Yunanların donanma gemi sayıları ve kaliteleri daha yüksekti. Örnek verecek olursak, Turgutreis ve Barbaros zırhlılarımızın topları üç dakikada tek bir mermi atarken Yunan gemisi Averof'un, topları dakikada üç mermi atıyordu; bizim zırhlılarımız saatte 16 mil yapabilirken Averof 22 mil yapıyordu. Muhriplerde de durum farklı değildi: Yunanların 31 mil sürat yapan 4 tane 1175 tonluk ve 8 tane de 350-400 tonluk muhribi varken Osmanlı tarafında 34 mil sürat yapan bir 660 tonluk ve 27 mil sür'at yapan 4 ufak muhrip vardı [19]. Bu sebeple, Yunanlara karşı Osmanlı savunmada kalmış, Yunan ablukasını kıramadığı için Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak Ege'ye açılamamıştır. Bu savaşlarda her iki taraf da kesin zafer elde edememiş, ve her iki donanma da savaş öncesi konumlarını korumuşlardır. Osmanlı donanması Çanakkale Boğazı bölgesinde ve Yunan donanması bütün Ege'de konumlandıkları için bu durum Yunanların lehine olmuştur. Ege'de dilediği gibi at koşturan Yunan donanması Limni, İmroz, Semadirek, Midilli, Sakız ve birçok adayı kendi kara orduları ile işbir-

liği yaparak işgal etmiştir. İşgallerin çoğunda hiçbir direnişle karşılaşmamıştır. Yunan donanmasının hedefi Ege Denizi'nde hâkimiyeti ele geçirmek, Anadolu ile Balkanlar arasındaki irtibatı kesmekti, ve bunda başarılı oldular. Bu sebeple, Osmanlı gemileri Anadolu kıyılarından asker ve askeri ihtiyaçları sevk edememiş, Anadolu'nu çeşitli yerlerinden Ege kıyılarına ulaşan onbinlerce askerin Balkanlardaki savaş bölgesine intikali mümkün olmamıştır. Hatta Sultan Abdülhamid'i düşmekte olan Selanik'ten İstanbul'a getirebilmek için dahi bir Osmanlı gemisinin Ege Denizi'ne açılması mümkün olmamıştır.

Osmalı'nı ikmal yapamadığı sahalardan biri olan Selanik'teki duruma göz atalım. 1885 kayıtlarına göre, sancakları ile birlikte Selanik nüfusu yaklaşık bir milyon idi. Müslümanlar nüfusun %51'ini, Rumlar %23'ünü, Bulgarlar ise %22'sini oluşturmaktaydı. Şehir hem kültürel hem de ticari olarak gelişmiş bir şehirdi. Yunanlar ve Bulgarlar bu şehri ele geçirmek için can atmakta idiler. Balkan savaşı her iki ülkeye de bu idealleri için fırsat vermiştir.

Osmanlı birlikleri Yunan ordusuna karşı üstüste mağlubiyetler almış bunlardan sonuncusu olarak 2-3 Kasım 1912'de Yenice muharebesini kaybedince tamamen dağılmıştı. Emir-komuta zinciri kalmamış, askerler Selanik'e doğru kaçmaya başlamışlardı. Bu kaçışı önlemek için görevlendirilip telkinde bulunan komutanları kimse dikkate almamış, bu konuda hiçbir tedbir fayda etmemiştir. Bu sırada Bulgar ve Sırp birlikleri de Selanik'e ilerlemekte idi.

Sultan Abdülhamid hareket ordusunun darbesini takiben Selanik'te sürgüne gönderilmişti. Sirkeci'den 27 Nisan 1909 geceyarısı başlayan tren yolculuğu ile geldiği sürgün yeri olan Selanik'te Ala-

tini köşkünde yaklaşık 3 yıl kaldı. Daha sonra yayınlanan çeşitli hatırâttaki bilgilere göre; bu süre zarfında dış dünyadan tecrit edildi; kendisi ve ailesi sürekli aşağılamalar gördü. Kendisinin ve ailesinin dışarı çıkması yasaktı; günün belirli saatlerinde terasta gün görmesine izin veriliyordu. Gazete verilmediği için de ülkedeki ve dünyadaki gelişmelerden haberdar değildi. Balkan Savaşı aleyhimize gelişip Yunan kuvvetlerinin Selanik'i ele geçirecekleri anlaşılınca İstanbul hükümeti Abdülhamid'i İstanbul'a getirmeye karar verdi. Yunanların eline esir olarak geçerse ülke için çok mahcup edici bir durum olurdu ve buna izin verilmemeli idi. Sultanı getirmek üzere Türk gemisi göndermenin riskli olacağı değerlendirildi; Yunanların gemimizi ele geçirebileceği endişesi hakimdi. Bu sebeple tarafsız konumu olan Almanya'ya ait SMS Loreley ile getirilmesi için Almanlarla gerekli mutabakat oluşturuldu. Gemi Selanik Körfezi'ne demirledikten sonra köşke gelen görevliler Abdülhamid'e durumu aktarırlar. Sultan kendisine anlatılanlara başlangıçta inanmadı; çünkü ona göre, aralarında Kiliseler ihtilafı olan Balkan devletlerinin ittifak etmeleri mümkün değildi. Ancak, Kiliseler ihtilafının meclis tarafından çözüldüğü anlatılınca başından aşağı kaynar sular dökülmüş gibi hisseder, ve mevcut duruma ikna olur. Buna rağmen, kendisinin tercihinin Selanik'te kalıp savaşarak ölmek olduğunu belirtir. Hükümetin kendisini tahliye için kesin kararlı olduğunun iletilmesi üzerine gemiye binmeyi kabul eder. Aile mensupları ve görevlilerle toplam 25 kişi gemiye binmiştir. Gemi 2 Kasım 1909 sabahı İstanbul'a varır; Abdülhamid vefatına kadar kalacağı Beylerbeyi Sarayı'na intikal eder [21]. Abdülhamid, sonraki zamanlarda İstanbul tehlikeye düşünce

Bursa'ya nakline itiraz edecek ve "Ceddim Fatih Sultan Mehmed Han İstanbul'u fethettiğinde, Bizans kralı kılıcı elinde savaşarak öldü. Ben onun kadar değil miyim ki savaşmayacak ve şehirden kaçacağım" diyecekti.

Selanik'in teslimi ile ilgili görüşmeler 7 Kasım 1912'de başladı. Şehirdeki yabancı misyon temsilcilerinin teşvik ve katkıları ile oluşan Osmanlı tarafının teslim olma teklifini Yunan komuta heyeti reddetmiş ve kendi şarlarını belirtmiştir. Bu teklife göre: Osmanlı ordusu tüm silahlarını teslim edecek, mensuplarına savaş esiri muamelesi yapılacak, ancak subayların kılıçlarını taşımalarına müsaade edilecekti. Ayrıca masrafı Osmanlı Devleti'ne ait olmak üzere, askerler, Yunan gemileriyle Anadolu kıyılarına nakledilebilecekti. Bu teklife cevap vermesi için Türk heyetine, 8 Kasım 1912 gününe kadar zaman verildi. Yunan Komutanlığı acele ediyordu, çünkü birkaç gün içinde Bulgar kuvvetlerinin de şehre gireceği anlaşılmıştı. Heyetler arası müzakereler sonunda Yunan teklifine yakın bir teslim anlaşmasına 8 Kasım 1912'de varıldı. Anlaşmada ahalinin can ve mal güvenliği için garanti verildi. Yunan askerleri 9 Kasım 1912'de şehri savaşsız olarak teslim aldı. Şehirdeki Rumlar ve diğer azınlıklar karşılama şenliği için şehri Yunan bayrakları ile donattı, şehre giren askerleri çiçekler atarak karşıladı. Bunlar arasında, gayrimüslim tebanın nerde ise tamamı vardı. Yunanlar anlaşmaya rağmen şehirde önemli katliamlar gerçekleştirdiler, bütün camileri kubbelerine haç takarak kiliseye dönüştürdüler. Anadolu'ya göçe başlayan sivil ahalinin de bir kısmı katliamdan kurtulamadı; bu katliamı gerçekleştirmede Yunan askerleri kadar şehirdeki azınlık Rumlar da rol oynadı. Tablonun ölçeğinin

anlaşılması için belirtmek gerekir ki; Selanik'te, düşmana teslim olan Türk askerinin toplamı 25.000 er, 1.000 subaydı. Ayrıca 15.000 er de şehit olmuş veya firar etmişti. Cephane olarak da 70 top, 30 makineli tüfek, 70.000 piyade tüfeği, 4.160.000 piyade tüfek mermisi ve 1200 kadar çeşitli hayvan düşmana teslim edildi [22].

Bulgar taburu 10 Kasım 1912 günü, Sırp birliği ise sivil destek unsurları ile birlikte, 11 Kasım 1912 günü Selanik'e girdi. Şehirde üç farklı ulusun işgal güçleri vardı. Yunanlar diğer işgalcilerden kurtulmak için çare ararken diğer cephelerdeki gelişmeler onlara bir sürpriz sundu. Selanik'teki Bulgar kuvvetlerine diğer cephelerdeki Bulgar ordusunun ihtiyacı vardı; mecburen 20 Kasım 1912'den itibarene şehirden ayrıldılar. Bu ayrılışın bir an önce tamamlanması için Yunanlar gemileri dahil bütün kaynaklarını Bulgarların hizmetine sundular.

Yenice muherebesini kaybeden ve Selaniki tek kurşun atmadan teslim eden 8. Kolordu komutanı Hasan Tahsin Paşa 8 Ekim 1912'de göreve getirilmişti. Daha önce Bitlis valiliği ve jandarmalık yapmıştı, ancak askeri beceri olarak yetersizdi, herhangi bir muharebe tecrübesi yoktu. Cepheye imkanı olmasına rağmen geç intikal etti. Yunan kuvvetlerini durdurmak için Vardar nehrinin üzerindeki köprüleri yıkmamış olmasını askeri tarihçiler büyük bir hata olarak değerlendirmektedir. Yenice'deki savaş, 1 Kasım günü öğleyin Yunan ordusunun saldırıya geçmesiyle başladı. Hasan Tahsin Paşa daha büyük mağlubiyet endişesi ile geri çekilme emri verdi ve Selanik'e döndü. Ordumuz kısa sürede dağıldı. Yunanlar Selanik'in teslimi öncesindeki son savaşı da kazanmış oldular. Selanik düştükten sonra Hasan

Tahsin Paşa İstanbul'a dönmedi. İhanet suçlaması ile İstanbul'da Divan-ı Harp tarafından ölüm cezasına çarptırıldı. Firarî olduğu için bu ceza uygulanamadı. Hasan Tahsin Paşa 1918'de İsviçre'nin Lozan kentinde vefat etti. 1937 yılında mezarı Selanik'e taşındı. Oğullarından biri Yunan diğeri Arnavut vatandaşı oldu.

İstanbul hükümeti Selanik'teki gidişatın bu şekilde neticeleneği ihtimalini öngörmekte idi. Ancak komutayı teslim edeceği daha tecrübeli bir komutan bulamıyordu. Yunan ordusu, Yenice'den önce Alasonya Dışkata, Kırkgeçit ve Lazarat muharebelerini kazanmıştı. Selanik'in günümüz karayolu ile 140 km güneyinde yer alan Alasonya'daki birliklerimiz 6 Ekim'de ancak 3 saat direnebilmişti. Bu muharebeden önce Mahmud Şevket Paşa Alasonya Ordusu kumandanlığına getirilmek istenmiş, ancak Paşa zafer ümidi görmediğinden, kariyerinin olumsuz etkileneceği endişesi ile, bu görevi kabul etmemişti.

Yunanlar ele geçirdikleri her mahalde büyük katliamlar yaptılar. Yunanlar 1821 isyanında Mora'da da 40.000 müslüman nüfusu katletmişlerdi. Bulgarlara da benzer muamelede bulunmakta idiler. Carnegie Vakfı tarafından 1914'te yayınlanan Carnegie Raporundaki (bu rapor Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman, Avusturyalı ve Rus üyelerden kurulu uluslararası bir komisyon tarafından hazırlanmıştır) bir Yunan kaynaklı posterde, Yunan askerinin bir Bulgarı ısırmakta ve bıçaklama olduğu görülmekte ve posterin altında Bulgarlar için "onlar insan değil!" yazdığı gözükmektedir [17]. Karadağlıların Osmanlı askerlerinin dudak ve burunlarını kestikleri, bunun kahramanlık teşhiri için milli gelenekleri olduğu da bilinmektedir [17].

Tarih boyunca kendisinden çok güçlü ordularla savaşmış ve sayısız kahramanlık destanları yazmış olmamıza rağmen Selanik'i tek kurşun atmadan teslim etmemiz, askerlerimizi, silahlarımızı ve sivillerimizi terketmiş olmamız muhtemelen ibretlik pek çok hususu içinde barındıran mahcubiyet anlarımızdan biridir.

Balkan Savaşında yürekleri burkan bir gelişme de Edirne cephesinde yaşanmakta idi. 1361 yılında Birinci Murad tarafından fethedilen Edirne 4 yıl sonra Osmanlı'nın başkenti olmuş, İstanbul'un fethine kadar başkent olarak kalmıştır. Takip eden zamanlarda da hem ticari hem kültürel olarak önemini korumuştur. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın zayıflaması ile şehir 4 defa işgal edilmiştir. İlk işgal 1829 yılında Ruslar tarafından olup Yunanistan'ın kurulması ile neticelenmiştir. İkinci işgal, 1878'deki 93 Harbi neticesinde olup Ayastefanos anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının budanması ile neticelenmiştir. Bu yazıda, 3. işgal, Bulgar işgali ele alınacaktır. Konu bütünlüğü açısından, 4. işgalin 1920'de Yunanlar tarafından gerçekleştirildiğini not etmeliyiz.

1912 yılında Edirne merkezindeki nüfus 47.000 Türk, 20.000 Rum, 15.000 Yahudi, 4.000 Ermeni ve 2.000 Bulgar'dan oluşmakta idi. Balkan savaşı öncesinde Edirne'nin bir savaş alanı olma ihtimaline tedbir için askeri birliklerin 50 günlük ihtiyacını karşılayacak bir stok oluşturmaya çalışılmıştır. Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılabileceğini ve bunun da 160 gün sürebileceğini kimse düşünmemekte idi. Böyle bir savaşta Ayastefanos ile kaybedilen toprakların alınabileceğini düşünenler çoğunlukta idi. Osmanlı ordusunda görevli müttefik bir Alman subayı günlüğünde; daha evvel "ya Gi-

rit, ya ölüm", "ya Trablus ya ölüm" mitingleri yapan kitlelerin artık "ya Sofya ya ölüm" şeklinde mitingler yaptığını belirtmektedir [23]. Olaya hamasî yaklaşan kitleler ne Girit, ne de Trablus konusunda özeleştiri yapmamakta; eski hataları daha ileri götürmekte idiler. Halkın halinin daha iyi anlaşılması bu günlükten birkaç cümle daha alıntı yapmalıyız. Günlükte kendini Osmanlı tarafında tanımlayan bu subay "Meşrutiyetin başlarında Avrupa'nın gösterdiği yakınlığı kazanılmış bir hak saydık. Baskının kalkışı ile anında bir bolluk ve büyüklük elde etmişiz gibi kendimizi büyük devletlerden sayarak dünyaya meydan okuduk. Gazetelerde hakaret etmedik devlet bırakmadık. İkide bir kesin sayı imiş gibi, var olmayan 30 milyonluk Osmanlılıkla övündük" demektedir. Bir yorum olarak belirtmek gerekir ki: Osmanlı hükümetleri, daha önceki başarısızlıklardan ders almamanın yanısıra, Balkan harbi neticelerinden de ders çıkarmayıp 1. Dünya harbine katılacaktı.

Edirne kuşatması 26 Ekim 1912 tarihinde General İvanov'un komutasındaki 100.000 kişilik 2. Bulgar Ordusu tarafından başlatılmıştır. Kuşatma başlangıcından bir gün evvel Osmanlı birlikleri kaleye çekilmişlerdir. Bu kuşatmaya Sırplar da iki tümen asker ile destek vermişler; Avrupa'dan aldıkları, Osmanlı'nın izni ile Osmanlı toprakları üzerinden nakledilen, ağır topların bir kısmını bu kuşatmada kullanmışlardır.

Şükrü Paşa komutasındaki birliklerimiz 160 gün boyunca şehri savundular. Asker sayısı olarak üç kat, ateş gücü olarak 6 kat daha güçlü olan Bulgar ordularına karşı şehri savunurken bir yandan da açlıkla ve soğuklarla mücadele etmekteydiler. Kayıtlara göre, sadece

Şubat 1913'te 2155 kişi soğuktan donarak ölmüştür. Bulgarlar sürekli takviye alırken şehir içine hiçbir erzak ve mühimmat desteği yapılamamıştır. Hergün topçu ateşi altındaki şehirde açlıktan ve soğuktan önemli sayıda ölümler vaki olmuştur. Hemen yanıbaşındaki İstanbul'un bu sıkıntılı duruma müdahele etmeme sebebi olarak 3 Aralık 1912 tarihli ateşkes anlaşmasının ilgili maddeleri gösterilir. Bu ateşkes ile Bulgarlar Çatalca'da durmuşlardı; ateşkes ihlalinin Bulgarlara bir mazeret sunabileceği ve İstanbul'un güvenliğini tehlikeye atacağı endişesi vardı. Büyük devletler bu savaşta Osmanlı aleyhine tavır almışlardı ve 17 Ocak 1913'te bir nota ile Edirne dahil direnişin devam ettiği yerlerin terki istenmekte idi. Aksi halde doğacak sonuçlardan Osmanlı mesul olacaktı. Kamil Paşa yönetimindeki Osmanlı hükümeti günü kurtarmak için bu notanın gereğini yapmak üzere toplandığında Enver Paşa kabineyi basarak mağlubiyetin kabul edilemeyeceği ve savaşa devam etmek gerektiği gerekçesi ile hükümeti istifaya zorlamış, ve ardından İttihat ve Terakki ülke yönetimini ele geçirmiştir. İstifa eden hükümet de İTC kökenli olmasına rağmen sonradan İtilâf Fırkası olan grubu temsil etmekte idi. Mahmut Şevket Paşa başkanlığındaki yeni hükümet notayı reddetti ve 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başladı. Bulgarlar yerleşim yerlerini topçu ateşine tutarak savaşın devamında olacaklardan bir kesit gösterdi. 26 Mart 1913'te açlıkla mücadele için hiçbir kaynağın kalmadığını değerlendiren komuta heyeti teslim olma kararı verdi. O zamana kadar süpürge tohumlarını ve ağaç kabuklarını öğüterek yapılan besin değeri çok zayıf ekmekle idare eden, hayvanların dahi açlıktan derileri kemiklerine yapıştığı bir süreçten geçen şehir sa-

vunması için artık yapacak bir şey kalmamıştı. Bir metreyi aşan kar ve beraberindeki istisnaî soğuk da teslim olmaya zorlamıştı. Düşmana teslim etmemek için tüm gün cephaneler patlatıldı; tüfekler kullanılamaz hale getirildi ve subaylarınkiler de dahil bütün kılıçlar kırıldı. Şükrü Paşa ve 45 bin asker Bulgar-Sırp ordusuna teslim olurlar. 35 bin civarında askerin esaret altında öldürüldükleri tahmin edilmektedir[24]. Şükrü Paşa 6 ay esaretin ardından İstanbul'a dönmüştür. Edirne'de mağlubiyet sonrası yaşananlar, halk tepkisi açısından, Selanik'tekine benzerlik göstermektedir. Edirne'de de şehrin hristiyan ahalisi Osmanlı mağlubiyetini coşku ve sevinçle karşılamış, evleri yağmalamada Bulgar askerleri ile birlikte hareket etmiş, ve müslüman ahalinin can ve ırzlarına musallat olmuşlardır.

Bir yorum olarak belirtmem gerekir ki; aynı dönemde, düşman saldırısına maruz kalan diğer şehir Selanik'in tek kurşun atmadan teslim oluşu ile mukayese edildiğinde Şükrü Paşa'nın Edirne savunmasının milli vakarımıza daha uygun olduğu görülür.

Edirne düşmeden evvel, 6 Martta, Yanya Yunanların eline geçmiş, bir süre sonra da, 23 Nisanda, İşkodra Karadağlıların eline geçmişti. Artık Osmanlı Edirne'nin doğusunda idi. Bu şartlarda, Osmanlı Devleti kendisine dayatılan Londra Konferansı şartlarını, 30 Mayıs 1913'te, imzaladı. Bu anlaşma, savaş neticesinde oluşan sınırları resmileştirmekte idi. Bu anlaşmadan sonra Osmanlı'nın lehine bir dış gelişme yaşandı. Balkanlardaki topraklarını genişleten ülkeler Bulgaristan'ın bu toprak paylaşımından haksız miktarda fazla toprak kazandığını iddia edip düzeltme talep etmeye başladılar. 23 Haziranda Bulgaristan ön alarak Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'a

savaş ilan etti. Bu savaş 2. Balkan savaşı olarak bilinmektedir. 10 Temmuzda Romanya da Bulgaristan'a karşı savaşa katıldı. Çok sayıda ülke ile aynı anda savaşmak Bulgaristan için askeri bir zaaf oluşturdu. Bu durumu değerlendiren Enver Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri 21 Temmuzda Edirne'yi mukavemetsiz olarak teslim aldı. Bu sırada İstanbul'da iç siyaset tüm hızıyla devam ediyordu. İstanbuldaki üst düzey İtilâf Partili subayların, sırf İTC hükümetini darlamak için, "Edirne'yi Enver alacağına bırakın Bulgar alsın" dedikleri yaygın bir rivayettir. Bulgaristan ikinci Balkan Savaşı'nda yenilip muhataplarıyla Bükreş anlaşması imzaladı. Yeni fiili durum neticesinde, Bulgaristan ile sınırlar 29 Eylül 1913'te İstanbul Anlaşması ile belirlendi. Bu anlaşmaya göre sınırlarımız daha batıya, Meriç nehrine, taşındı; Edirne, Dimetoka ve Kırklareli Osmanlı tarafında kaldı. Bulgaristan'da kalan Türkler için çeşitli haklar (mülkiyet hakkı, Türkçe eğitim hakkı vb.) bu anlaşmada yer aldı. Yunanlarla 14 Kasım 1913'te yapılan Atina Anlaşması ile Selanik, Girit ve Yanya Yunanistan'a bırakılmış, Meriç nehri sınır olarak belirlenmiştir. Ayrıyeten, Yunanistan'da kalan Türklerin durumu düzenlenmiş, Ege adalarının durumunu büyük devletlerin belirlemesi kararlaştırılmıştır. Sınırdaş olmamamıza rağmen, Sırbistan ile de İstanbul Anlaşması yapılmıştır. 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Anlaşması ile Sırbistan'daki müslümanların hukuku korunmaya çalışılmıştır.

Balkan savaşları esnasında İslam coğrafyası ahalisinden önemli destek alınmıştır. Sonuçlara etkisi kısıtlı olsa da günümüze gönderme olması açısından belirtmek yararlı olacaktır. Balkan Savaşları'na Azerbaycanlı öğretmenlerle öğrenciler, Türkistanlı 400 genç,

Hindistan Müslümanları, gönüllü olarak katılmışlardır. Ülke dışından gelen bu gönüllülerden "Kafkas Gönüllü Kıtaları" oluşturulmuştur. Hindistan Müslümanları, şehitlerle gazilerin ailelerine iletilmek üzere 160 bin Lira civarında bağışta bulunmuşlardır. Hindistan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, savaşta yaralanan askerlerle göçmenleri tedavi etmek üzere İstanbul ve Çatalca'da 100'er yataklı birkaç seyyar hastane kurmuştur. Çok sayıda doktor, eczacı, hemşire ve hastabakıcı getirmiştir. Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, savaş mağdurlarına para, erzak, ilaç, tıbbi ve çeşitli malzeme yardımı yapmıştır. Ayrıca kurulan Hadımköy, Beylerbeyi, Yeşilköy, Maltepe ve Edirne hastanelerinde Mısırlı doktorlar, eczacılar, hastabakıcılar ve hademeler görev yapmışlardır [25].

4 Birinci Dünya Savaşı'na Giriş

Balkan Savaşları'ndan büyük toprak kaybı ile çıkan Osmanlı Devleti'ni yeni bir sınav beklemekteydi. Hem iktisadî hem askerî olarak güçlenen Almanya topraklarını genişletmek ve yakın coğrafyalarda da sömürgelere sahip olmak istemekteydi. O tarihlerde Almanya'nın Afrika ve Asya'da sömürgeleri vardı. Günümüzdeki Burundi, Ruanda, Tanzanya, Namibya, Kamerun, Gabon, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Nijerya, Togo ve Gana topraklarının bir kısmı, Pasifik Okyanusu'ndaki Yeni Gine, Samoa adaları, Mikronezya'nın bir kısmı Alman sömürgesi idi. Almanlar, bu sömürgeleri mesafe ve iktisadî verimlilik açısından, askeri önem açısından İngiliz ve Fransız sömürgeleri kadar makbul bulmamakta idi. Küresel liderlik iddiası da bulunan Almanya'nın bu durumu değiştirmesinin yolu, şüphe-

siz rakipleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'yı askerî olarak mağlup etmekten geçmekte idi. Bu hedefe yönelik bir savaş için sürekli hazırlık halinde idi. Savaşın kaçınılmaz olduğu görülüyordu. Osmanlı Devleti, Avrupalılar arasındaki bu savaşın dışında durabilir mi idi; durmalı mı idi; durmak istedi mi; bu konuları irdeliyeceğiz.

1914 yılında Osmanlı Devleti gerek iktisadî gerek askerî açıdan Avrupalı Büyük Devletlere göre çok zayıftı. Son üç yıla bakıldığında bile, Osmanlı ne Trablusgarp'ta İtalya ile, ne de daha sonra Balkanlardaki küçük devletler ile başa çıkabilmişti. Varlığını büyük devletler arasındaki dengeden faydalanarak sürdürebilmekte idi. Bu denge bozulur ve büyük güçlerden biri mutlak olarak öne çıkarsa bunun Osmanlı'nın sonu olacağı aşikar idi. Bu süreçte, ancak galiplerin oluşturacağı bir koalisyonda yer alarak devletin varlığını sürdürebileceği fikri birçok Osmanlı idarecisinde var idi. Gelmekte olan savaşta Almanya'nın karşısında yer alması beklenen İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri aralarında yazılı anlaşmalar yaparak Almanya'ya karşı birlikte hareket edeceklerini ilan etmişlerdi. Bu sebeple bu devletler "İtilâf devletleri (Entente Powers)" olarak anılmaktadır. İtilâf devletlerinin Osmanlı üzerinde aşikar emelleri vardı. Özellikle Rusya Akdeniz'e açılmak için boğazları ele geçirmek istiyordu. Buna iki defa çok yaklaşmış ancak İngiltere, kendi çıkarlarını düşünerek, mani olmuştu. Buna rağmen, Osmanlı Devleti yaklaşan savaş öncesinde herbirine ittifak önerilerinde bulunmuş ve reddedilmişti. Hatta, Balkan Savaşları'nı takiben, Bulgaristan ve Yunanistan'la dahi askerî ittifak girişimlerinde bulunulmuş ve sonuç alınamamıştı [26]. İngiltere'nin ittifakı reddetme sebebi diğerlerininkilere göre biraz daha

sıradışıdır. İngiltere hem Rus hem de Alman tehditlerine karşı hazırlanmaktadır. Alman tehditinin daha yakın olduğunu değerlendirip bu tehdite karşı Rusya ile ittifaktan fayda ummaktadır. Osmanlı ile ittifak kuracak olursa Rusları gücendirmekten çekinmektedir. Yakın tehdit olan Almanya'yı Ruslarla birlikte önledikten sonra tek başına Ruslardan kaynaklanacak tehditi, günü geldiğinde düşünülecek bir iş olarak görüp bir şekilde başa çıkmayı planlamaktadır.

Almanya güçlü bir orduya sahip ve sanayileşmiş bir ülke olarak zamanın öne çıkan bir devleti idi. Osmanlı ile ortak sınırı olmaması sebebiyle Osmanlı ile askerî bir çatışma ihtimalinin zayıf olması Almanya'yı da ittifak için uygun kılmakta idi. Nitekim ilk önemli ilişkiler askerî satın almalarla başlamıştır. 1885'te Alman Krup, Mauser ve Loewe firmalarından 500 top sipariş verilip Çanakkale Boğazı tahkim edilmiş, 1886 yılında 426 sahra topu ve 60 havan topu satın alınmış, 1887'de de 500 bin tüfek ve 50 bin karabiner (hafif bir tüfek türü) satın alınmıştır. Sonraki yıllarda bu satın almalar artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti 1871'de Haydarpaşa Garı ile İzmit arasını kendi imkanları ile demiryoluna kavuşturduktan sonra bu hatları uzatmak işini Almanlara vermiştir. Bu kapsamda 1890'da İzmit-Eskişehir-Ankara hattı, 1896'da da Eskişehir-Konya hattı tamamlanmıştır. Büyük savaş başlarken,1914'te, bu hatların Bağdat'a ulaşması için Toroslar'da 38 km, Amanoslarda 100 km eksiği kalmıştı. Bu eksik kısımlar da 1917 ve 1918 yıllarında tamamlanmıştır [29]. Savaş yıllarında da imar faaliyetlerinin durmadığı, Osmanlı'nın savaştan sonra da bir gelecek gördüğünü gösteren pek çok örnek vardır. Birçok kişinin aşina olduğu, Ankara Ulus'taki ilk meclis binası

da savaş yıllarında başlamış ve savaş bittiğinde pek az ince işleri kalmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz işgal güçleri Ankara tren garında üslenirken Fransızlar bu meclis binasını tercih etmişlerdir. Büyük savaşın başladığı 1914 yılına gelindiğinde, Almanlarla önemli ticarî bağlar kurulmuştu.

Osmanlı askerî alanda gerilemekte olduğu 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı büyük devletlerdeki askerî gelişmelere ayak uydurmaya çalıştı. Askerî gereçlerin alımının yanısıra, askerî uzmanlıklarından da faydalanmaya başladı. Bu amaçla, ağırlıklı olarak, en dostane ilişkiye sahip olduğu Fransa ile çalışmakta idi. Ancak Fransa'nın Navarin'de Osmanlı donanmasının yok edilmesindeki rolü, Osmanlı'nın yeniden dost ve düşman değerlendirmesi yapmasını gerektirdi. Aramızda askerî ihtilaf bulunmayan Almanya bu sebeple öne çıkmaya başladı. Almanlar da Osmanlı ile ilişkileri bir fırsat olarak gördüler. İngiltere'nin kontrol ettiği Süveyş Kanalı Almanların uzak Asya'ya erişimini kısıtlamakta; buna mukabil rakibi olan İngiltere'ye büyük avantaj sağlamakta idi. Süveyş Kanalı'na alternatif olarak Osmanlı topraklarından geçen bir demiryolu hattı Almanya'nın lojistik ihtiyaçları için en uygulanabilir çözümdü ve Almanya'nın küresel hedefleri ile uyumlu idi. Günümüzde okyanusları kontrol eden ABD'ye karşı Çin'in geliştirmekte olduğu karasal kuşak-yol projesi ile o zamanın Alman projesi benzerlik açısından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin ordusunu modernleştirmek için askerî uzman talepleri Almanlara Osmanlı ile ilişkileri derinleştirme fırsatı sunmakta idi; ve bu fırsatı değerlendireceklerdi. Sultan Abdülhamid'in Mayıs 1880 yılında Alman büyükelçisi von Hatzfeld'dan sivil ve askerî uzman-

lar istemesi üzerine, 1882 Nisanı'nda süvari albayı Kaehler'in başkanlığında, süvari binbaşısı Hobbe, topçu binbaşısı Ristow, piyade binbaşısı Kamphönever'den oluşan bir askerî uzman heyet Osmanlı Devleti'ne gönderildi. Daha sonra, askerî görevlilerin gelişi artarak devam etti. Gelen askerlerin Osmanlı ordusunda aldığı rütbelerin Almanya'da aynen geçerli olması, gelen askerler açısından bu ziyaretleri cazip kılmakta idi [28]. Zamanla bu durum daha ileri safhalara evrilecek ve Birinci Dünya Harbi'nde topraklarımızdaki en önemli iki muharebe olan Çanakkale ve Nablus savaşlarında başkomutanlığın bir Alman general tarafından yürütülmesine kadar varacaktı. Başkomutanlığın Alman generallerde olması Osmanlı toplumu tarafından hoş karşılanmamakta idi; bu sebeple bu durum gerçekleşinceye kadar hükümet böyle bir vizyonu reddetmiştir. Nitekim, hükümet 9 Ağustos 1914'te basına yönelik yazdığı bir talimatnamede Almanlarla askerî işbirliğinin boyutları gizlenmeye çalışılmış, "Osmanlı Ordularının başına Alman bir subayın atandığı şeklinde çıkan şayiaların aslının olmadığı" yazılmıştır [27].

Osmanlı Alman ilişkileri karşılıklı beklentilerin örtüşmesinden dolayı sürekli gelişmekte idi. Sıcak ilişkilerin neticesi olarak Alman kralı Wilhelm II 1889'da ve 1898'da İstanbul'a gelerek Sultan Abdülhamid'i ziyaret etmiştir. 1898'daki ziyaretini takiben Osmanlı topraklarındaki Kudüs'ü de ziyaret ederek hacı olmuştur. Kudüs'e atla girmek istemesi üzerine, şehrin surlarından bir kısmı Abdülhamid'in talimatıyla yıkılarak bir giriş yolu açılmıştır. İslam geleneğinde, şehrin ana kapısından sadece şehri fetheden komutan atla girebilmektedir. Hem Kralı kırmamak hem de bu geleneğe uygun davranmış

olmak için şehrin surlarında gedik açılması yolu seçilmiştir. Burada bir parantez açarak Almanların Osmanlı ile ilişkilerden beklentilerini bir miktar daha irdelemek faydalı olabilir. Almanya'nın birleşmesi ve ulus olmasının mimarı olarak bilinen Başbakan Otto von Bismarck askerî yayılmacılık yerine iktisadî büyümeyi önceleyen bir zihniyette idi. Ancak 1890'da görevi devrettiği Caprivi ise "*ya mal ya da insan ihraç etmek zorundayız, mevcut topraklarımız hepimizi besleyemez*" veciz ifadesiyle yayılmacı Alman politikaları benimsediğini ifade etmekte idi. Alman kralı Wilhelm II de aynı düşüncelere sahipti. Ancak Almanlar arasında bir görüş ayrılığı vardı: Bir kısmı Osmanlı'yı sadece sömürmeyi, diğer kısmı ise Alman çıkarları doğrultusunda gerekirse askerî ittifak yapılmasından yanaydılar. Askeri ittifaka soğuk bakan kesim, Osmanlı'nın sadece yük olacağını, askerî katkısının zayıf olacağını düşünmekte idi. Alman genelkurmay başkanı von Moltke Avusturya'lı mevkidaşına 1914'te "*Türkiye askerî bakımdan sıfırdır. Askerî heyetimizin raporları ümit kırıcıdır. Ordu anlatılması güç bir durumdadır. Daha önce Türkiye'den "hasta adam" diye söz edilirken şimdi "ölen adam" diye söz etmek gerekiyor. Artık yaşama gücü kalmamıştır. Kurtarılması olanaksız ve can çekişme halinde bulunuyor. Askeri heyetimiz, şifasız bir hastanın ölüm döşeği başında bulunan doktorlara benziyor.*" demiştir [26]. Ayrıyeten bir askeri işbirliği halinde, Osmanlı'nın 35 yıl önce Ruslara kaptırdığı Kars, Ardahan ve Beyazıt'ı kurtarmak için askeri destek isteyeceği, bunun da Almanya için gereksiz bir sıkıntı olacağı görüşü de vardı. Burada bir parantez açmak gerekebilir. Osmanlı 1877-78 Rus savaşını (93 Harbi) kaybedince Berlin Anlaşması ile bu

vilayetleri Ruslara vermek zorunda kalmıştı. Bu vilayetlere yerleşen Ruslar Kars-Sarıkamış demiryolunu yapmış, hatta daha sonra Erzurum'u da ele geçirince Sarıkamış-Erzurum hattını da yapmıştır. Sarıkamış-Erzurum hattı sadece askeri amaçlı dar ray açıklığına sahip bir hat idi [30]. Bu demiryolları Anadolu'da bir Türk devletinin dahli olmaksızın yapılması bakımından tektir. Daha önceki kısımlarda belirtilen Haydarpaşa-Ankara hattının Ankara'nın doğusuna ilerlemesi de Rusların muhalefeti ile mümkün olmamıştı. Ruslar, bu demiryolunu inşaya başlamamız halinde Berlin anlaşması ile kendilerine taksitler halinde ödemekte olduğumuz savaş tazminatının 57 milyon Franklık kısmının muacceliyet kazanacağını ihtar etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Ankara'nın doğusundaki kısmı bir daha gündemine almamış, Bağdat hattını Eskişehir-Konya güzergahı üzerinden sürdürmüştür. Burada parantezi kapatabiliriz. Almanlardaki Osmanlı ile ittifak yanlıları ise Osmanlı'nın boğazları Ruslara kapatacağını, Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz kontrolüne son verebileceğini düşünmekte idiler. Bu durum savaşta Almanlara tabi ki avantaj sağlayacaktı.

Osmanlı tarafında da Almanya ile askerî ittifak hususunda farklı sesler vardı. Devlet adamlarındaki genel kanaat kazanmanın olmadığı bir oyunun içinde oldukları idi. İtilâf devletlerinin hiçbirinin Osmanlı'nın teklif ettiği ittifaka yanaşmaması, savaş sonunda Osmanlı topraklarını paylaşacakları şüphesi uyandırmıştı. Bu ülkelerin büyükelçilerinin Osmanlı Devletinin muhtemel savaşta tarafsız olması halinde toprak bütünlüğünü garanti etmeleri, ancak bunun o devletlerin yönetimince yazılı anlaşma haline getirilmemesi, Osmanlı

idarecilerinin şüphelerini besliyordu. Aslında yazılı anlaşmanın da bir garanti sağlamayacağının herkes farkında idi; ancak başka çare olmadığı için ya tutarsa mantığı ile hareket etmeye razı idiler. Nitekim Berlin anlaşmasına rağmen, büyük devletler sınırların değişmezliği maddesine riayet etmemiş, takip eden süreçte İngiltere Mısır'ı, İtalya Trablusgarb'ı, Fransa da Tunus'u almıştı. Balkan Harbi'nden evvel de, savaşın neticesi ne olursa olsun, sınır değişikliklerini tanımayacaklarını deklere eden büyük devletler Osmanlı kaybedince bu sözlerinin gereğini yerine getirmemişlerdi. Almanya, ittifak yapmak için tek seçenek gibi gözüküyordu. Ancak Almanların kazanmaları halinde de Osmanlı'nın akibeti iyi olmayabilirdi. Nitekim İngiliz başbakanlığı yapmış olan Balfour bir yazışmasında "*Eğer Almanya savaştan galip çıkarsa Türkler ve Bulgarlar bulundukları coğrafyayı koruyabilirler ama bağımsızlıklarını koruyabilmeleri zor. Almanya'ya bağlı Alman kontrolünde bir ülke olarak yaşarlar. Eğer Almanya yenilirse, ellerindeki coğrafyaları da dâhil olmak üzere hiçbir şeyleri kalmaz, her koşulda başkalarına bağımlı yaşayacaklardır*" demiştir. Benzer şekilde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden alacaklarını yöneten Sir Adam Block "*Almanya kazanırsa, Alman sömürgesi olacaksınız; İngiltere kazanırsa mahvoldunuz!*" demiştir. Bu görüşü başka İngiliz devlet adamları da farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Almanlar ise Osmanlı ile görüşmelerinde Rusya'nın kaybedeceğini, toprakları paylaşılırken Osmanlı'ya da büyük hisseler düşeceğini söylemekte idiler. Enver Paşa'nın da bu görüşü benimsediği yaygın bir kanaattir. Ancak Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey anılarında, Enver Paşa'nın kişisel insiyatifle Ruslara ittifak teklif ettiği, Ege adalarının

ve Balkanlarda bazı toprakların Osmanlı'ya verilmesine rıza göstermesi karşılığında işbirliği teklif ettiğini belirtmektedir. Ruslar bu teklifi kabul etseydi Enver Paşa'nın Almanları sınır dışı edeceğini, onun bir Alman hayranı olmadığı ve tek düşüncesinin Osmanlı'nın bekâsı olduğunu yazmaktadır[31].

Osmanlı'nın o zamanlar "Harb-i umûmî" olarak adlandırdığı 1. Dünya Savaşı'nın fitili Saraybosna'da ateşlendi. 28 Haziran 1914'te Avusturya prensi ve eşi Saraybosna ziyareti sırasında Bosnalı bir Sırp tarafından suikast ile öldürüldü. 23 Temmuz'da Avusturya Sırbistan'a içinde sert taleplerin olduğu bir ultimatom verdi. Takip eden gün Rusya Sırbistan'a müdaheleye izin vermeyeceğini açıkladı. Ancak Avusturya kararını vermişti, 28 Temmuz'da Sırbistan'a saldırarak savaşı başlattı. Rusya'nın Sırbistan'a destek vermek üzere hazırlık yapması üzerine 31 Temmuz'da Almanya Rusya'ya bu savaşa karışmamasını talep eden bir ültimatom verdi. Fransa'dan da bir Rus-Alman savaşında tarafsız kalmasını istedi. Rusların ultimatomu kaale almamaları üzerine Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etti. Bu tarih Osmanlı Devleti için önemlidir, çünkü Almanya daha önce soğuk baktığı Osmanlı'nın ittifak isteğini artık kendisi talep etmekte, ve bu amaçla Osmanlı hükümetine başvurmaktadır. Alman büyükelçisinin Sadrazam Said Halim Paşa'ya iletiği teklif Sultan Reşad'ın onayı ve Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey, Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilgileri dahilinde 2 Ağustos'ta kabul edildi. Bu anlaşma gizli tutulmak kaydı ile bir ay içinde imzalanıp, imzalanmış nüshaları karşı tarafa verilmek üzere Sultan Reşad ve Kral Wilhelm II'ye gönderidi. Gizli

anlaşmanın imzalandığı gün Meclisi Mebusan beş aylık tatile girdi. Bu tatil süresince yürütme ihtiyaç duydukça kanun hükmünde kararnameler ile devlet yönetimini sürdürdü. Almanlarla imzalanan bu anlaşma Rusya'nın savaşa girmesi halinde Osmanlı'nın girmesi için haklı bir sebep oluşacağını belirtmekte; Osmanlı saldırıya uğrarsa Almanya'nın Osmanlı topraklarını silahla savunacağını taahhüt etmektedir. Bu anlaşma ile Almanya Osmanlı Ordusu sevk ve idaresi için askerî yöneticiler tahsis etmeyi de kabul etmektedir. Bu anlaşma Osmanlı Devletine savaşa girme hakkı vermekte ama mecbur tutmamaktadır. Nitekim, takip eden birkaç gün içinde savaş genişlemesine rağmen Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan ederek önemli bir süre savaşa katılmamıştır. Almanya 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etmiş, bu saldırıyı Belçika toprakları üzerinden yürüttüğü için 4 Ağustos'ta Belçika'ya taahhütleri sebebiyle İngiltere Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylelikle savaşın en önemli aktörleri savaşa dahil oldular. Savaşa daha sonraki aşamalarda Osmanlı Devleti (2 Kasım 1914), İtalya Krallığı (23 Mayıs 1915) ve Amerika Birleşik Devletleri (6 Nisan 1917) önemli aktörler olarak katılacaktır. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti bu savaş bağlamında "İttifak kuvvetleri (Central Powers)" olarak anılmaktadır. Komşumuz Bulgaristan 14 Ekim 1915'te İttifak Devletleri safında savaşa katılmıştır.

Osmanlı Hükümeti 2 Ağustos'ta umumî seferberlik ve sıkıyönetim ilan eder. Bu çerçevede,7 Ağustos'ta basın ve telgraf sansürü başlar. Sansürün neticesi olarak, ilerleyen zamanlarda cephelerdeki mağlubiyetler hakkında kamuoyu bilgi sahibi olamamıştır. Mesela,

Sarıkamıştaki askerî mağlubiyetten ve kayıplardan İstanbul ahalisi ancak yıllar sonra haberdar olabilmiştir. Daha evvelen belirtildiği üzere, 5 Ağustos'ta Enver Paşa Ege adaları ve Trakya'da lehimize toprak düzenlemeleri karşılığında Rusya'ya ittifak teklif etmiştir. Rusya bu teklife itibar etmemiş ancak olumsuz cevap vermek yerine oyalama yoluna gitmiştir. Bu esnada Rusya Bulgaristan'ı savaşa girmeye ikna etmek için Trakya'daki Edirne dahil çeşitli Osmanlı topraklarını vaad etmekte idi. Bulgarlar, kendileri ile ihtilaflı olan Sırpları destekleyen Ruslara tarafsız kalacaklarını söylediler. Bulgaristan, savaşın taraflarınca bir oyun değiştirme gücüne sahip aktör olarak görülmekte idi. Osmanlı Devleti de Bulgarların Almanya tarafından ikna edilmemesi halinde savaşa girmeyeceğini defaatle söylemekte idi. Balkan Savaşında Bulgarlar ile başedemediği gerçeği zihinlerde hala taze idi, bu yüzden Bulgaristanın da savaşa Almanya tarafında girmesini şart koşuyordu. Almanlar birçok görüşmeye rağmen Bulgarları ikna edememişti, Almanlar Bulgarları ikna etmek için, bu savaş sayesinde Balkan savaşında Sırplara kaptırdıkları yerleri Bulgarların geri alabileceklerini söylüyordu. Ancak Bulgaristan Rusya'dan çekinmekte, temkinli davranıp tarafsızlık siyaseti gütmekte idi. Osmanlı üzerindeki Alman baskıları artınca Osmanlı delegasyonları da Bulgarları ikna etme işini üstlenmek zorunda kalıp defalarca görüşmeler yaptılar. Ama ittifak hususunda bir ilerleme kaydedilemedi. Bir parantez açarak belirtmek gerekir ki, Bulgaristanın İtilâf devletleri safında savaşa girmemesi Osmanlı açısında pek önemlidir. Meclisi Mebusan reisi Halil Bey anılarında "*Biz Çanakkale'de savaşırken Bulgarlar arkadan vursa idi vaziyet*

felaketli olurdu" yazmaktadır.

Osmanlı Devleti savaşlardaki mağlubiyetlerde en önemli eksikliğinin deniz gücü olduğunun farkında idi. Bu eksikliği gidermek, en azından Yunanistan'ın gerisinde kalmamak için, modern gemiler satın alma yoluna gitti. Bu sebeple 1911'de İngiliz Vickers şirketine zırhlı gemi sipariş etmiş ve Sultan Reşad adını verdiği geminin komutanını dahi tayin etmişti. Başka bir İngiliz şirketine Brezilya tarafından sipariş edilen geminin ücretinin Brezilya tarafından ödenmeyip vazgeçilmesi neticesinde Osmanlı bu gemiye de talip olmuş, adını da Sultan Osman koymuştu. Anlaşmaya göre teslimat 1914 yılında yapılacaktı. Osmanlı bu gemilerin bedelinin son taksidi 700.000 Lirayı 1 Ağustos 1914'te ödedi. Hazinenin yeterli parası olmadığı için ödemeler halktan toplanan bağışlar sayesinde yapılmakta idi. Bu amaçla Donanma Cemiyeti kurulmuştu. Hükümetin bağış talebi devlet evrakına da yansımıştır. 24 Ağustos tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesinde Kurban deri ve boynuzlarının Donanma Cemiyeti adına teslim alınabilmesi için ilgililerin gerekli kolaylıkların sağlaması istenmektedir [27]. 31 Temmuz 1914'te, İngiliz Denizcilik Bakanı Churchill, yola çıkmaya hazır iki gemiden Osmanlı mürettebatının indirilmesini emreder. 1 Ağustos 1914'te İngiliz denizcileri gemileri işgal eder, ve gemilerin adları HMS Agincourt ve HMS Erin olarak değiştirilir. Halbuki henüz bir savaş başlamamıştı. Osmanlı'nın protestoları netice vermedi. Churchill protestoya cevabî mektubunda, gemilere el koyulmasından duyduğu üzüntüyü, bedellerinin nasıl fedakârlıkla toplandığından haberdar olduğunu belirtmiş, ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması halinde, gemilerin harp sonunda, icap eden tami-

ratın yapılıp iade edileceğini, ayrıca İngiliz hükumetinin, gemi başına, günlük 1000 sterlin kira ödeyeceğini, kiraların haftalık bazda Türkiye'ye transfer edileceğini beyan etmişti. İşin aslı ise başka idi. İngiliz istihbaratı Osmanlı'nın Almanya ile imzalamakta olduğu anlaşmadan haberdar olmuştu. Gemilere el koyulması Osmanlı kamuoyunda İngilizlere karşı güveni yerlebir etti. Bu gemilerin ne kendisi ne de paraları hiçbir zaman iade edilmedi. İngilizler, her ihtimale karşı, işi sağlama almak için Lozan Anlaşmasına bu hususta madde koymuşlardır. Anlaşmanın 58. maddesinde mealen "*...Türkiye, Osmanlı Hükümetince İngiltere'ye ısmarlanmış olup Britanya Hükümetince 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların geri verilmesini, ne Britanya Hükümetinden, ne de onun uyruklarından istememeyi kabul eder ve bu konuda her türlü taleplerinden vazgeçer*" yazmaktadır. Günümüze gönderme yapacak olursak; parası ödendiği halde teslimatı yapılmayan F35'ler, tarih tekerrür mü ediyor diye düşündürmektedir.

Savaşa girişte önemli rolü olan Enver Paşa hakkında kısa bir arka plan bilgisi vermemiz uygun olabilir. Enver Paşa 2. Meşrutiyet'e giden süreçte önemli rol oynamış; merkezî idareye itaatsizlik ederek dağa çıkmış; Sultan Abdülhamid'i Meşrutiyet ilanına zorlamıştır. Bu sebeple bilinirliği artmış; zamanın meşrutiyet yanlılarınca hürriyet kahramanı olarak anılmıştır. Enver Paşa, henüz Abdülhamid yönetimde iken, 5 Mart 1909'da Berlin'e askeri ataşe olarak tayin edilmiştir. Yaklaşık iki yıl süreyle bu görevi yapmıştır. Bu görev esnasında, 31 Mart vakası sebebiyle, Selanik'e dönmüş ve hareket ordusunun başında İstanbul'a girmiştir. Yaygın kanaate göre, Al-

manya'daki görev süresi zarfında Alman askerî ve idarî yapısının işleyişine hayran olmuştur. O zamanlar diğer Avrupa ülkelerindeki pek çok komutan da Alman kara ordusu yönetimine hayranlığını dile getirmiştir. Ancak Enver Paşa'nın bu hayranlıkta ölçüyü aştığı, askerî ve idarî kararlarını genellikle Alman isteklerine uygun verdiği görülmektedir. Almanya görevinden sonra ortaya çıkan Trablusgarp harbinde, yerel ahaliden büyük bir ordu oluşturmasıyla, başarılı bir örgütçü olduğu görüldü. Edirne'yi Bulgarlardan geri alması da bir stratejik zekaya sahip olduğunu göstermektedir. Sultan Abdülmecid'in torunu, Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı, Naciye Sultan'la 1911'de nişanlanıp 1914'te evlenerek saraya damat olmuştur. Enver Paşa, gereğinden hızlı şekilde yükselerek önce tuğgeneralliğe ve ardından da harbiye nazırlığı görevine atandı. Harbiye nazırlığı görevine talip olurken kendisinin Alman kralı ile dostluğunu belirtip bunun nazırlık görevini daha iyi yapmasına imkan vereceğini belirtmiştir. Çeşitli Alman belgeleri de onun Alman sempatisinden Almanların haberdar olduğunu göstermektedir. Enver Paşa'nın yeni makamı için gerekli tecrübesi yoktu. Bu sebeple Almanlar Enver Paşa'ya oynamış; onu manipüle etmeye çalışmışlardır.

Savaş başladıktan sonra etkileri Akdeniz'de de hissedilmeye başlandı. Akdenizde bulunan Alman Goeben ve Breslau zırhlı gemileri İngiliz gemilerinin saldırısından korunmak için 10 Ağustos'ta Çanakkale boğazına geldi. Konunun aciliyeti sebebiyle Enver Paşa bu gemilerin geçmesi için Çanakkale Boğazı'ndaki birliklere doğrudan emir verdi ve sonrasında da sadrazamı ve hükümeti bilgilendirdi. Halbuki sadrazam bu konuda "*gemiyi karasularınıza kabul etme-*

yin, tarafsızlığınız zedelenmesin" diyen Rus büyük elçisine geminin boğazdan geçemeyeceği konusunda teminat vermişti. Bu iki geminin boğazı geçmesi bir diplomatik krize sebep oldu. İtilâf devletleri temsilcileri bir çözüm önerisi olarak "silahlarını sökün ve gemileri bir limanda süresiz alıkoyun" önerisinde bulundular. Hükümet bu teklifi değerlendirecek olunca Alman büyükelçisi devreye girerek böyle birşey yapılırsa bunu bir aşağılama olarak değerlendireceklerini, ve bu aşağılamanın intikamı için Ruslarla anlaşarak İstanbul'un Rus işgaline izin vereceklerini söyledi. Osmanlı bir yandan İtilâf Devletleri diğer yandan da Alman tehditleri arasında sıkışıp kalmıştı. Bu sıkışıklıktan kurtulmak için başka bir çözüm bulundu: Osmanlı Devleti gemileri satın aldığını ve isimlerini de Yavuz ve Midilli olarak değiştirdiğini; savaşta tarafsızlığını sürdürdüğünü açıkladı. Bu hadise, Almanların gerektiği zaman müttefiklik ruhundan nasıl sıyrılabileceklerini göstermesi bakımından manidardır. Bu satın almaya rağmen geminin mürettebatı ve komutasının aynı kalmaya devam etmesi, hatta Almanya'dan yenilerinin gelmesi, itilâf devletleri temsilcilerinin dikkatinden kaçmamış ve Osmanlı hükümetini sert tonda uyarmayı ve tehdit etmeyi sürdürmüşlerdir. Osmanlı hükümeti tarafsızlık statüsünü korumak için alttan alarak, Hariciye Nazırlığının 21 Ekim 1914 tarihli iç dağıtım yazısında, Goben ve Breslau gemilerinin Almanya'dan satın alındığına dair belgelerin İtilâf devletleriyle savaşa neden olmaması için İngiliz sefaretine takdim edilmesinin uygun olduğu belirtilmektedir [27].

Osmanlı'nın savaşa girmesi halinde üzerine düşecek vazifeleri görüşmek üzere, 16 Ağustos'ta Osmanlı-Alman askeri temsilcileri top-

landılar. Osmanlı'ya Mısır'a harekat düzenleyerek İngilizlerin odağını Almanya'dan ayırmak, ve Kafkasya'da Ruslara saldırarak Avrupa'daki Rus güçlerinin Kafkasya'ya kayarak azalmasını sağlamak görevi düşmekte idi. Her iki görev de aylar süren hazırlık isteyen, bugünden yarına yapılması halinde hezimetle sonuçlanabilecek görevlerdi. Nitekim, her iki askerî görevin de Osmanlı'nın hazırlıksız harekatı sebebiyle hezimetle sonuçlanacağını zaman gösterecekti. Evdeki hesabın çarşıya uymayacağını, Osmanlı'ya sonradan ilave olarak verilen Galiçya görevi de gösterecekti.

İtilâf Devletleri'nin İstanbul büyükelçileri 17 Ağustos'ta hükümete teklifte bulunarak, Osmanlı'nın savaş bitene kadar tarafsız kalması halinde toprak bütünlüğünün korunması konusunda garanti vermişlerdir. Bu teklifin büyükelçiler düzeyinde yapılması sebebiyle bu devletlerin görüşlerini yansıtmadığı, bu sebeple garantinin dayanaksız olduğunu değerlendiren Osmanlı hükümeti bu teklife itibar etmemiştir.

İtilâf Devletleri 5 Eylül'de ortak deklerasyonla, Almanlarla münferit bir ateşkes veya barış anlaşması yapmayacaklarını, savaşla ilgili idari kararları ortak alacaklarını ilan ettiler.

6-12 Eylül tarihlerinde Almanlar Paris yakınlarında Fransız ve İngiliz güçleri ile olan Marne muharebesini kaybedip geri çekildiler. Almanlar ittifak arayışına zarar vermemesi için bu mağlubiyeti gizlemeye çalıştılar. Bu mağlubiyet aslında hızlı bir Alman zaferinin mümkün olmadığını göstermekte idi. Osmanlı hükümeti doğru yorumlaması halinde, bu mağlubiyetin Almanların kendilerine karşı uyguladığı havuç-sopa stratejisini çökertecek nitelikte olduğunu gö-

recek idi. Havuç-sopa stratejisi özetle; savaşın kısa sürede Almanlar lehine neticeleneceği, kendileri ile ittifakta geç kalanın savaşın ganimetlerinden faydalanamayacağı, kendisi ile ittifak yapmayanın koruma şemsiyesi altına girmeyeceği ve Ruslara yem olacağı şeklinde idi. Osmanlı hükümeti gidişatı doğru okuyup savaşa girmek için baharı beklese Sarıkamış faciasına maruz kalmayacak, ve Mısır harekatı için makul bir hazırlanma zamanı olacaktı.

Uluslararsı gerginlik zirvede iken, 9 Eylül 1914'te alınan kararla, Osmanlı Devleti tek taraflı olarak kapitülasyonları 1 Ekim 1914 itibarı ile kaldırdığını İstanbul'daki tüm elçiliklere duyurdu. Demiryolları sayesinde büyümesi hızlanan Osmanlı pazarındaki şartların aleyhlerine değişmesi itilâf devletlerini rahatsız etti, ancak Osmanlı'yı karşılarına almamak için diplomatik protestodan öteye gidemediler. Osmanlı'nın kapitülasyonları kaldırması gizli müttefiğimiz Almanya'nın da ticaretini baltalamış, bu sebeple Almanya tarafından da protesto edilmiştir.

Osmanlı hükümeti savaşa girmeye ikna olmuyordu. Almanlar kendilerine yakın gördükleri Talat Bey, Enver Paşa ve Cemal Paşa üzerinden çözümler üretmeye çalıştılar. Osmanlı'yı savaşa mecbur bırakmak için Karadeniz'de bir provakasyon peşinde idiler. Fiilen kendilerine ait olan Goeben ve Breslau zırhlı gemileri ile Karadeniz'de tatbikat yapmak için izin istediler. 20 Eylüldeki bu talebi, bir oldubitti ile karşılaşmamak için, hükümet reddetti. Ancak Almanlar günübirlik (sabah çıkıp akşam dönmek) tatbikat için Enver Paşa'dan izin aldılar. Enver Paşa yetkisini aştığı halde, birliği muhafaza için hükümet durumu sineye çekti. Almanlar Karadeniz'e birkaç

kere çıkmalarına rağmen bir olumsuzluğa sebep olmadan döndüler. Almanların niyeti, bu gemilerle yapacakları saldırı için Osmanlı hükümetinden yazılı onay alıp Osmanlı'yı geri dönülemez bir noktaya taşımaktı.

28 Eylülde hükümet boğazları kapama kararı aldı ve bu kararın bir parçası olarak Çanakkale boğazını mayınladı. Rus ticarî faaliyetleri bundan olumsuz etkilendi. O sıralarda Marmara'da bulunan buğday yüklü Rus gemileri geri dönmek zorunda kaldılar. Rusya'nın ticarî zararına ilave olarak, tahıl bekleyen müttefikleri için de sıkıntı oluştu. Osmanlı devletinin savaşa gireceği itilâf devletlerince anlaşılmaya başlanmıştı. Osmanlı'nın Mısır seferi için hazırlıklarını tespit eden İngiltere 29 Eylül'de bir nota ile durumu protesto etti.

Osmanlı'nın savaşa girme aşamasında bir ihtiyacı daha vardı. Hazine bomboştu. Bağıştan, borçtan ve vergilerden kaynaklanan paralar İngiltere'ye gemi bedeli olarak ödenmişti. Hatta son borç alınırken ödeme şartlarının ağırlığından dolayı Maliye Bakanı Rıfat Bey imzalamaktan çekinince İçişleri Bakanı Talat Bey "*Beyim adaları alacağız; santim hesabı yapamayız*" diyerek Rıfat beyi kollarından kavramış, sakalını öperek imza masasına oturtmuştu. Bu gemilerden önce İtalyanların sattığı Averof gemisini parasızlıktan alamayıp, o gemileri Yunanların alması ve bu geminin Ege adalarının elden çıkmasında oynadığı rolün acısı hala tazeliğini korumakta idi. Savaşa hazırlık için ihtiyaç duyulan para 5 milyon lira idi. Almanlardan borç istenmeye karar verildi. Almanlar, doğal olarak, borcu şarta bağladılar ve savaşa girmemizin her aşamasında kısım kısım vermeyi kabul ettiler. Burada bir parantez açarak belirtmek gerekir ki,

Sultan Abdülhamid böylesi bir durumu öngörmüş ve bu sebeple Yıldız Sarayı'nda önemli miktarda nakit biriktirmişti. 31 Mart Vakası sürecinde sarayın yağmalanmasından, birçok eşya gibi bu nakitler de nasibini almıştı.

Artık Osmanlı savaş kararı vermeye hazırdı. Almanya'dan alınan zırhlılarla mevcut Osmanlı gemilerinin birlikte Karadeniz'deki Rus donanmasını ani baskınla imha ederek savaş başlatılacaktı. 24 Ekim'de Enver Paşa gemi kumandanlarına yazılı emirle kararı iletti. Gemiler 27 Ekim akşamı Karadeniz'e açıldılar. Donanmadan Yavuz Sivastopol'e, Midilli Kerç'e, Hamidiye Yalta ve Kefe'ye, Berk Novorossiski'ye, Gayret ve Numune de Odesa'ya saldırmakla görevlendirildi. Görev icra edildi. Rus donanmasına istenen ölçüde zarar verilememişti ancak bu saldırı ile bir eşik aşılmıştı; artık savaş mukadderdi. Osmanlı kabinesinin önemli kısmı 29 Ekim'de durumdan haberdar olmuş; özür ve tazminatla tarafsızlığın sürdürülmesini isteyen kabine üyelerine Enver Paşa fırsat vermemiştir.

Savaşa uzak coğrafyalardan katılan iki ülke, Japonya ve Amerika, hakkında birkaç husus belirtmek faydalı olabilir: 2 Ekim 1914 tarihli Petersburg temsicimizin Sadrazamlık makamına takdim etdiği telgrafnamede Japonya'nın Petersburg Büyükelçisi'nin yarı ölü bir Almanya'nın 5-10 sene zarfından daha güçlü bir şekilde ortaya çıkacağı için Almanya'nın imhası yolunda hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacaklarına dair değerlendirmeleri yazmaktadır[27] . Bu değerlendirmeleri Japonların güçlü öngörülerini göstermektedir. Lakin 20 sene sonra daha güçlü hale gelen Almanya Japonyanın hasmı değil müttefiki olacaktır. 1917'de savaşa katılarak savaşın seyrini değiştirecek olan

Amerika, Ermeni lobilerinin ve Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni kanaat önderlerinin çağrılarına rağmen Osmanlı ile askeri olarak karşı karşıya gelmeyecektir. Bunun temel sebebi Amerika'nın sahadan aldığı uzman görüşleridir. Bu görüşlerde, Osmanlı topraklarında Amerika'ya bir sempati olduğu, Amerika'nın Osmanlı'ya müdahelesi halinde bu sempatinin kaybolup Robert Kolej ve benzeri misyonerlik faaliyetlerinin zarar göreceği endişesi belirtilmektedir [32].

5 Büyük Harp

5.1 Bir tarihsel arka plan

Rus Çarı 1. Nikolas 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'ni Avrupanın hasta adamı olarak isimlendirmişti. Bu tespit yerinde idi, zira Osmanlı'nın mücadele ettiği Avrupalı rakipleri hem nüfus, hem iktisadi güç, hem de askeri teknoloji açılarından Osmanlıdan belirgin bir şekilde önde idi. Osmanlı, varlığını sürdürebilir bir denge noktasında değildi; tasfiye edilmesi ve topraklarının paylaşılması artık bir zaman meselesi idi.

Osmanlı'nın sıklıkla savaş halinde olduğu Rusya'nın nüfusu 1871'de 90 milyon iken, Birinci Dünya Savaşına girerken 175 milyona ulaşmıştı. Osmanlı nüfusu ise Birinci Dünya Harbine başlarken sadece 22 milyon idi. Üstelik bu nüfusun içinde Osmanlı'yı hasım olarak bilen azınlık bir kitle de vardı. Bu nüfus dengesizliği, savaşmakta olduğumuz diğer Avrupalı ülkelerin nüfuslarını da dikkate alınca, göründüğünden daha vahim idi. Osmanlı'nın küçük nüfusu rakip ülkelerle iktisadi rekabet için de uygun değildi. Askeri teknolojileri

önemli ölçüde dış kaynaklardan tedarik etmekte idi. Nüfus dengesizliği kısa vadede çözülebilecek bir problem değildi.

Osmanlı'nın rakiplerine karşı sürekli gerilemesine çare olarak Sultan 2. Mahmud ve daha sonra da Sultan Abdülaziz devlet yönetiminde, eğitimde ve iktisadî yapıda reformlar yaptılar. Ancak devlet bürokrasisi içinde daha kısayoldan elde edilecek çözümler peşinde koşan asker ve sivil bürokratlar da vardı. Bunlar rakip ülkelerin savaşla dize getirilebileceğine; ve bu sayede kötü gidişatın durdurulabileceğine inanmakta idiler. Darbe yaparak ele geçirdikleri iktidarda bu çözüm yöntemini iki kere denediler: Abdülhamid tahta çıktıktan sonraki ilk zamanlarında ve tahtan indirildikten sonraki zamanlarında. Darbeciler bu iki dönemde de ülkeyi savaşa sürüklediler, ancak her iki serüven de Osmanlı'nın büyük toprak kayıpları ile neticelendi.

19. yüzyılın son çeyreğine girerken Osmanlı başkentinde bir darbe yapılarak Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş; birkaç gün sonra da gözetim altında iken öldürülmüştü. Darbeciler tarafından yerine getirilen Sultan 5. Murad darbeciler tarafından bir vitrin unsuru olarak kullanılmış, ancak şahit olduğu hadiseler sebebiyle ruhen çöküntüye uğramış ve 3 ay sonra bir doktor heyeti raporu ile akıl sağlığının yerinde olmadığı tespiti ile tahttan indirilmiş ve yerine 2. Abdülhamid getirilmiştir. Abdülhamid tahttaki ilk iki yılında darbeciler tarafından kontrol edilmiş, onların izin verdiği ölçüde protokol görevlerini yapmıştır. Bu süre zarfında Ruslarla bir savaş ihtimali vardı. İki ülkenin güç dengesi karşılaştırılamayacak şekilde Osmanlı'nın aleyhine idi, bu sebeple İngiltere Osmanlı'ya savaşmamasını, Ruslarla

uzlaşmasını öneriyordu. Rus yönetiminin de aslında savaştan yana olmadığı, ancak kamuoylarının iteklemesi ile mecburen savaşa sürüklendiği de bilinmekte idi. Rus hükümeti kamuoylarını tatmin edecek basit bir taviz karşılığında savaştan vazgeçmeye hazırdı. Osmanlı kısa süre önce kendisine zayıf bağlarla bağlı Sırp ve Karadağ Prensliklerinin isyanlarını bastırmış ve küçük bir toprak elde etmişti. Daha sonra toplanan Tersane Konferansı kararlarına göre; bu yeni toprakların isyan öncesindeki sahiplerine iadesi Rusya ile barış için yeterli idi. Abdülhamid'in karar yetkisi yoktu; protokol gereği karar oluşturmak üzere sadrazam Mithat Paşa yönetimindeki vükela-i meclisi (bakanlar kurulu) topladı, görüşlerini sordu. Bir ihtimal, ikna edip barışı sürdürebileceğini umuyordu. Darbecilerin etkili olduğu vükela ise Rusya ile savaşmaktan yana idi. Mithat Paşa'nın kışkırttığı göstericiler "Savaş isteriz!" diye başkentte gösteriler yapmakta idiler. Abdülhamid yetersiz asker sayımızı, teçhizatımızı ve mühimmatımızı toplantıda belirtti. Ancak, vükela "*Böyle zamanlarda silaha-mühimmata bakılmaz, biz Anadolu'ya 400 atlı ile geldik; gerektiğinde de 400 atlı ile çıkarız*" dediler. Vükela "ille de savaş" diye tutturmuştu. Sultanın darbecilere boyun eğmek dışında seçeneği yoktu. Osmanlı'nın bu yöndeki kararı ile 93 Harbi başlamış oldu. Savaş Rûmî takvime göre 1293 yılında başladığı için yaygın olarak 93 Harbi şeklinde anılmaktadır. Bu savaşta, Ruslar hem Balkanların önemli bölümünü ele geçirip İstanbul'un Yeşilköy mahalline kadar ilerlediler, hem de Doğu Anadolu bölgesinde çeşitli şehirleri ele geçirdiler. Sonrasında, Abdülhamid devleti kurtarabilmek için darbecileri bertaraf etti, yoğun diplomasi yürüterek Avrupalı büyük devletlerin de

katıldığı Berlin Konferansı'nın toplanmasını sağladı, ve ülkenin tamamen işgalini önledi. Ancak bu konferanstaki kararlar da ağırdı: Ruslar ele geçirdikleri Balkan topraklarımızdan kısmen çekildiler; tazminat olarak hem doğuda bazı şehirlerimizi aldılar, hem de yıllık taksitlerle ödenecek parasal tazminat kazandılar. Bu anlaşma sebebiyle; birçok doğu vilayetimiz için Rus Devrimi'ne kadar sürecek, 40 yıllık, bir esaret süreci başlarken bir kısmı da geri gelmeyecek şekilde, tamamen elden çıktı. Osmanlı için Ermeni meselesi de bu anlaşma ile başlamıştır. Osmanlı mutlak bir mağlubiyet aldığı için, savaşın tarafı olmayan Ermenilere çeşitli idarî haklar verilmesine sesini çıkaramamıştır. Sonraki yıllarda Ermeniler bu haklarını daha da artırmak için sürekli olarak Osmanlı aleyhine çalışmaya başladılar ve kendilerine mani olan Abdülhamid'i *Kızıl Sultan* olarak batı âlemine şikayet ettiler.

"Hasta adam"ı Rusların önüne atan darbeciler özeleştiri yapmadılar; önemli bir bedel ödemediler. Sadece bir kısmı Sultan Abdülaziz'i öldürmek suçundan yargılanıp cezalandırıldılar. İdam cezası alıp temyizde onaylananlar, Mithat Paşa da dahil olmak üzere, Sultan Abdülhamid tarafından affedildi. Sultan, iddiaların aksine müşfikti; kendisinin yönetim yetkilerini iki yıl boyunca gaspeden darbecilerin onaylanmış idam kararlarını bile uygulamadı; affetti. 93 Harbi mağlubiyetinden sonra Abdülhamid meclisi feshetti ve yönetimde etkisini artırdı. Abdülhamid'in yönetimi ele alması ile darbeciler ve destekçileri geri plana çekilerek yeni bir darbe için çalışmalarına devam ettiler. Bu çalışmaları, Hareket Ordusu'nun 31 Mart 1909'daki darbesi ile meyvesini verdi. Önceki kısımlarda ay-

rıntılı olarak bahsedilen bu darbe neticesinde 30 yıldır savaşlardan uzak durup toparlanmaya çalışmış Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na girip elde avuçtaki topraklarını önemli bir bölümünü daha kaybetti. Bu savaşlardaki mağlubiyetlerinin oluşturduğu zeminde Büyük Harp (o zamanlar Birinci Dünya Savaşı olarak adlandırılmamıştı) ile yıkılış sürecinin sonuna geldi.

Osmanlı zamanında yapılan çok sayıda yönetim darbesinin herbiri ülkenin önemli kayıpları ile sonuçlanmış, ancak hiçbirinin ardından bir özeleştiri yapılmamıştır. Bu sebeple yönetimler darbelere karşı kırılgan olmuş, daha sonraki yüzyılda da devlet idaremiz çeşitli darbelere maruz kalmış ve ülkenin uluslararası konumu her defasında bulunduğu noktadan daha geriye gitmiştir.

5.2 Doğu Cephesi: Sarıkamış Harekatı

Osmanlı hükümeti 2 Ağustos 1914'te Almanlarla bir ittifak sözleşmesi yapmış ama hemen akabinde başlayan savaşa girmemiş, tarafsızlığını ilan etmişti. Tarafsızlık süresi boyunca Almanlarla birlikte savaşa girileceği düşünülerek savaş planlamaları yapılmış, savaşa girer girmez de planlar uygulanmaya başlanmıştır. Savaş planına göre 1) Osmanlı Doğu Anadolu'da Ruslara karşı taarruz harekatı icra edecek, ve 2) İngilizlere karşı Mısır'a taarruz harekatı icra edecekti. Ayrıyeten savaşın aldığı seyre bağlı olarak, şartlar gerçekleşirse, yürüteceği iki harekat daha vardı: 1) Bulgaristanın ittifaka katılması halinde Balkanlardaki itilâf devletlerine karşı harekat yürütülecek ve 2) Karadeniz'de Rus donanması zayıflatılabilirse Odesa'yı işgal amaçlı çıkarma yapılacaktı [33]. Osmanlı'nın Ruslarla Doğu

Anadolu'da, İngilizlerle Mısır'da çarpışması bu ülkelerin güçlerinin bir kısmını buraya sabitleyeceği için Almanya'nın Avrupadaki işini kolaylaştıracaktı. Almanların özellikle Rusya ile ilgili planlamadan beklentileri bunun ötesinde idi. Osmanlı'nın boğazları Rus gemilerine kapatması, Doğu Anadolu'yu Ruslar için güvensiz hale getirmesi ve kendilerinin de Baltık denizini kontrol etmeleri ile Rusya'nın ikmal yolları tıkanacaktı. Bu durumda Rusya uzun süreli bir harbi yürütemeyecekti. Nitekim Almanların bu beklentileri gerçekleşti, açlık ve yoksulluk halkın ayaklanmasına ve Rusya'nın savaştan çekilmesine yol açtı.

Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te itilâf devlerine harp ilan ederek resmi olarak Büyük Harbe girdi. Aslında, harp 29 Ekim 1914 gecesi Yavuz ve Midilli zırhlılarının Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması ile fiilen başlamıştı; bu sebeple Doğu Anadolu'daki Rus birlikleri 1 Kasım 1914'te Osmanlı topraklarına karşı taarruz başlatmıştır. Osmanlı devlet yönetimine yapılan eleştirilerden biri savaşa doğru zamanda girmemiş ve doğru zamanda çıkmamış olmasıdır. Avrupalı bazı devletler savaşın gidişatını takip etmiş ve hangi tarafın saflarında katılacağına dahi sonradan karar vermiş olmasına rağmen Osmanlı'nın bir kış mevsimi arefesinde böyle bir savaşa girmesi şüphesiz yadırganacak bir durumdur. Devlet yönetim tecrübesi olmayan idarî kadrolar Trablusgarp ve Balkan Harpleri'ne sürüklediği ülkeyi bu defa yeni savaşa üstelik yanlış zamanda dahil etmekte idiler. Almanların Osmanlı'yı bir an evvel savaşa girmeye zorlamaları kendileri açısından mantıklıdır. Zira Osmanlı sayesinde Rusları erken bir zamanda mağlup ederlerse tarafsız ülkelerin kendi yanında

savaşa gireceğini ve bu sayede İngiltere ve Fransa ile daha kolay başedeceğini hesaplamaktadır. Rusya'nın geç düşmesi sebebiyle İtalya ve Romanya tercihlerini itilâf devletleri safında savaşa girmekten yana kullanmışlar, sırasıyla 23 Mayıs 1915 ve 27 Ağustos 1916'da savaşa katılmışlardır. Savaşa sonradan dahil olanlardan sadece Bulgaristan ittifak devletleri safında savaşa katılmıştır. Bulgaristan'ın bu tarihe kadar tarafsız olması Osmanlı'nın elini Çanakkale'de rahatlatmış, batıdan gelecek tehditlerle uğraşmak zorunda kalmamıştır. Bulgaristanın 14 Ekim 1915'te ittifak devletlerine katılması Ocak 1916'da Almanya-Bulgaristan-Osmanlı demiryolu hattının açılmasını da mümkün kılmıştır. Osmanlı'nın kış savaşı yürütemeyeceği, buna uygun donanımının olmadığı, bu sebeple baharı beklemesi gerektiği hususu birçok askeri değerlendirmede yer almıştır. Ancak savaşın Osmanlı'nın katılmasına fırsat bırakmadan Almanların zaferi ile bitebileceği; bu durumda da zafer pastasından pay alınamayacağı şeklindeki Alman propagandalarının İstanbul hükümetini etkilediği ve savaşa yanlış zamanda girişle neticelendiği değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak anlaşması imzaladıktan sonra, henüz savaşa girmeden harekat planları yapmaya başladı. Doğu Anadolu'daki hedeflerden Kars Kalesi Ruslar tarafından 300 top ile korunmakta idi. Osmanlı'nın hazırda ağır topçusu olmadığı için Kars kalesinin düşürülmesi mümkün değildi; bu sebeple bir Kars harekatı planlanmadı. Buna mukabil Ardahan üzerinden Batum'a ulaşmak hedeflendi. Rusların iki kolordusunun Sarıkamış'ta toplanmakta olduğu, bunlar imha edilmeden Ardahan-Batum harekatının yapılamayacağı değerlendirilerek hedef Sarıkamış olarak belirlendi.

Ruslar Kars, Ardahan ve Sarıkamış'ı da içine alan bölgeyi 93 Harbi (1878) ile ilhak etmişti. Ancak bu ilhaktan önce de Ruslar bölgeye girmişler ve terketmişlerdi. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı hem Balkan cephesinde hem de Doğu Anadolu cephesinde devam etmiş; bu savaş ile Ruslar Balkan cephesinde Edirne'ye, doğu Anadolu cephesinde de Erzurum'a kadar girmişlerdi. Takip eden Edirne Anlaşması ile Ruslar ele geçirdikleri Erivan ve Nahcivan şehirlerini ilhak etmiş, ancak Erzurum, Kars ve Beyazıd'ı geri vermiştir. Rusların bölgeyi bu şekilde tanımış olmaları 93 Harbinde, tabî olarak, askerî harekatını kolaylaştırmıştır [38].

Büyük harbin Osmanlı açısından dört önemli cephesi vardı. Bunlardan Çanakkale ve Galiçya'da askerlerimizin komutası müttefik ülke generallerinde idi. Suriye, Irak ve Mısır cephesinde ise başlangıçta bizde iken daha sonra müttefiklere geçmiştir; daha ayrıntılandırmak gerekirse, Kanal Harekatı ve Kut-ül Amare kuşatması esnasında komuta Osmanlı'da iken sonraki Gazze ve Nablus muharebelerinde Almanlara geçmiştir. Doğu Anadolu cephesi askerî yönetimin Osmanlı'da olduğu tek cephedir. Bu cephe kapsadığı alan olarak da diğerlerinden farklıdır; askerî faaliyetler yaklaşık bin kilometrelik bir hat boyunca yürütülmüştür. Kafkas yönünde Ruslarla savaşırken, doğuda İran tarafından gelebilecek tehditlere karşı da teyakkuz halinde olmak gerekiyordu. Zayıf bir merkezi yönetime sahip olan İran savaşta tarafsızdı, ancak kuzeyi Ruslar güneyi de İngilizler tarafından işgal edilmiş vaziyette idi [35]. İran cephesinde de temel tehdit işgalcilerden kaynaklanmakta idi. Doğu cephesindeki bu durum, askerî faaliyetlerde tek bir bölgeye bölgeye odaklanmayı

mümkün kılmamıştır.

Osmanlı Rus muharebeleri Rusların 1 Kasım 1914'te Erzurum yönündeki taarruzları ile başlamıştır. Hasan İzzet Paşa kumandasındaki 3. Ordu Rus birliklerini 6 Kasım'da Köprüköy'de (Erzurum'un 50 km. doğusunda) mağlup etti ve karşı taarruza geçti. Ruslar ilk kayıplarının etkisi ile kaçmaya başladılar. Rusların geri çekilme sürecinde gerçekleşen Azap Muharebelerini de Osmanlı ordusu kazandı [33]. Bu iki zafere rağmen, Osmanlı karşı taarruzunda yapılan yönetim hataları sebebiyle Rus ordusu imha edilmekten kurtulmuştur. İstanbul'dan gelen "taarruza devam edin" emrine rağmen Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa Rusların bu kaçışını bir tuzak olarak değerlendirip, diğer komutanlar ve bölge valilerinin tepki göstermesine rağmen, birlikleri önce durdurmuş, sonra da orduyu on kilometre kadar geriye çekmiştir. Bu durum ise Rusların tekrar toparlanmasına imkân sağlamıştır. Eğer Rus ordusu imha edilmiş olsa idi muhtemelen Sarıkamış harekatına gerek kalmayacaktı [36]. Bu muharebe öncesinde Osmanlı ordusundaki önemli sayıda (8 bin civarında) Ermeni askerler firar etmişlerdir. Müslüman yerel aşiretler ise Osmanlı ordusu tarafında muharebeye iştirak etmiştir.

Köprüköy zaferi ordumuzun önemli miktarda erzak, silah ve mühimmat ele geçirmesini sağlamış, ordunun moralini yükseltmiştir. Ordu Köprüköy merkezli olarak kışı muharebesiz olarak geçirmeyi planlamakta idi. Hasan İzzet Paşa ordunun kış muharebeleri için donanımı olmadığını; bir taaruz için baharın uygun olacağını düşünüyordu. Askerlerin önemli bir kısmının sadece yazlık kıyafetleri vardı. Cephane ve teçhizatta belirgin eksiklikler vardı. İstanbul'dan destek

için üç gemi (Bezmialem, Mithat Paşa ve Bahriahmer) kışlık kıyafet, ayakkabı, askeri malzemeler ve Bleriot tipi iki uçak; bir uçak bölüğü ile cepheye gitmek üzere yollanmıştı. Ancak Rus istihbaratı bu sevkıyattan haberdar oldu ve üç gemiyi de 7 Kasım'da batırdı [40]. Özellikle, kışlık kıyafet ihtiyacının miktarı mahalli kaynaklardan tedarik edilemeyecek büyüklükte idi. Mahalli ahalinin kendisinin dahi bu konuda eksikleri vardı ve Köprüköy muharebesi sırasında ordumuza erzak taşırken donarak hayatını kaybeden mektepli çocuklar olmuştu. Rus cephesi demiryolu ile cephe gerilerine bağlı olup ihtiyaçlarının tedariğinde sorun yaşamamakta idiler. Osmanlı ordusuna en yakın demiryolu ise 700 km. (güzergaha bağlı olarak 1000 km.'yi bulabilmekte) mesafede Ulukışla'da olduğu için askerî ihtiyaçlar bu noktadan sonra kağnılarla yapılmakta idi. Yollar yokuş, uçurum ve heyelan gibi tabi zorlukları barındırmakta olup zaten yetersiz olan tedarikin bir kısmı da bazen yolda telef olmakta idi. Yolculuk iki-üç ay sürmekte idi [37]. 93 Harbi sonrası Ruslarla barışı muhafaza etmek için, Rusların ultimatomu ile, Haydarpaşa'dan doğuya giden demiryolu ancak Ankara'ya ulaşmış; ötesine geçememişti. Bu durum Ruslar için bu savaşta büyük bir avantaj oldu. Bu savaştaki sevkıyat sorunları, girmememiz gereken bir harp olan 93 Harbi'nin uzun yıllar sonrasına etkisini berrak bir şekilde göstermektedir. Cepheye deniz yoluyla Trabzon üzerinden sevkiyat da bir alternatif idi. Ancak, Karadeniz'in Rus donanması hakimiyetinde olması sebebiyle, sevkiyat küçük limanlar arasında gizlice yapılabiliyordu [37].

Köprüköy zaferinin değerlendirilememesi sebebiyle Genelkurmay Sarıkamış'a harekat planladı. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın,

Sarıkamış harekatına karşı isteksiz davranması üzerine Enver Paşa duruma el koymak üzere 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a geldi. Enver Paşa'nın bölgeye intikali sırasında Rus Çarı 2. Nikolas da Rus birliklerine moral vermek üzere Kars ve Sarıkamış'ı ziyaret etmekteydi. Keşif amaçlı olarak Rus ormanlık bölgesinde bulunan bir grup Osmanlı askeri, gizlendikleri yerden, Rus Çarı'nın az sayıda koruma ile geçmekte olduğunu gördüler. Temiz elbiselerinden dolayı, cepheye yeni katılan Rus askerleri olarak değerlendirdiler ve yerleri belli olmasın diye saldırmadılar. Daha sonra durum anlaşıldığında artık çok geç idi; savaşın seyrini değiştirebilecek önemli bir fırsat kaçırılmıştı [39].

Enver Paşa cepheye intikal ettiği zaman, Rus ordusu ağırlıklı olarak Avrupa cephesinde savaşmakta idi. Kafkaslardaki askeri gücü oldukça azdı. Enver Paşa, *Sarıkamış ihata (kuşatma) taarruzu* olarak isimlendirdikleri bu taarruzla bölgedeki zayıf Rus varlığını ortadan kaldırmak istiyordu. Bölgedeki Osmanlı 3. Ordu'su; 8., 9. ve 10. kolordularla mahalli birliklerden oluşmakta idi; toplam 190 bin asker vardı. Rusların ise 100 tabur ile 117 bölüğü vardı; insan sayısı olarak 100.000 er ve 15.000 atlıya karşılık geliyordu. Ayrıyeten, geri hizmetler ve yedekler olarak da 150 bin kişilik bir kuvveti vardı [42]. Osmanlı ordusu sayı olarak üstün olsa da, ordunun yarısının askerî eğitimi yoktu. Enver Paşa cephede yaptığı teftişte eksikleri bizzat görmüştü. Ancak beklenmesi halinde Rusların takviye alacağından endişe ediyordu. Bu sebeple bütün eksikliklere rağmen taarruzda kararlı idi. Ordunun moralini yükseltmek için askere gönderdiği emirname buna yönelikti [41]: "*Askerler hepinizi ziyaret ettim.*

Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lakin karşımızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü nam ve nimete kavuşacaksınız. Alemi İslam'ın bütün ümidi sizin son bir himmetinize bakıyor."

Plana göre Sarıkamış'ta Rus güçleri imha edildikten sonra Kars ve havalisi, ardından da Hazar Denizi ve ötesi ele geçirilecekti. Ele geçirilecek yerleri muhafaza etmek sorun olmayacaktı. Yaygın bilinen askerî doktrine göre; ele geçirilecek yerleri savunmak için de, taarruz eden düşmanınkinin üçte biri kadar askerî güç yeterli olacaktı. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa taarruz planına sıcak bakmadı ve 18 Aralık'ta istifa etti. Ertesi gün Enver Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'nı üzerine aldı.

Harekat planına göre bir kolordu karşıdan taarruz ederken, iki kolordu da kuzeyden ilerleyip düşmanı kuşatacak ve imha edecekti. 22 Aralık 1914'te başlayan taarruz dört gün içinde Rusların direnişini kırmıştı. Askerlerimiz kimi yerlerde kalınlığı bir buçuk metreyi bulan karda, sıcaklığın -25 derecelere düştüğü bir ortamda, kısıtlı miktarda zeytin ve ekmekten oluşan beslenme öğünleri ile, önemli bir başarı kazanmıştı. Ancak askerin tâkâti bir yere kadardı. Bu sebeple, taarruza devam edip Sarıkamış'a girmek yerine takviye kuvvetlerimizin gelmesi beklendi. Kış şartlarında büyük zayiat veren kuvvetlerimizden 3 bin asker Sarıkamış'a girdi. Ancak yorgun askerlerin odaksız ve plansız saldırısı neticesiz kaldı. Bu safhada Ruslara destek güçler geldi ve savaşın yönü tamamen değişti. Ruslar 30 bin askerle karşı saldırıya geçtiler. Enver Paşa, Sarıkamış'taki kuvvetlerin komuta-

sını Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak 5 Ocak'ta cepheden ayrıldı. Aynı gün kolordularımıza geri çekilme emri verildi. Enver Paşa üç gün sonra da İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Düzeni kalmamış olan ordumuzun, geri çekilme safhasında, küllî sayıda askeri esir düştü. Hafız Hakkı Paşa kendini zor kurtardı. Ruslardan ve aşırı soğuklardan kurtulmak, hayatta kalabilmek için yeterli değildi; bir de ortalığı kasıp kavuran tifüs salgını vardı. Aylarca banyo yapamayan ve çamaşırlarını değiştiremeyen askerler bitlenmekte; bu da hastalığa zemin hazırlamakta idi. Kimi asker elbisesindeki bitleri öldürmek için elbilerini ekmek fırınında yüksek sıcaklığa maruz bırakıp tekrar giyiniyor; kimi de kendisi için kapalı yer bulduğunda elbisesini dışarıdaki karlara bırakıp bitlerin donarak ölmesini umuyordu. Ancak büyük salgın böylesi basit tedbirlerle altedilemezdi. Sadece erat değil, subaylar ve idari görevliler de bu hastalıktan muzdaripti. Nitekim, ordu komutanı Hafız Hakkı Paşa da 15 Şubat'ta tifüs sebebi ile vefat etti. Ordumuzun Sarıkamış harekatı boyunca kayıpları konusunda kaynaklarda farklı rakamlar vardır, ancak başlangıç nüfusunu, geri dönenleri, ve esir düşenleri dikkate alan hesaplamalar toplam kaybın 60 bin civarında olduğu konusunda mutabıktır. Rusların kaybı da 30 bin civarındadır.

Osmanlı ordusu başarısız harekatın ardından mevzilerine çekildi ve toparlanıp taarruz edecek olan Rusları beklemeye başladı. Balkan Harpleri ile karşılaştırıldığında; daha zayıf teçhizatlı askerlerimizin daha zor şartlar altında olmalarına rağmen kahramanca savaştığı ve hiyerarşik düzene uygun davrandığı görülür. Balkan Harbi'nde, mesela Selanik'te tek kurşun atmadan kaçan veya teslim olan, önemli

miktarda silah ve mühimmatını düşmana bırakan askerler Sarıkamış cephesinde görülmemiştir. Birçok tarihçi, Balkan Harbi utancının telafisine yönelik kahramanlıkların bu savaşta görüldüğünü belirtir. Sarıkamış harekatının başarısızlıkla neticelenmesini en önemli sebebi yönetim hatalarıdır. Osmanlı'nın önce Balkan sonra da 1. Dünya Harbi'ne girmek zorunda kalmasının sebebi siyasi tecrübeden yoksun kadroların 31 Mart darbesi ile yönetime el koymalarıdır. Bu süreçte önemli rol oynayan Enver Paşa, cesur ve vatansever bir asker olmasına rağmen, böyle bir savaşı yönetecek askerî tecrübeye sahip değildi. Nitekim, Köprüköy ve Azap muharebeleri sonrasında taarruzun devam ettirilmeyişi, bu konuda kendi astı olan ordu komutanını taarruza devam etmesi için zorlayamayışı bir yönetim zaafıdır. Ayrıyeten cepheye bu muharebelerden sonra intikal edip daha yüksek riskli taarruza girişmesi ve bu taarruzun da doğru yönetilememesi bir askerî tecrübe eksikliğini göstermektedir.

5.3 Rusya'nın Savaştan Çekilmesi

Alman hükümeti savaşın başlangıcından itibaren itilâf devletlerini istikrarsızlaştırmak için faaliyetler yürütmekte idi. Bunlardan biri olarak; Zürih'te ikamet eden Vladimir Ilyich Ulyanov'un (sonra Lenin adını kullanacaktır) Nisan 1917'de trenle kendi toprakları üzerinden Rusya'ya geçişini sağlamıştır. O zaman 46 yaşında olan Lenin, babasını beyin kanamasıyla ve kardeşini de Çar tarafından idamla kaybedince Marksizm'i benimsemiş ve güçlü bir rejim aleyhtarına dönüşmüştü. Rejim aleyhtarı faaliyetlerinden dolayı önce Sibirya, sonra da Avrupada sürgün hayatı yaşarken fikri çalışmalarını ve ta-

raftarları ile iletişimini sürdürdü. 1905'te Japonlara beklenmedik şekilde mağlup olan Ruslar idari sistemde yeniden yapılanmak zorunda kalmış; parlamento (Duma) kurularak Çarlığın bazı yetkilerini almıştı. Şubat 1917'de Çar 2. Nikola rejim aleyhtarı baskılar karşısında tahtı bıraktı ve yönetimi geçici hükümete terketti. Ancak, bu ve diğer yapısal değişiklikler halktaki yoksulluktan kaynaklanan memnuniyetsizliği gidermeye yetmemişti. Bu ortam istikrarsızlaştırma için uygun bir ortamdı. Bolşevikler kendilerine siyasi alan açılması için askerleri cepheyi terketmeye teşvik ediyorlar ve herkese işleyebileceği kadar toprak vaadediyorlardı. Savaşın sona ermesi için barış müzakere edeceklerini, savaştan bitap düşmüş kitlelere vaadediyorlardı. Bu propagandaların etkisi ile cephelerden firarlar arttı, bunun neticesi olarak da askeri başarısızlıklar oluştu [45]. 12 yıl sürgünde kalan Lenin bu sürecin içinde başkent Petrograd'a intikal etti .

Alman devleti Ukrayna'yı ve İngiltere'yi istikrarsızlaştırmak için her iki ülkenin ayrılıkçılarını da desteklemiştir. Ukrayna'daki faaliyetlerinin meyvelerini Büyük Harb'in son safhasında alırken İrlanda'daki faaliyetleri daha sonra meyve vermiştir. İrlanda'lıların bağımsızlık savaşını başlatmaları 1919'u bulmuş; iki yıl süren savaşı kazanarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Almanya'nın bu faaliyetleri Büyük Harp için, askerî alanın ötesinde çok yönlü bir hazırlık yapmış olduğunu göstermektedir [43].

Büyük Harp öncesinde Rusya, sanayileşmeye geçiş sürecinde bir tarım toplumuydu. Altyapısı yetersiz olan şehirlerde yaşayan işçiler sağlıksız çevre şartlarında, yetersiz beslenmekte ve yoksulluk içinde idiler. Rusya bir buğday ihracatçısı olmasına rağmen Avrupanın en

verimsiz tarım sektörüne sahipti. Köylerde çalışabilecek kesimin silah altına alınması sebebiyle Büyük Harp esnasında tahıl üretimi azaldı; yetersiz beslenme daha da yaygınlaştı. 10 Mart 1917'de hayat şartlarını protesto eden 300 bin kişi başkent Petrograd'da gösteri yaptı. Askerlerin göstericilere ateş açarak müdahelesi üzerine çatışmalar çıktı; çok sayıda gösterici öldürüldü. Halkta büyük bir infial oluştu ve çok sayıda asker birliklerini terkederek göstericiler safına katıldı. Hanedan, gösterilerin önünü almak için, yönetimi geçici hükümete devretti. Ancak bu da halk hareketinin önünü alamadı ve süreç 25-26 Ekim 1917'de Bolşeviklerin yönetimi tamamen ele geçirmesi ile neticelendi. Lenin yönetimi, halkına verdiği barış sözünü tutmak için, ilk iş olarak, Rusya'nın Büyük Harp'ten çekilmesi kararını aldı ve 15 Aralık 1917'de ittifak devletleri ile ateşkes anlaşması imzaladı.

22 Aralık 1917'de Brest-Litovsk şehrinde (günümüzde Belarus sınırları içindedir) Rusya ve İttifak devletleri arasında bir barış konferansı düzenlendi. Brest-Litovsk kalesi 26 Ağustos 1915'te Almanların eline düşmüştü; harp sırasında epey tahribata uğramakla beraber, barış müzakeresine katılacak murahhasların toplanabileceği binalar mevcuttu. Ancak murahhaslardan bir kısmı demiryolu istasyonunda, vagonlarda kalacaklardı. Toplantı yeri olarak şehrin tiyatro binası kullanılacaktı. Brest-Litovsk Alman-Rus cephesinden 180 km. kadar geride idi [45]. Rusya'yı temsil eden Bolşeviklerin ısrarı üzerine konferans halka açık olarak gerçekleştirildi. Konferansa, İttifak devletlerini temsilen, Almanya 5, Avusturya-Macaristan 4, Osmanlı Devleti 3 ve Bulgaristan 2 temsilci ile katıldı. Rus delegasyonu Troçki lider-

liğinde, gelişi güzel giyinmiş işçi, köylü, asker ve kadınlardan oluşan 28 kişi idi. İttifak Devletlerinin grand tuvalet giyinmiş temsilcileri ve basın bu manzara karşısında, doğal olarak, şaşkınlıklarını gizleyemediler. Troçki Bolşevik devrimi öncesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgünde idi. Sürgün yıllarından beri batı ülkelerindeki gelişmeleri yakından takip ediyor ve bu ülkelerde de bir komunist devrimin an meselesi olduğunu düşünüyordu. Böyle bir devrimin anlaşma esnasında gerçekleşmesinin Rusya'nın elini rahatlatacağını düşünmekte idi. Bu sebeple, konferansı bilinçli olarak uzatmaya oynuyordu. Sürekli "İlhaksız, tazminatsız, adil sulh" sloganı merkezli görüşlerini tekrar ediyordu. İttifak devletleri de anlaşmayı bir an evvel tamamlayıp diğer cephelere odaklanmak istiyorlardı, işin uzamasından rahatsızdılar. Bu sebeple Ukrayna ile 9 Şubat 1917'de ayrı bir anlaşma imzaladılar. Rusya Ukrayna'yı kendisinin bir parçası olarak değerlendirmekte idi. Ancak Ukrayna'da uzun süredir içten içe yürüyen bağımsızlık faaliyetleri neticeler vermişti, ve bunlardan biri olan UPR (Ukraine's People Republic) ittifak devletleri ile anlaşma masasına oturdu. Troçki, doğal olarak, UPR'yi illegal görüyor ve tanımıyordu. Ukrayna ile İttifak Devletleri arasında varılan anlaşmada, çeşitli sınır düzenlemelerine ve Ukrayna bağımsızlığının tanınmasına ek olarak, Ukrayna'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan'a yıllık 1 milyon ton buğday vermesi karara bağlandı. Ukrayna ile ayrı olarak yapılan barış anlaşmasını protesto eden Troçki barış masasını terketti. Bunun üzerine ittifak güçleri Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya'yı istila etti; 1 Mart 1917'de de Kiev'i ele geçirdi. Bu durum Lenin'i telaşlandırdı; içerde yapacağı devrimlere uygun düzenleme-

leri riske soktu. Talimatı üzerine 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk barış anlaşması imzalandı. Fakirlik içinde kıvranan Rusya'dan tazminat alamayacağını bilen Almanlar, bu anlaşma ile çeşitli toprak ilhakları gerçekleştirdiler. İlhak ettikleri toprakların alanı, savaş öncesi Almanya'nınkinin iki katı idi. Üstelik bu topraklar Rusya'nın demir filizi üretiminin yüzde 73'ü, kömür üretiminin yüzde 89'unu karşıladığı alanlardı. Bu durum, Almanların ellerine fırsat geçtiğinde ne kadar gaddar olabileceklerinin bir göstergesiydi.

Brest-Litovsk anlaşması çerçevesinde, Osmanlı'nın kazanımı ise Rusların 93 Harbi'nde işgal ettikleri Kars, Ardahan ve Batum'u iadesi idi. Ancak masadaki kararlar ile sahadaki dinamikler örtüşmüyordu. Bolşevik propagandasının etkisi ile Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamışlardı. Bilhassa destek kıtalarının dağılması sebebiyle Ruslar, işgallerinde bulunan Bitlis, Muş, Erzincan, Trabzon hattındaki ordunun iaşe ve ikmalinde büyük güçlükler çekiyorlardı [44]. Bu durum Osmanlı'nın elini sahada güçlendirdi. Osmanlı-Rus harbi sahadaki komutanların imza altına altına aldığı 18 Aralık 1917 tarihli Erzincan Mütarekesi imzalanarak sona erdi. Hem Brest-Litovsk'ta hem de bu mütarekedeki müzakerelerde, tarafların anlayış birliği içinde olmalarını beyan etmelerine rağmen, Rus işgal bölgelerinde Ermenilerin yürütüğü katliamlar sürmekte idi. Aslında, Rus planı çıktıkları yerlerde Ermeni idaresinin kurulması ve bilahere Rusya himayesine alınması idi. Ruslar çekilirken silahlarını Ermeni güçlerine, kısmen de Gürcü güçlerine, terkettiler. Rus askerleri çekilmeye başladıklarında 500 bin kişilik Rus Kafkas ordusunda Ermenilerin sayısı 40.000 idi. Bunlar Türk ilerlemesini durdurmaya

çalışacaklardı [44]. Ermeni güçlerinin bölgede katliama girişmeleri, kış mevsimine rağmen Suşehri'ndeki 3. ordunun harekatı başlatmasını zorunlu kılmıştı. 5 Şubat 1918'de başlayan harekat Kelkit'in ele geçirilmesi ile başladı. Geri çekilmekte olan Rus güçlerinin erzakı parası mukabilinde (1500 altın) satın alınarak askerin kullanımına sunuldu. 13 Şubat 1918'de Ermenilerin savunduğu Erzincan'a girildi. Erzincan'da terkedilen büyük miktarda erzak ve cephaneye el koyuldu; bunlar harekatın sonraki safhaları için can simidi oldu. Ele geçirilen yiyecek, fikir vermesi açısından belirtirsek: 80 ton ekmeklik un ve hububat, 150 ton yemeklik kuru sebze ve et konservesi, 40 ton yem, 3 ton tuz, 10 ton sabun, 6.5 ton makarna ve kuskus, 370 kg çay, 350 kg şeker idi. Hemen harekatın devamı çalışmaları başlatıldı ve 24 Şubat'ta Trabzon direnişsiz olarak Ruslardan teslim alındı. Yukarıda belirtilen süreç Brest-Litovsk Anlaşması evveline karşılık gelmektedir. Osmanlı Devleti ve Müttefikleri ile Sovyet Rusya arasındaki Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması 3 Mart 1918'dedir. Kazım Karabekir idaresindeki Osmanlı Ordusu 12 Mart'ta Ermenilerin savunduğu Erzurum'a girdi. Osmanlı toplam 14 asker şehit vermişti, ancak Ermenilerin Erzurum'da katlettiği siviller 1078 idi. Ermeni askerleri 500 zayiat verip yaralılarını alıp geri çekildiler. Şehre giren Osmanlı komuta heyeti gördüğü tahkimatın büyüklüğünü değerlendirerek, Rusların Anadolu'da büyük bir harekat planladıklarını tespit etti. Osmanlı ordusu, Ardahan (3 Nisan 1918), Sarıkamış (5 Nisan 1918), Batum (14 Nisan1918) ve Kars (25 Nisan 1918) şehirlerini sırasıyla kurtardı. Osmanlı ordusu 16 Mayıs'ta Gümrü'yü ele geçirdi. Gümrü, Kars ve Sarıkamış demiryolu

ile bağlantılı olduğu için buralardaki birlikler birbirlerini destekleyebilmekte idi. Ele geçirilen her beldede küllî miktarda erzak, teçhizat ve mühimmat ele geçirilmesi de Osmanlı ordusunun harekat kabiliyetini artırmakta idi. Gümrü'den sonra 27 Mayıs'ta Osmanlı ordusu Karakilise'yi kontrol altına aldı. Osmanlı Devleti 31 Mayıs 1918'de Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya devletleri ile barış anlaşması yaptı ve askeri harekatını durdurdu. Bu durum Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918 Ekim'ine kadar devam etti. Bu anlaşma sebebiyle Osmanlı Brest-Litovsk anlaşması öncesindeki sınırlara döndü. Akabinde Batum İngilizler tarafından, Kars ve Ardahan Ermeniler tarafından işgal edildi.

ABD Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesine rağmen askerlerinin Avrupaya intikali 1917'nin sonlarını buldu. Rusya savaştan çekilince bir itilâf devleti olan Romanya bölgede yalnız kaldı. İttifak devletleri, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan, arasında sıkıştı. 9 Aralık 1917'de, kendisine ağır şartlar dayatan bir ateşkesi, Focsani'de imzalamak zorunda kaldı. 9 Mayıs 1918'de Bükreş'te imzalamak zorunda kaldığı tamamlayıcı bir anlaşma ile Dobruca dahil çeşitli bölgeleri terketti.

Osmanlı 1918 baharına girerken doğudaki toprak kayıplarını önemli ölçüde telafi etmişti. Savaşın durumu ittifak güçlerinin lehine idi. Almanlar savaşı kazanmak için 1918 baharında bir taarruz planladılar. Amerikalılar gelmeden evvel düşmanlarını imha etmeyi planladılar. Askeri analistlere göre, daha doğru bir karar alarak, mevzilerini koruyup, özellikle Amerikan askerlerinin saldırılarını bekleselerdi, savaş tecrübesi olmayan Amerikan askerlerini önemli ölçüde imha ede-

bilirlerdi. Ancak, düşmanlar birleşmeden hızlı bir çözüm için taarruzu tercih ettiler. Kod adı Michael Operasyonu olan taarruzda asker sayısı olarak İngiliz düşmanlarının iki katı askere sahiptiler. Muharebelerin doğası gereği, taarruz eden güçlerin başarılı olmak için en az üç kat asker sayısına sahip olması gerekmektedir. İlk temasta Alman topçusu beş saat içinde bir milyon gülleyi karşı cepheye gönderdi. Başlangıçta iyi giden taarruz neticesinde mevzilerini bazı bölgelerde 65 km ileriye taşımayı başardılar, ancak, İngiliz güçlerinin eksilen askerlerini yeniden ikmal etmeleri ile savaş Almanlar aleyhine döndü.

5.4 Avrupa Cephesi

Almanya'nın bahar taarruzu uzadıkça zaman aleyhine işlemeye başladı. Her gün Avrupaya intikal eden 10 bin Amerikan askeri, İspanyol gribi, ve İngiliz ve Fransızlar'ın karşı taarruzları savaşın yönünü değiştirdi. Savaş boyunca Avrupaya intikal eden Amerikan askerlerinin sayısı 2 milyonu aştı. İspanyol gribi, kayıtlı verilere göre, Alman ordusuna ağır darbe indirirken itilâf devletlerine etkisi hafif oldu. Fransızların Temmuz 1918'de Marne karşı taarruzu Almanlara ağır kayıplar verdirdi; 16 tümenini yok etti.

Çatışmalardaki zaferlerin motive ettiği itilâf devletleri 14 Eylül 1918'de 650 bin askerle yürüttükleri taarruzla Bulgaristan'ı ateşkese zorladılar. Savaşa en geç giren (Ekim 1915) ittifak devleti olan Bulgaristan savaş süresince bütün muharebelerini zaferle neticelendirmiş olsa da, maruz kaldığı son taarruzdaki güç orantısızlığı karşısında yapabileceği birşey yoktu, ve ilk teslim olan ülke oldu. 25 Eylül'de mağlubiyeti kabul eden Bulgaristan Selanik'te teslim anlaş-

ması imzaladı. Bu anlaşmada bütün silahlarından arındırılan Bulgaristan'a sadece Osmanlı'ya karşı sınır güvenliğini sağlayacak kadar güce izin verildi.

Bulgaristan 2. Balkan savaşında kaybettiği toprakları geri almak için Büyük Harbe girmişti. Ancak hangi tarafın safına katılacağına karar vermek için bir yıl kendini savaşın dışında tuttu. Bu süre zarfında Bulgaristandan kaynaklanan tehdidin olmaması Osmanlı'nın Çanakkale cephesine odaklanmasına da imkan verdi. Bulgaristan savaş dışında beklerken kimin kazanacağını görmek istedi. Savaşa girerken Osmanlı'nın Çanakkale ve Kut-ül Amare başarılarını dikkate aldığı şüphesizdir. Belirleyici olan bir unsur da, Kral 1. Ferdinand'ın Avusturya doğumlu olup ittifak güçlerine sempatisi idi. Bulgar topraklarının önemli bir kısmına el koyan Sırbistan, Romanya ve Yunanistan itilâf devletleri safında idi. İtilâf devlerine katılarak bu topraklar geri alınamazdı; ancak onları yenerek almak mümkündü. Bu şartlar altında Kral savaşa ittifak devletleri safında girmeyi tercih etti. Slav kardeşliği ideolojisi sebebiyle çok sayıda üst rütbeli subay bu durumu protesto ederek ordudan ayrılıp savaşmak üzerek Ruslara katıldı.

Bulgarların teslim olması ile Osmanlı başkenti batıdan gelecek saldırılara karşı korumasız kaldı. Batıdaki ittifak güçlerinden Avusturya-Macaristan İtalya'ya karşı Haziran 1918'de giriştiği taarruzda (Piave Muharebesi) 143 bini ölü olmak üzere ağır kayıplar vermiş ve boşalan cephelerini telafi edemez duruma düşmüştü. 14 Eylül 1918'de Avusturya-Macaristan İtilâf Güçleri'nden barış talep etti. Buna rağmen İtalyan kuvvetleri 14 Ekim'de karşı saldırı (Vittorio Venetto

muharebesi) ile Avusturya-Macaristan'ın askerî gücünü tamamen dağıttı. Avusturya-Macaristan'ın 50 binin üzerindeki askerî zayiatına ek olarak 450 bin askeri de esir alındı. Bu muharebe bir mağlubiyetin de ötesinde netice olarak Avusturya-Macaristan imparatorluğunu sona erdirdi.

5.5 Kanal Harekatı

Büyük Harp'te Osmanlı sadece Ruslarla savaşmayacaktı; savaşması gereken bir ülke de İngiltere idi. İngiltere 19. yüzyılda üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk olarak bilinmekte idi. Her kıtada ve okyanusta çok sayıda ülkeyi sömürgesi haline getirmişti. Bunlar arasında Mısır'ın İngiltere için özel bir önemi vardı. 1882'de işgal ettiği Mısır, her ne kadar sembolik olarak Osmanlı toprağı olsa da, her boyutu ile İngiltere tarafından kontrol edilmekte idi. Mısır'ı İngiltere için önemli kılan ise 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı idi. Bu kanal İngilizlerin Hint-Pasifik Okyanusu ile Akdeniz bağlantısını sağlamakta idi. İngilizlerin en önemli sömürgesi olan Hindistan'la olan mal sevkiyatı daha önceleri deniz yolu ile Ümit Burnu'nu dolaşarak sağlanırken, Süveyş Kanalı sayesinde daha hızlı ve ekonomik olarak Akdeniz üzerinden sağlanmaya başlanmıştı. Kanal sayesinde askerî sevkiyat da fizibil hale gelmişti. İngiltere kendisi için hayatî önemi olan Süveyş Kanalı'nı Mısır'daki askerî varlığı ile korumakta idi.

Kanalın teknik tanıtımını yapmak gerekirse: ilk açıldığında 161 km uzunluğunda iken sonradan 169 km'ye ulaştı. Genişliği ise 60-100 metreden 120-200 metreye çıktı. Derinlik ise başlangıçta 8-9 metre iken sonradan 12-13 metre yapıldı [34].

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın savaşa katkımız konusundaki mutabakatına göre: Osmanlı ordusu Mısır'a sefer düzenleyerek İngiliz kuvvetlerini meşgul edecek; böylelikle İngilizlerin Avrupaya güç kaydırmasına mani olacaktı. Ayrıyeten, Osmanlı'nın kanalı kontrol etmesi halinde İngilizlerin Hint Okyanusu kaynaklı tedarik yolu kapanmış olacaktı. Bu durumda İngilizlerin planladığı Çanakkale harekatı da gecikecek veya iptal olacaktı [46]. Osmanlı'nın bir hedefi de: mümkün olması halinde Mısır'ı tamamen İngiliz idaresinden kurtarmaktı. Almanlar yüzümüze karşı söylemeseler de bu hedefi uygun bulmuyorlardı. Alman Sefiri Wangenheim'in Amerikan Büyükelçisi ile görüşmesi sırasında, Mısır'ın Türklerin eline geçmesini uygun bulmadıklarını beyan etmesi manidardır [47]. Benzer bir örnek olarak, savaşın sonraki bir aşamasında görüleceği üzere: İngilizlerin Kudüs'ü ele geçirmesi üzerine müttefik ülkeler Almanya ve Avusturya'da büyük kutlamalar yapılması, müttefiklerimizin ittifaka bağlılıklarının samimiyetini sorgulayıcı niteliktedir.

Kanal Harekatı'nı yönetmekle Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Cemal Paşa görevlendirildi. Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç ağır şahsiyetinden biri idi; diğer ikisi Enver Paşa ve Talat Paşa idi. 14'ü 15 Ocak 1915'e bağlayan gece başlayan harekat Birüssebi'den başladı. Birüssebi Küdüs'ün yaklaşık 70 km güneyinde; günümüz Gazze bölgesindeki Han Yunus kentinin de 45 km doğusundadır. Askerler, mümimmat ve teçhizatı ile Filistin şehri Nablus'un 12 km kuzeybatısındaki Sebastiya tren istasyonuna kadar trenle intikal etmekte idi. Daha sonra şose yollar üzerinden, yerleşim yerlerine yakın vaziyette, 200 km katederek Birüssebi'ye ulaşmakta idi-

ler. Birüssebi'den Kanal'a kadar 300 kmlik bir çöl mesafesi vardı. Bu çöl boyunca yol yoktu, yerleşim yerleri ve yeterli su kaynakları yoktu, ancak develerle geçmek mümkündü. Dikkat etmemiz gereken bir husus: ordu harekat güzergahının kıyıdan yeterince uzakta olması gerekliliği idi; aksi takdirde İngiliz gemilerinin topçu menzili içine girebilirdik. Osmanlı'nın Akdeniz'de muharip bir gemisi yoktu; savaşabilir gemilerin hiçbiri Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkamıyordu. Akdeniz'in hakimiyeti İngilizlerde idi. Kanala ulaşmak için güvenli tek güzergah çölün içinden geçmekte idi.

İtilâf devletleri, harp gemilerini sadece askerî hedeflere karşı kullanmamakta idi; Mersin'den Gazze'ye kadar kıyılardaki köyleri ve meskun mahalleri 1914 Aralık ayı boyunca topçu ateşine tuttular. Savaş hukukuna uyma kaygıları yoktu; küçük çocuklar ve kadınlar da hayatını kaybedenler arasında idi. Cemal Paşa kolordu komutanına emir verdi: "*Askerin bulunmadığı bir alana açılan ateş neticesinde ölen kaç sivil olursa; Halep veya Şam'da tutuklu bulunan aynı sayıda İngiliz uyruklu kişi bu alana götürülüp idam edilecektir*". Bu emir mahalli idare vasıtasıyla İngiliz kruvazör komutanına da tebliğ edildi. İngiliz komutan tehdite tehditle karşılık vererek bu uyarıdan etkilenmiyeceği; ayrıyeten Cemal Paşa'yı harp bitince İngiltere'ye götürüp yargılatacağı cevabını verdi. Ancak işin ciddi olduğunu anlayan İngiliz hariciyesinin dahli ile takip eden Ocak ayı boyunca İngiliz gemileri sadece köprü, demiryolu, telgraf hatları gibi altyapıyı hedef aldı; köylere ve ahaliye ateş etmediler [46]. Cemal Paşa İngiliz hukuksuzluğunu ancak başka bir hukuksuzluk tehdidi ile durdurabilmişti. Dikkat edilmesi gereken husus; İngiliz hukuksuzluğu-

nun gerçekleştiği ancak Cemal Paşa'nın tehdidinin uygulanmamış oluşudur.

Çöl boyunca gerekecek bütün ihtiyaçların yola çıkarken tedarik edilip taşınması gerekiyordu. Ordu motorlu taşıtlara sahip olmadığı için harp mahalline kadar yaya olarak gidilecekti. İhtiyaçların taşınması için develer en uygun çözümdü: çöl şartlarına ancak onlar dayanabilirdi. Gidiş ve gelişin herbiri yaklaşık 15 gün süreceği için her deveye bir ay yetecek kadar içeceği su, yiyeceği gıdalar ve askerlerin ihtiyaçları yüklenecekti. Çöl boyunca askeri teçhizat ve mühimmatın taşınması da gerekmekte idi; örnek olarak, topların çekilmesi ve itilmesi görevi yerine göre manda, öküz ve erat tarafından yürütülmekte idi. İten ve çeken eratın tüfek ve diğer ağırlıklarını müsait olan silah arkadaşları taşıyacaktı. Sefere katılan kuvvetlerin toplamı 450 subay, 12.642 er, 1600 gönüllü bedevi, 968 beygir, 328 manda; ve 7500 su taşıyan deve idi. Askerin yapılanmasında makineli tüfek müfrezeleri, obüs müfrezeleri, telgrafçılar, istihkamcılar, seyyar hastaneciler gibi bileşenler vardı. Bedevîler savaşçı yeteneklere sahip değildiler, ancak, güzergahı tanıdıkları için katkıları çok önemli idi; onların olmaması durumunda ordunun yönünü şaşırması ve telefatın artması kaçınılmazdı. Çöldeki su kuyularının içindeki kısıtlı miktardaki su kullanılınca yenisinin birikmesi birkaç gün almakta idi; bu sebeple askerin ilk kafilesi ile son kafilesi arasında üç günlük mesafe vardı; ilk kafilenin tükettiği su, son kafile geldiğinde yeniden dolmuş olacaktı. Sefer boyunca planlanan yiyecek tüketimi: asker için günde 600 gr. peksimet, 150 gr. hurma veya 160 gr. zeytin, 9 gr. çay, 23 gr. şeker, 4 kg. su; atlar için; 5 kg. arpa, 18 kg. su; ve develer için; 3

kg. arpa, 5 kg. su olarak belirlenmişti [34].

Burada önemli bir husus: Almanların bu seferi teşvik etmelerine rağmen kendi kuvvetleri ile bu sefere destek vermemiş olmaları; ve sadece kurmay heyette bulunmalarıdır. Daha sonra göreceğimiz üzere; İkinci Kanal Seferi'ne Alman ve Avusturya birlikleri de katılacaklardır.

Cemal Paşa harekatın başarısından ümitli idi. Ordusu ile çölde son telgraf noktasına İbin'e geldiğinde, Enver Paşa'ya telgraf çekerek; görevi başaramadan ölmesi haline, kalan işi tamamlamayı Enver Paşa'ya vasiyet etmekte idi. Enver Paşa da verdiği cevapta, muvaffakiyetten emin olduğunu ve Cemal Paşa'yı tarihin Mısır'ın Fatihi Sâni'si (sonraki fatihi) olarak anacağını yazmıştır [46]. Burada, Mısır'ı ilk fetheden Yavuz Sultan Selim de, bu vesile ile, anılmaktadır. Yavuz Sultan Selim de daha büyük bir ordunun başında, muarızlarının öngörülerinin ötesinde bir başarı ile, çölden Mısır'a kadar gelmiştir. O zamanlar kanalın henüz olmaması ve denizlerden gelebilecek ayrı bir tehlikenin olmaması önemli farklılıktır; ancak o devirde de demiryolu gibi birçok teknolojik avantaj da yoktu.

İngilizler, çöl içinde kalan Osmanlı-Mısır sınırını geçen ordumuza müdahele etmemiş; sadece su kuyularını tahrip ederek çekilmiştir. Çölün kendisi Osmanlı için tabi bir engeldi; ancak savunma mevzileri kurmak için uygun değildi. Osmanlı ordusu kanalın Timsah Gölü (Akdeniz'e 80 km mesafededir) ve Büyük Acı Göl (Akdeniz'e 100 km mesafededir) arasındaki kısmına 2 Şubatta intikal ettiğinde iki-üç saat süren bir kum fırtınasına maruz kaldı. Kum fırtınasının makul bir şiddette olsaydı, hem düşmanın görüşünü kapatır hem de

İngiliz uçaklarının uçuşuna mani olurdu; ancak fırtına öyle şiddetli idi ki askerimizin önemli teçhizatı kumlara gömüldü. Bunların tekrar kullanıma hazır hale getirilmesi zaman planlarını aksattı. Belirtmemizin yerinde olacağı bir husus da; savaş tarihinde ilk defa hem keşif hem de bombalama amaçlı uçak kullanımı bize karşı Trablusgarp'ta olmuştur; bu harekatta da uçaklar yine sadece karşı tarafta vardı. Keşif amaçlı etkili olmasına rağmen bombalamalar çöl kumlarının şok emici etkisi sebebiyle pek etkili olmamıştır. Kum fırtınasından sonra tekrar düzene giren Osmanlı ordusu ancak gece yarısından iki saat sonra taarruza geçebilmiştir. Taarruz başlangıcında, topçularımız kanaldaki kruvazörleri ateş altına aldı ve 25-inci fırkadan beş tabur tombazlarla (küvet benzeri bir sal) kanalı geçmeye çalıştı. Ancak, ray düzeneği üzerinde, kanal boyunca, hareket etme kabiliyetine sahip İngiliz makineli tüfeklerinden açılan ateş sonucunda çok az asker karşıya geçebildi; geçebilenler ya esir alındı ya da katledildi. Bu planın başarılı olamayacağı anlaşılınca 3 Şubat akşamı ordumuz geri çekilmeye başladı. İngilizlerin geri çekilmeye göz yumması, ve bir takibe girişmemesi zayiatımızı sınırlı tutmuştur. Osmanlı ordusu; uzun yoldan gelmiş, yorgun ve aç iken; düzenli uyumuş, düzenli beslenmiş, donanımlı ve yorgun olmayan bir İngiliz müdafaa hattı ile karşılaşmıştı. Birçok askerî analize göre hedef doğru belirlenmemişti; kanalı geçmek yerine topçu ateşi ile kanalı tahrip etmek hedeflense idi İngilizlerin tedarik yolu tıkanabilirdi. Kanal harekatında bir başarısızlık beklenmediği için sadece tahribatı hedeflemenin ordumuzun itibarına zarar vereceğinin düşünülmüş olması muhtemeldir.

Cemal Paşa'nın Alman askerî müşaviri, Von Kres bu askeri hezi-

met hakkında "*Hiç bir ümid olmadığı halde sırf şeref için Onuncu fırka da kanala atılıp mahvolmalı*" şeklinde kurmay heyetimize görüş bildirmesi [48] manidardır; 25-inci fırkanın acı akıbetinin diğer askerî fırkamız tarafından da yaşanmasını istemeleri Almanların Türk ordusuna bakışını özetleyici mahiyettedir. Ayrıyeten, Almanların mağlubiyeti tahmin ettiği halde; sırf İngiliz ve Türkler arasında kan dökülsün; bir kan davası oluşsun, ve böylelikle Türklerin Alman saflarındaki yeri sağlamlaşsın düşüncesinde oldukları çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Bu felâkette şehit, yaralı ve kayıp toplamı 1410'u bulmuştur: Cemal Paşa'nm hâtırâtında ise 1296'dır; İngiliz zâyiâtı 25 maktul ve 150 mecruhtan (yaralı) ibarettir [48]. Halkta ve devlet yönetiminde moral bozukluğu oluşmaması için Cemal Paşa harekatı *bir keşif harekatı* olarak nitelendirmiştir. Kanalın baskınla ele geçirilemeyeceği anlaşıldığı için, geri çekilmenin ardından askeri yöntemler ve teknik kapasite geliştirme çalışmaları başlamıştır.

Kanal harekatından sonraki birbuçuk yıl süresince Filistin cephesinde büyük savaş yaşanmadı. Bunun temel sebebi, Çanakkale savunması sebebiyle yapılan kuvvet kaydırmaları sonucunda Osmanlı askerlerinin ve subaylarının sayısının önemli ölçüde eksilmesi idi. İkinci Kanal Harekatı 27 Temmuz 1916'da gerçekleşti. Bu tarihe kadar Osmanlı birlikleri kanalı savunan İngiliz birliklerine karşı küçük ölçekli çatışmalar kazandı, ve kanala mayın döşeme girişimlerinde bulunarak İngilizlerin Çanakkale cephesine tedarikini yavaşlattı.

Birinci Kanal Harekatı daha sonraki zamanlar için öğretici dersler barındırmaktadır. Bu harekata hazırlanırken bir savaşta başvurula-

bilecek nerdeyse bütün yollara başvurulmuştur. O günün teknolojisine uygun istihbarat faaliyetleri yürütülmüş, karşı cepheye karşı bütün dinamikler harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Mısır'daki İngiliz kuvvetlerine karşı hem güneyden hem de batıdan yerel güçler hareketlendirilmeye çalışılmıştır. İç cepheyi sağlam tutmak için, Sultan'ın cihad çağrısı çerçevesinde, ülkenin dörtbir yanından gönüllü birliklerin harekata katılımı sağlanmıştır. *Emir Şekip Arslan tarafından oluşturulan ve komuta edilen 120 kişilik bir Dürzî bölüğü, Trablusgarp savaşından sonra Türkiye'ye göç etmiş ve Suriye'ye yerleştirilmiş kişilerden oluşan 200 kişilik bir Trablusgarp Gönüllü Müfrezesi, Ayan azasından Abdurrahman Paşa tarafından teşkil edilen ve Said Halim Paşanın özel kâtibi Miralay Hilmi Musallimi'nin emrinde 100–200 kişilik bir Kürt Bölüğü, Suriye'deki Çerkeslerden 270 kişilik bir Çerkes Süvari Alayı, Bulgaristan Müslümanlarından teşkil edilen ve Nureddin Bey komutasında bulunan 270 kişilik Bulgar Müslümanları Müfrezesi* [34] örnek olarak verilebilir. İstihkam taburları bu harekatta, başka hiçbir harekatta karşılaşamayacağı problemlerle karşılaşmış ve çözmüştür. Askere yiyecek olması için götürülen koyun sürülerinin sıcağa ve susuzluğa dayanamayarak birkaç gün içinde telef olması da bu harakatta öğrendiklerimize basit bir örnektir. Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz'da askerlerimizin İç Anadolu'dan İzmir'e kadar her gün 30 km ilerleyerek ulaşabilmesinde burada edinilen tecrübenin önemli rolü olsa gerektir. İklim şartlarının müsait oluşu, su ve gıdaya erişebilirlik sebepleriyle Anadolu'daki yürüyüşün daha basit olacağı aşikardır. Kurtuluş Savaşı'mızın beş generalinden biri olan Ali Fuat Cebesoy Kanal Harekatı'nda tümen

komutanı idi. Devletimizin tek parti sistemine geçmesiyle tasfiye edildiği için günümüzde bilinirliği azdır. Hatta, 20 Mart 1920'de Eskişehir'i İngiliz işgalinden kurtarmış olmasına rağmen bu vilayette dahi tanınırlığı azdır. Eskişehir'in Kurtuluşu olarak da, 2 Eylül 1922'deki Yunan işgalinin sonlanışı kutlanmaktadır. Halbuki Yunanlardan evvel şehri işgal eden İngilizler 423 gün süreyle şehri işgal etmiş; ahaliye esaretin bütün renklerini göstermiş, ve şehri tarihinde ilk kez Hintli işgal askerleri ile tanıştırmıştır. Bu harekattan çıkarmamız gereken derslerden birine değinmemiz yerinde olacaktır. Yönetim tecrübesi ve ehliyeti olmayan darbecilerin 1909'da iktidarı ele geçirmesi sonucunda önce Balkanlar kaybedilmiş; sonra da denizlerin hakimi İngilte ve Fransa ile kazanmanın mümkün olmadığı bir savaşa, Büyük Harb'e, girilmiştir. Sadece karadan yürüttüğümüz bu harpte kullandığımız önemli askeri teknolojilerde de müttefikimiz Almanya'ya bağımlı oluşumuz durumun vehametini artırmaktadır. Bu savaş neticesinde de, Ortadoğu ve Doğu Anadolu'daki topraklarımızı önemli ölçüde kaybettik. Yönetim ehliyeti olmayan darbecilerin bu zararlarına rağmen takip eden yüzyılda çok sayıda darbe yapılmış, iktidarlar değişmiş, ve önemli milli hasarlar oluşmuştur.

Birinci Kanal Harekatı'nda kanalın batısında mevzilenen İngiliz kuvvetleri, Osmanlı'nın geri çekilmesini takiben, kanalın doğusunda da mevziler oluşturmaya başladı. Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin hareket kabiliyetini azalttı. Osmanlı'nın önemli faaliyetlerinden biri kanala mayın döşeyerek İngiliz tedarik gemilerinin seyrine mani olmaktı. Mesela 8-9 Nisan 1915'te 250 kiloluk mayınlar develerle taşınarak kanala döşendi. Bir deve azami 150 kilo taşıyabileceği için iki

devenin birlikte taşıması için bir mekanizma imal edildi. Ancak, İngilizler develerin ayak izlerini takip ederek mayınların yerini buldular ve sökerek etkisiz hale getirdiler. 17 Haziran 1915'te de 50 civarında askerin develerle getirdiği iki mayın kanala döşenmiş; ancak üzerinden vapur geçmesine rağmen patlamayınca mayınların bozuk olduğu kanaatine varılmış, ve müteakiben saldırı için bekleyen askerlerimiz geri dönmüştür [34].

İlk kanal seferindeki eksiklikleri gidermek ve hataları tekrar etmemek Osmanlı kurmay heyetinin gündemi idi. Bununla ilgili faaliyetlerden biri olarak; makinalı tüfekleri çölde taşıyabilmek için Almanya'da hazırlanmış özel deve semerleri getirildi. Develerin üzerine, seferde kullanılmak üzere, hasta taşıma düzenekleri kuruldu. Çölde topları taşımak için çöl kumuna kalasların döşenmesi; top arabası bu kalasların üzerinden ilerledikçe arkadaki kalasların tekrar öne döşenmesi öngörüldü. Yeni sefer güzergahında su boruları döşendi; yeni su kaynakları bulundu; bu sayede, develerle su taşıma ihtiyacı azaltıldı. Demiryolu önce Birüssebi'ye sonra da 100 km ötesine kadar uzatıldı. Raylar, Almanya'dan tedariki zahmetli olacağından, Hicaz demiryolunun yakın kısımlarından sökülerek kullanılmıştır. Şam'dan Medine'ye kadar uzanan, 1908'de tamamlanmış olan Hicaz demiryolu, bu sebeple Maan'dan Medine'ye çalışabilir hale indirgenmiştir. Lokomotiflerde kullanmak için kömür tedariki çok kısıtlı olduğu için; önce orman ağaçları kesilerek odunlar üretildi; sonra bu da yeterli olmayınca, bir idari tebliğ ile, meyve ağaçlarının da yüzde 25'i kesilerek odun elde edildi. Düşmanın deniz gücüne karşı kısa vadede bir çözüm üretilemeyeceği aşikardı, ancak hava güçlerimiz planla-

nan ikinci harbe destek verebilirdi. Genelkurmaydan bu eksikliğin giderilmesi talep edildi, ve daha sonra göreceğimiz üzere bu talep karşılandı. Askeri ihtiyaçlar için seferberlik kanunu çerçevesinde, askerî ihtiyaçlara yönelik olarak esnafın bir kısım mallarına el konuldu. Bu uygulama, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Tekalifi Milliye uygulamasının daha önceki bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Birinci Kanal harekatı'ndan sonra, İngiliz ve Fransız'ların deniz çıkarması yapma ihtimali olan Mersin'den Gazze'ye kadar bütün kıyı savunmaları kuvvetlendirildi. Buna rağmen kıyılarımız İngiliz ve Fransız gemilerinin ateşine maruz kalmaktan kurtulamadılar. Osmanlı gibi müttefikleri de Akdenizde deniz gücü olarak zayıftı. Müttefikimiz Avusturya-Macaristan'ın savaş gemileri vardı, ancak Adriyatik Denizi'nden çıkamıyor ve sadece o bölgeyi koruyabiliyordu. İtalya savaşa girdikten sonra ancak Adriyatik'teki İtalyan şehri Otranto'ya harekat düzenleyebildiler. Savaşı kaybedilince gemilerini Sırp, Hırvat ve Slovenlere terk etmek istemişlerse de, başarılı olamamışlar; İtilâf devletleri gemileri paylaşmış, en büyük payı da İtalya almıştır. İttifakın lideri Almanların deniz gücünün nerdeyse tamamı Kuzey Denizi'nde idi. Akdeniz'de 30 civarında denizaltıları vardı. Bunların uzun mesafeli operasyon yapabilenleri Osmanlı'ya destek verdilerse de dengeye etki edecek boyutta değillerdi. Ana üslerinden uzakta olması sebebiyle, kanal bölgesine ve Çanakkale'ye verdikleri destek sınırlı olmasına rağmen, Alman denizaltısı U-21 önemli bir başarı olarak Gelibolu'da İngiliz gemisi HMS Triumph'ı batırmıştır. Savaşın sonunda Versay Anlaşması ile İtilâf devletleri bu denizaltılara el koymuş ve paylaşmışlardır.

Osmanlı cihad çağrısı ile Mısır'ın komşusu müslüman grupları harekete geçirmeye çalışmıştır. Mısır'ın batısındaki Senusi'ler 1915 sonlarında İngilizlere karşı başlattıkları taarruzlarla, Mısır'ın Batı ucundaki Sallum kıyı şehirni ele geçirmesine rağmen 1917 Şubat'ında İngilizlere yenilerek tehdit olmaktan çıkmıştır. Mısır gibi Sudan da İngiliz vali tarafından idare edilmekte idi. Ancak Sudan'ın batısındaki Darfur Sultanlığı Osmanlı halifesinin cihad çağrısına uyup İngilizlere savaş ilan etti; lakin 1916 Kasım'ında İngilizlere mağlup olarak sahneden çekildiler. Hem Senusiler hem de Darfur Sultanlığı, savaş tecrübesi olan düzenli İngiliz ordusu karşısında başlattıkları savaşı sürdüremediler.

Birinci Kanal Harekatı'ndan sonra İngilizler savunma stratejilerini değiştirmiş ve savunma hattını kanalın doğusuna taşımıştır. Kanalın doğusunda kalmaları halinde küçük kuvvetler tarafından taciz edilebileceklerini, hatta, yine küçük grupların kanala mayın döşeyebileceğini görmüşlerdi. İngilizlerin kanalın doğusunda, Osmanlı'ya en yakın uçtaki mevzilenmeleri Katya ve Ugratina'da idi. Katya, Port Said'in kuş uçuşu 40-50 km. doğusunda idi (bölgeler arası uzaklık için aralık vermek daha sağlıklı olabilmektedir). Bunların tahkim edilmesi zaman alacaktı; nitekim, 8. Kolordu komutanı Kress'in komutasındaki Osmanlı ordusu 22 Nisan 1916'da 3 bin kişilik kuvvetle Ugratina vahasına, ardından 23 Nisan sabahında da Katya'ya baskın yaptı. Ugratina'da İngilizler 250 ölü ve 257 de esir verdiler. Benzer bozguna Katya'da da uğradılar. Osmanlı birliklerinin bir kısmı harekata devam ederken bazı birliklerini İngiliz esirleri Osmanlı askerî merkezine götürmekle görevlendirdi. Daha ilerideki Duveidar'a

yapılan taarruz baskın vasfını kaybettiği için başarılı olamadı. Osmanlı kuvvetleri Duveidar'da İngilizlerin kullandığı, ancak kullanımı 1899 Hague konvansiyonu ile yasaklanmış olan, dum-dum kurşunlarına maruz kaldı. Bu kurşunlar İngiltere'nin Hindistan askerî merkezinde icat edilmiş olup temas ettikten sonra ebadı genişlemekte ve acı içinde ölüme sebep olmakta idi.

Katya baskını başarısı Osmanlı'nın moralini yükseltmesine rağmen bölgedeki askerî dengeyi pek etkilemedi. Mayıs ayı içinde İngilizler, Port Said'den Romani'ye kadar dar genişlikli bir demiryolunu tamamladılar; 15 cm çaplı borularla su hattı döşediler. Bunun neticesi olarak, asker naklinin yanısıra, hergün yüzlerce ton erzak ve mühimmat sevkiyatını rahatlıkla yapabilir oldular. Daha evvelinde Romani'deki kuvvetleri için getirilen su, geldiğinde nerdeyse kaynamakta idi. Su sadece insanların ve kullandıkları hayvanların ihtiyacı değildi; buharlı trenlerin kazanları da tuzsuz suya ihtiyaç hissetmekte idi; çöl kuyularının tuzlu suları buharlı itki mekanizmalarını kullanılamaz hale getirmekte idi. Böylelikle, bu konuda da bir çözüm oluşmuştu. Gölgede 52 dereceye ulaşan hava sıcaklıkları, alışık olmayan İngiliz askerlerini telef etmekte idi. İkinci kanal muharebesinin gerçekleşeceği Romani, Osmanlı tarafından bakınca, Katia'dan 10-15 km. kadar ötededir; İngiliz kontrolündeki Port Said'den ise yaklaşık 20 km uzaktadır. İngilizler, Katya mağlubiyetinin intikamı olarak, hava harekatı ile Birüssebi'de hastane bombalamışlardır.

Osmanlı'nın en uçtaki üssü El Ariş, günümüzde Gazze'nin Refah sınır kapısının 45 km güneyinde bulunmaktadır. İkinci Kanal Seferi ile görevlendirilen kolordu komutanı Kress'in komutasındaki asker-

lerimiz gece yol katedip, gündüz düşman keşif uçakları tarafından tespit edilmemek için kamufle vaziyette dinlenmişlerdir. Her asker dört günlük erzakını, silahını ve 200 mermisini taşımakla görevli idi. Askerler 4 Temmuz 1916'da El Ariş'e intikale başladılar. Burada gücünü toparladıktan sonra 29 Temmuz 1916'da Katya'ya intikal edip öncü İngiliz mevzileri etkisiz hale getirdiler [47]. Daha sonra denize yakın bir rota takip edilerek Romani'ye doğru yürüyüşe geçildi. Diğer rotalar İngilizler tarafından tahkim edildiği için denizden gelebilecek tehlikeler göze alınarak bu rota kulanıldı. Harekat sahasının nispeten küçük olması sebebiyle, bir Alman denizaltısı uygun konumda pusu kurarak İngiliz gemilerine karşı kısmî bir koruma sağladı. Bu seferin amacı, İngilizleri kanalın batısına sürmekti. 10 bin kişilik Osmanlı ordusunun Mısır'ı da içine alan daha üst hedefler belirlemesi zaten hayalcilik olurdu. İngilizlerin Romani de en az 20 bin askeri vardı; Mısır'ın bütününde ise on kat fazlası mevcuttu.

4 Ağustos 1916'da uçaklarımızın Romani'deki İngiliz karargah ve mevzilerini bombalaması ile İkinci Kanal Harekatı ana muharebesi başlamış oldu. Bir parantez içinde belirtmek gerekir ki; Kanal bölgesine yönelik uçak kabiliyetimiz 1916 Şubat'ında Almanya tarafından sağlanmıştır. Bu kapsamda makineli tüfekle donatılmış 6 adet çift kanatlı Rumpler C ve Pfalz uçakları getirilip tayyare müfrezesi oluşturulmuştur. Almanlar Kanal'a yapılacak ikinci harekata Paşa Harekâtı dedikleri için, bu oluşturulan tayyare müfrezesine de Paşa I Tayyare Bölüğü adını vermişlerdir [49]. Harbin ilk gününden itibaren İngilizler daha etkili olmaya başladılar. Osmanlı'nın bazı bölgesel çatışmaları kazanması savaşın İngilizler lehine olan gidişatını değiş-

tirmedi. İngilizlere karşı başarılı muharebelerden birini 3. Tümen komutanı Refet (Bele) Bey yürütmüştür [47]. Kurtuluş Savaşımızın beş generalinden biri olan Refet Bele de tek parti döneminde tasfiye edilenlerden biri olacaktı. Askerî hedeflere ulaşılamayacağı anlaşılınca, 9 Ağustos'ta Osmanlı birlikleri çekilmeye başladı. Dört bin kaybımız vardı, ve büyük miktarda askerî mühimmat ve teçhizatın yanısıra hayvan varlığımız da İngilizlerin eline geçti. Bu savaşta İngiliz kayıplarının 1130 olmuştur. Osmanlı'nın geri çekilmesi ile İkinci Kanal Seferi başarısızlıkla neticelenmiştir.

Osmanlı Kanal harekatlarında denk olmayan bir düşmanla harp etmişti. Osmanlı ordusu ortaçağ teknolojileri ve yöntemleri ile zamanın en modern ordusu olan İngilizlerle baş etmeye çalışıyordu. İkinci kanal harekatında sayıca kendisinin iki katı olan düşman üzerine taarruz etmekte idi. Halbuki konvansiyonel harplerde taarruz eden ordunun, savunmadaki ordunun üç katı olması gerekmektedir. Ordu taarruz için yaya olarak giderken, ağır toplarını düz yolda 12 manda, yokuşlarda ise 20 manda çekmektedir. Teknik kapasite yetersizliğinden havan toplarını yanında götürmüyordu bile. Yol boyunca atların içmeyi reddettikleri, içenlerin ise telef oldukları, kuyu sularını içmekte idi. Düşman İngiliz kuvvetleri ise düzenli uykusunu uyumakta, düzenli beslenmekte idi. Üstün ateş gücüne sahipti; ayrıyeten deniz ve havada da belirgin bir hakimiyeti vardı. Osmanlı orduları kazanmanın olmadığı bir harp yürütmekte idi; bütün umutları düşmanın yapacağı hatalardı. İngilizler hataen yenilse bile, Mısır'daki 250 bin kişilik ordusu gereğinde hataları düzeltebilirdi; Osmanlı'nın ise arkasında destek sayılabilecek bir ihtiyat kuvveti yoktu. Psiko-

lojik üstünlük de düşmanda idi. Tarihin tekerrür etmemesi için cevabını bilmemiz gereken soru "Osmanlı bu cendereye nasıl girmişti" olacaktır.

Kanal seferlerinin Büyük Harp içinde iki önemli neticesi olmuştur. İlki İngilizleri Kanal savunması için önemli bir kuvveti bölgede tutmak zorunda bırakmış, bu kuvvetleri Avrupa ve Çanakkale cephelerine destek vermekten alıkoymuştur. İkinci neticesi ise, daha evvel kanalın batısında olan İngiliz kuvvetleri kanalın doğusuna geçmiş, bölgeyi tanımış, zayıflıkları görmüş ve daha öteye gitmesini sağlamıştır. Nitekim, takip eden iki yıl içinde, sırasıyla, Birüssebi, Gazze, Kudüs, Nablus, Şam ve Halep İngilizlerin eline geçmiştir.

5.6 Kut-ül Amare Zaferi ve Bağdat'ın düşmesi

Büyük Harbin başlaması ile Osmanlı tarafsızlığını ilan etmişti, ancak Osmanlı'nın bir süre sonra savaşa gireceği büyük ihtimal idi. İngilizler bu ihtimale göre bir hareket planlamasını yapmış; Hindistan'da bir kuvvet hazırlamıştı. Osmanlı 29 Ekim 1914'te fiilen savaşa girince, İngiltere de 5 Kasım'da Osmanlı'ya savaş ilan etti. Hindistan'da hazırladığı kuvvet, ağırlıklı olarak Hintlilerden oluşmakta idi; Mezopotamya Operasyonu adını verdiği harekatla 6 Kasım 1914'te Şattül Arap'a deniz çıkarması yaptı ve 22 Kasım'da Basra ve 9 Aralık'ta Kurna'yı işgal etti. Kurna, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği kasabadır. İngilizler ilerlemeye devam ederek 3 Haziran'da Amare ve 29 Eylül'de Kut'u işgal etti. Osmanlı, mahalli güçleri kullanarak İngiliz saldırısını durdurabileceği kanaatinde idi. Trablusgarp'ta aşiretleri organize ederek İtalyanların kıyıdan öteye ilerleyememesi

sağlanmıştı. Aynı şey burada da yapılabilirdi. Enver Paşa Libya'da beraber faaliyet yürüttüğü Süleyman Askerî'yi Basra'yı geri alması için, 20 Aralık 1914'te Irak ve Havalisi Genel Kumandanı olarak görevlendirdi. Süleyman Askerî'nin Ocak ayı başlarında 10 bin Arap gönüllü ile girişti̇ği Basra saldırısı başarılı olmadı; büyük zayiat vermemizle neticelendi. Süleyman Askerî, yeni bir girişim için hazırlıklara başladı. 11 Nisan'da İngilizlere ikinci saldırısı da büyük kayıplarımızla başarısız olunca, bunu onur meselesi olarak görüp, kendi canına kıydı. Yerine Albay (Sakallı) Nurettin Bey[1] tayin edildi. Townshend komutasındaki İngilizler, Basra'dan itibaren kuş uçuşu 300 km mesafedeki Kut'a kadar önemli bir mukavemet görmeksizin ilerlediler. Osmanlı bölük-pörçük kuvvetlerini ayrı ayrı kaybetmek yerine geri çekilip Selman-ı Pak'ta savunma planlıyordu; bu esnada başka cephelerden sevkedilmiş olan takviye kuvvetlerin gelmesi için de zaman kazanmış oluyordu. İngilizler 20 Kasım'da, Kut'tan 150 km ötedeki Selman-ı Pak'a taarruz ettiler. Selman-ı Pak Bağdat'ın 25 km güneyinde, sahabe Selman-i Farisi'nin türbesinin bulunduğu bir kasabadır. Bu türbe, Sultan 4. Murat tarafından yeniden yaptırılmıştır. İngilizler, müslüman askerlerinin bu isimden etkilememesi için bütün yazışma ve muhaberatında Seman-ı Pak ismini kullanmamaya özen göstermiş; kasabayı Ctesiphon olarak yeniden adlandırmıştır. Bizim tarihimizde Selman-ı Pak savunması olarak geçen bu muharebe, günümüzde bile, batı kaynaklarında Ctesiphon muharebesi olarak anılmaktadır. Osmanlı kuvvetleri bu taarruzu püskürttüler. İngilizler 4500 kişi kayıp verip çekilmek zorunda kaldılar;

[1] Kurtuluş Savaşında önemli askeri başarıları vardır. Batı kaynaklarında İzmir'e ilk giren ve düzenlemeler yapan komutan olarak bilinir; ancak İzmir'de dahi tanınırlığı azdır [43].

taarruzdan evvel ele geçirip tahkim ettikleri Kut kasabasına geri çekildiler. Osmanlı kayıpları da önemli boyutta idi. Bu sebeple, düşmanı tamamen imha edici bir takipte bulunamadılar. Kut kasabasının üç tarafı Dicle nehri ile çevrili olup bir yarımada gibi idi. İngilizler, kasabanın kara sınırını tel örgü ile kapatarak tahkim ettiler; Osmanlı takip etse bile bölgeye girmesi pek mümkün değildi. Nurettin Bey düşmanı tamamen imha için Kut'a yönelik taarruzlar yürüttü, ancak, bu girişimleri her defasında büyük zayiatla neticelendi. Harbin gidişatını değerlendiren hükümet, bu cephenin önemini kavrayarak bölgeye önemli bir atama yaptı: İran ve Irakı kapsayan cephelere koordinasyonu amaçlı olarak Alman general Goltz'u tayin etti. Aralık 1915'te, Goltz Bağdat'a geldiğinde, Nurettin Bey'in son Kut taarruzunda 1600 Osmanlı askeri kaybedilmişti. Goltz, Nurettin Bey'in taarruz ederek hata yaptığı kanaatinde idi. Nureddin Bey'in izlenimlerine göre; İngiliz askerlerinin büyük kısmı Kut'tan ayrılıp kaçmış, geride az sayıda birlik kalmıştı. Bu birliklerin sığındığı Kut kasabasının hücumlarla alınabileceğine inanıyordu. Alman general Goltz durumun Nurettin Bey'in dediği gibi olmadığını tespit etti; tespitine göre, İngilizlerin tamamı Kut'ta idi. Israrla başarısız taarruzlara devam etmesi sebebi ile, Goltz'un talebi üzerine Nurettin Bey görevden alındı [51]; 14 Ocak 1916'da yerine Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcası Halil (Kut) Bey getirildi. Yeni planlamada, şehrin taarruzla değil de, kuşatma ile düşeceği değerlendirilmişti. 13. Kolordumuz, Basra'dan gelebilecek İngiliz yardımının önünü kesecek şekilde, Kut'un güneyinde üslendi. Dicle nehrinin diğer yakalarında ve yarımadanın kara girişinde de kademeli olarak

kuşatma pozisyonu alındı. Nehre yakın, en içteki kuşatma hattına keskin nişancılar yerleştirildi. Bu sebeple, nehrin diğer yakasındaki İngiliz askerleri kıyıya yakın tahkimatları, mesela siperler kazmayı, gece yapmak zorunda kaldılar. Yine de, Türk keskin nişancılarına hergün 10-20 kayıp vermekte idiler [50]. Kuşatma süresince Kut'tan çıkamadılar; kurtarmak için gelecek kuvvetler gelinceye kadar ellerindeki imkanlarla varlıklarını sürdürmeye çalıştılar..

Kut'ta kuşatılan İngiliz birliklerini ilk kurtarma faaliyetleri Ocak 1916'da yürütüldü. 6-8 Ocaktaki Şeyh Saad muharebesi, General Aylmer komutasındaki 19 bin kişilik İngiliz ordusunun ağır kayıpları ile neticelendi. Kuşatmayı yarıp Kut'taki birlikleri çıkarmak isteyen kurtarma kuvveti başarısız oldu. 13 Ocaktaki Vadi muharebesi ve 21 Ocaktaki Hanna muharebesi de ağır kayıplarla sonuçlanınca kurtarma kuvvetleri çekilmek zorunda kaldı. Başarısız olan Aylmer görevden alınıp ikinci operasyon için General Gorringe görevlendirildi. İkinci dalga harekat 8 Mart'ta İngiliz taarruzu ile başladı; Sabis Muharebesi olarak isimlerilen bu muharebede İngilizler 4 bin kayıp vererek çekilmek zorunda kaldılar. Kurtarma kuvvetleri 22 Nisan'da, Sanaiye Muharebesi'nde, tüm gücünü kullandı, Şükrü Kanatlı'nın hatıratında, o gün mevzilerine en az 40 bin top mermisi yağdığını belirtmektedir [53]. Büyük harbin diğer cephelerindeki günlük 1 milyona ulaşan atış sayıları ile mukayese edince, 40 bin merminin sözü bile edilmeyebilir. Ancak, bizim taraftaki durum, özellikle cephanenin idareli kullanılması üzerine kurgulandığı için, düşmana hiçbir zaman yağmur gibi top mermileri yağdırma imkanımız olmamıştır. Haddizatında, bölge komutanlığımız bir ay süren yazışmalar ile hü-

kümete ihtiyaçlarını bildiriyor; bunun neticesinde, kısmen tren kısmen de hayvan gücü kullanılarak, İstanbul'dan ancak bir obüs ve 3 bin mermisini tedarik edebiliyordu. Düşman cephane olarak bolluk içinde yüzerken bizim cephaneyi kıt kanaat kullanmamızın gerekiyor olması, cephedeki başarımızın değerini artırmaktadır. Sanaiye muharebesini de kaybetmeleri üzerine, İngilizlerin kurtarma harekatları son buldu; Kut'ta kuşatılmış olan İngilizlerin teslim olmak dışında seçenekleri kalmadı. Bu tarihte rütbesi yükseltilerek paşa olan Halil Bey aynı zamanda Irak valiliğine atandı. Aşağıda bu kuşatma sürecinin çeşitli boyutlarını ele alacağız.

İngilizler Kut'a sığındıklarında, iki ay yetebilecek yiyecekleri vardı; ancak yiyecekler Şubat ayında tükendi. Kısa zaman içinde kurtarılacaklarını düşündüler; işin bu kadar uzayabileceğini öngörmedikleri için tasarrufsuz kullandıkları yiyecekler tükendi. İş atları kesip yemeye geldiğinde, inançları gereği, Hindu askerler bunu protesto ettiler. Sonraki zamanlarda zaruret öyle bir noktaya geldi ki, atlar ve katırlara ek olarak köpekler de yendi. Kuttaki 13 bin kişilik İngiliz kuvvetlerinin dörtte üçü Hint askerlerinden oluşmakta idi. Bunların arasında ağırlıklı kısmı Hindular ve Sihler oluşturmakta idi. Müslüman Hintlilerin 2 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı, kuşatma boyunca, Hint askerlerinin bütününe yönelik sıkı bir psikolojik harp faaliyeti yürüttü. Çeşitli Hint dillerinde bastırılan broşürleri, kuşatılan askerlerin erişebilmesi için, telörgü ötelerine ve siperlere attı. Bu broşürlerin *Ey sevgili Hintli Kardeşler: Zalim İngiliz'in ellerinden Hindistan'ın özgür olmasını sağlamak için Allah'ın bu savaşı yarattığı gerçeğini iyi anlıyorsunuz* şeklindeki baş-

langıç kısmını takiben Hintliler cepheyi terketmeye davet edilmekte idi; Hindistan'dan sömürgeci İngilizin def edilmesi için bunun gerekli olduğu belirtilmekte idi[50].

Dicle nehrinin Kut'tan denize kadar olan kısmı 100-400 metre genişliğinde ve derinliği de 4 meternin üzerinde idi. Kut havalisinde nehir genişliği 300 metre civarında idi. Zamanın sığ sularda faaliyet gösterebilen askerî gemisi olan gambotlar açık denizden Dicle nehri boyunca ilerleyip Kut'a ulaşabilmekte idi. Gambotlar 30 metre ve üzeri uzunlukta olup makinalı tüfek ve torpidolarla teçhiz edilmişlerdi. Üzerlerinde 20-100 askerî personel bulunmakta idi. Kuşatma boyunca nehirde yürütülen çatışmalar sonuca önemli etki etmiştir. İngiliz nehir faaliyetlerine örnek olarak: 1 Aralık 1915'te İngiliz gambotu HMS Firefly, Osmanlı kıyı güçleri ile çatışırken yara aldı. Osmanlı güçleri bu gambotu ele geçirdi ve sonraki zamanlarda kendi askerî görevlerinde başarı ile kullandılar. Kut savaşı sonrasında, 27 Şubat 1917'de, kazaen karaya oturması üzerine İngiliz gambotu Tarantula, HMS Firefly'ı tekrar ele geçirdi [52]. Bir başka örnekte: 17 Nisan 1916'da 270 ton gıda ve mühimmat yüklü olarak Kut'a yardıma giden Julnar isimli gemi Felahiye'de Osmanlı ateşine maruz kalıp hasarlı vaziyette ilerlemeye devam etti. Felahiye Dicle üzerinde olup Kut'un güneydoğu komşusudur. Hasarlı Julnar herşeye rağmen Kut'a ulaşmak üzere idi, ancak, Osmanlı kuvvetlerinin nehire gerdiği çelik halata takılmaktan kurtulamadı. Gemi, mürettebatı ile birlikte Osmanlı tarafından teslim alındı. Üzerinde monte edilmiş üç makinalı tüfek vardı, daha sonraki Osmanlı faaliyetlerinde faydalı oldu. Elde edilme şekline atfen, bu gemiye Kendigelen ismi verilmiştir [54].

Savaşın nehir boyutunun önemi açıktı. Bu sebeple,1916 yılı başlarında Dicle'de bir Osmanlı savaş filosu oluşturuldu. İmkanlar kısıtlı idi; mahallî kabiliyetler ve ele geçirilen gemilerden faydalanıldı. Mesela, bu filonun gemilerinden Doğan bir ticaret gemisinden dönüştürülmüştü. Doğan, nehir çatışmalarından birinde, karşılaştığı dört İngiliz gambotundan birini batırmıştır. Nehir bölüğü kumandası bir Alman subayında idi. VI. Ordu'nun iaşe ve nakliye ihtiyaçlarının giderilmesinde bu nehir filoları etkili olmuştur [51].

Kut kuşatmasında hava kuvvetleri de bir ölçüde kullanılmıştı. İngiliz uçakları keşif görevlerine ek olarak kuşatma altındaki birlikler havadan gıda yardımı da yapmaya çalıştı. Bu, dünya savaş tarihinde bir ilkti. Uçak teknolojisi henüz emekleme döneminde idi; 50 kiloluk kargo yükünü taşıması bile zordu. İhtiyaca yetecek miktarda gıda yardımının bu yolla sevki mümkün değildi. Birçok seferde, havada atılan kargoların nehre veya Osmanlı hatlarına düştüğü bilinmektedir. Osmanlı hava kabiliyetleri düşmanınkine göre daha zayıftı. Yine de keşif uçuşları sayesinde kuşatma altındaki İngiliz birliklerine ait istihbari bilgilere ulaşılmıştır.

Kuşatmanın son zamanlarında İngiliz General Townshend Osmanlı'ya şartlı şekilde teslim olmayı önermiştir. Öneriye göre: Townshend kırk iki top, yaklaşık on bin tüfek ve makineli tüfeği sağlam olarak Türklere verecekti [55], ayrıyeten bir milyon İngiliz sterlini verecek ve bunlara karşılık olarak kendisi ve askerlerinin Hindistan'a dönüşüne izin verilmesini istemekte idi. Halil Paşa bu teklifi Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde reddetmiştir. "Şaka yapıyor olmalısınız" şeklinde mukabelede bulunmuştur. Bu teklifinin rüşvet gibi algılan-

ması sebebi ile reddedildiğini düşünen Townshend ikinci teklifinde miktarı iki milyon sterline yükseltti ve doğrudan Osmanlı hazinesine ödeyebileceğini belirtti. Bu teklif de redddedildi. Osmanlı tarafı şartlı bir teslime razı değildi. İkinci mektubu Halil Paşa'ya getiren heyette meşhur İngiliz casusu T. E. Lawrence'in olduğu bilinmektedir. Osmanlı askerleri 29 Nisan 1916'da Kut kasabasına girdiler, İngilizlerle birlikte kasabada mahsur kalıp aynı sıkıntıları yaşamış olan yerel halk giren askerleri coşku ile karşıladı. Kut'a giren askerlerimizin ilk müdahalesi silahları teslimat öncesi tahrip etmeye çalışan İngiliz askerlerini durdurmak olmuştur. Kasabadan 13300 esir asker dışında, iki tahrip edilmiş durumda gemi, 40 otomobil, 3 uçak, 40 top, 25 makineli tüfek ve 500 tüfek ele geçirilmiştir. Townshend harp sonuna kadar İstanbul Büyükada'da kendine tahsis edilen evde kalmıştır. Esir subaylar da rütbelerine uygun şekilde ayrıcalıklı muamaele görmüşlerdir. Rütbesiz askerlerden müslüman olanlar da ayrıcalıklı muamele görmüştür. Hintli müslüman askerler Bursa ve Eskişehir'e gönderilmiş, günüzün denetimli serbestliğinde olduğu gibi, şehir içinde muhafızsız ve kısıtsız dolaşmalarına izin verilmiştir. Dileyenlerin Osmanlı tabiyetine geçmesine izin verilmiştir. Bu esirlerden Eskişehir'deki bir subay grubu Sultan Reşad'ı makamında ziyaret ederek din kardeşlerine karşı silah kullanmaktan dolayı helallik istemişlerdir. Bu ziyarette Sultan Reşad ziyaretçileri taltif etmiştir. Subaylar İstanbul'da on gün kalıp şehrin cami ve diğer turistik mekanları gezmiş, ardından Eskişehir'e dönmüşlerdir [55]. Rütbesiz esirlerin bütününe bakarsak; Ankara, Kastamonu, Yozgat, Eskişehir, Konya, Afyon vilayetlerindeki kamplara gönderil-

mişler, ancak, içlerinden bir kısmı kuşatma süresince aç kalmaktan kaynaklanan hastalıklar sebebiyle vefat etmiş, kalanlar da, Osmanlı Büyük Harbi kaybedip Mondros mütarekesini imzaladıktan sonra serbest bırakılmışlardır.

Büyük Harpte 1.5 milyon Hint askeri İngiliz ordusunda görev almıştır; harpten önceki sayının yedi katıdır [57]. İngilizler, sömürgelerinin sadece doğal kaynaklarını kendi ülkelerine aktarmakla kalmamış; o ülkelerin insanlarını da kullanmıştır. Hint askerleri; Afrika, Sina, Kut, İran ve Avrupa (Belçika ve Fransa) cephelerinde İngilizler için çarpışmış olup toplamda 74 bin zayiat verdikleri tahmin edilmektedir. İngiltere'nin bu faaliyeti dahi, sahip olduğu yönetim mimarîsinin performansı hakkında fikir verici niteliktedir.

Tifüs Sarıkamış'ta olduğu gibi Irak cephesinde de etkili idi. Alman General Goltz, torununun pilot olup Osmanlı ordusuna katılmak istediğini haber alınca, torununun görev başvurusunu uzaktan ilişkilerini kullanarak iptal ettirmişti. Torununun da bu hastalığa duçar olabileceğinden endişe etmişti. Goltz, torununu tifüsten kurtarmıştı, ancak kendisini bu hastalığa yakalanmaktan kurtaramadı. Bölgedeki Türk doktor Abdülkadir Bey, kendi bulduğu deneysel tifüs aşısını Türk askerlere uygulamakta idi; önemli ölçüde işe yaradığı da gözükmüştü. Buna rağmen General Goltz, Alman doktorunun tavsiyesi neticesinde, kendisini aşılatmadı. Hastalık gelmeyegörsün, gelince fazla zaman tanımıyordu; Goltz 19 Nisan'da tifüse yenildi. 10 gün sonra İngilizlerin teslim oluşunu göremedi.

General Goltz 72 yaşında, emeklilik zamanı gelmesine rağmen, vatanına son bir hizmet daha edebilmek adına, Irak cephesindeki

koordinatörlük görevini kabul etti. Niçin Türk komutanların üzerinde, birçok cephede bir Alman komutan var sorusunun açıklaması günümüzde zor anlaşılabilir. Bunun kısa cevabı *ihtiyacımız olduğu için*dir. Konuyu biraz açacak olursak, dünyada savaş yürütme şeklinin 18. yüzyıl sonlarından itibaren değişikliğe uğramasından bahsetmek gerekir. Tüfek ve top teknolojisinin ilerlemesi; karada ve denizde motorlu araçların ortaya çıkması; eskinin göğüs göğüse çarpışmalarını sonlandırdı ve yerine ikinci büyük harbe kadar belirleyici olan tabya harbi geldi. Tüfekler artık art arda mermiler atabilmekte idi; etkili menzilleri yeterince uzamıştı; toplar artık hedefe isabet edince tekrar patlama yeteneğine sahipti. Bu durumda, savaşlar eskisi gibi sevk ve idare edilemezdi. Osmanlı insan kaynakları bu konuda yetersizdi. Nitekim Balkan harbinde yeni kurulmuş devletlerin ordularına dahi mağlup olmuştu. Hatta kendisinden zayıf Yunan ordusuna karşı savunma harbi dahi yapamamış, tek kurşun atmadan Selanik'i teslim etmişti. Büyük Harp başladığında da değişen birşey yoktu. Askerlerimiz birçok cephede kahramanlık destanı yazmakta idiler; ama sevk ve idare hataları sebebi ile bunlardan istenen neticeler alınamamakta idi. Kut muharebeleri özelinde bir örnek vermek gerekirse, o zamanlar genç bir subay olan Şükrü Kanatlı'nın hatıralarına bakmak faydalı olabilir[2]. Bu hatıratta *19 Nisan 1915'te İngilizler yeniden sağ sahilden taarruz ettiler, Beytiisa muharebeleri başladı. Bu muharebe gece de devam etti. İngilizler yine başarılı olamadılar. Bu muharebede cephanemiz pek az olduğundan harabenin tuğla parçalarıyla düşmana saldırıldı.* demektedir [53]. Dünyada

[2]Daha sonra, Tümgeneral Ş. Kanatlı 1947-1949 tarihleri arasında Jandarma Genel Komutanı olmuştur

hiçbir orduyu ateşli silahlara sahip düşmanın üzerine tuğlalarla göndermek mümkün değildir. Osmanlı askeri bu yüreğe sahip olmasına rağmen, sahadaki komutanı ve savaşın ana karargahı İstanbuldaki komutanlar aynı vasıflara kendi alanlarında maalesef sahip değildiler. Almanlar yeni savaş düzenini bilmekte idiler. Daha önceki kısımlarda bahsedilen 93 Harbinde, ordumuzun bu yetersizliğini teşhis eden Sultan Abdülhamit, General Goltz'u ülkemize davet etmiş ve 1883-1895 yılları arasında askerlerimiz eğitmesini sağlamıştır. Eğitim alınca, eğitimi verenlerlerle aynı seviyelere gelmek beklenmemelidir; eğitimin içselleştirilmesi uzun zaman alan bir süreçtir. Bu sebeple, Sultan Abdülhamit savaşlardan kaçınmış ve sulh ortamında gelişim politikası gütmüştür. Osmanlı askerini eğitmiş olmanın tecrübesi ile, Goltz Osmanlı'nın askerî kapasitesini iyi bilmektedir. Bu sebeple, doğru yönlendirmelerde bulunmuştur. Hatta, daha erken görevlendirilmesi halinde daha büyük başarıların daha az kayıplarla elde edileceğine dair görüşler vardır. Birçok analiste göre: İngilizleri Basra'da durdurmak yerine, Bağdat yakınlarındaki Selman-ı Pak'ta karşılamak önemli bir sevk ve planlama hatasıdır. İngilizler, mahalli askeri güçlerimizi yenerek Selman-ı Pak'a gelirken geçen zamanda, Osmanlı başka cephelerden Irak bölgesine asker kaydırıp Selman-ı Pak'ta savunma hattı kurabildi. Halbuki daha öncesinde Basra'ya yapılacak bir askerî sevk meseleyi kökünden çözebilirdi. Burada kurmaylarımızın öngörüsüzlüğü sözkonusudur. İngilizler durdurulamasa idi, muhtemelen, İran cephesindeki Ruslarla birleşip Anadolu üzerinden İstanbul'a hareket edeceklerdi. General Goltz'un Almanya ile olan yazışmalarında, hem Kut hem de İran cephesi ile ilgilenmesi

onun kurmay öngörü yeteneği ile ilgilidir.

Bağdat cephesinin Almanlar tarafındaki önemi İran petrolleri ile ilgili idi. İran petrolü Karun bölgesinden çıkartılıp Abadan bölgesindeki rafineriye kadar boru hattı ile gelmekte idi. İngilizler harp boyunca birinci öncelik olarak bu petrolün sevkıyatını sürdürmek istediler. Ancak, Almanya'dan bölgeye gönderilmiş olan Yüzbaşı F. Klein'ın planlaması ile Muhammed Fazıl Paşa'nın Araplardan oluşan ekibi Temmuz 1915'te petrol boru hattını havaya uçurmayı başarmıştı. İngilizler bu sabotaj yüzünden aylarca rafinerilerine petrol akışını sağlayamadılar [51].

Kut'ül Amare zaferi sadece mağlup etmekten öte 13 bin esir alması dolayısıyla İngilizlerin uluslararası prestijini sarsmıştır. Osmanlı için ise bir moral kaynağı olmuştur. Bu zafer sistematik bir kabiliyetler kullanımı sonucu olmadığı için devamı gelmemiştir. Nitekim bir süre sonra Bağdat İngilizlerin eline geçmiştir.

İngilizler yeni taarruza eksikliklerini gidererek hazırlandılar. General Maude komutasındaki İngiliz ordusu 24 Şubat 1917'de Kut'u ele geçirmiştir. Bu sefer daha sağlam tahkimat yapmış, tedarik yollarının güvenliğini sağlamıştır. 50 bin kişilik askeri kuvvetle Bağdat'a ilerlediğinde karşısında 9-10 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti vardı. Muharebe yine, Bağdat önlerinde, Selman-ı Pak'ta oldu; kuvvetlerin dengesizliği sonucunda Osmanlı kuvvetleri mağlup oldu ve Musul'a çekildi. 11 Mart 1917'de Bağdat'ın kontrolünü ele alan General Maude Bağdat ahalisine "bu bir fetih değil; özgürleştirme" mottosunu kullanmıştır. Büyük harp bitinceye kadar tarafların sonraki konumlarında değişiklik olmamıştır.

Hem Kut muharebelerinde hem de Bağdat'ın düşmesi sürecinde bölgede kurmay subay olarak bulunan Mehmet Emin Bey'in[3] hatıratında, Bağdat'ın düşmesini incelemektedir. Burada: İngilizlerin intikam için mutlaka geri geleceklerinin değerlendirilmediği; Almanların telkinleri neticesinde askerlerin ve topların önemli bir kısmının İran cephesine kaydırıldığı; Rusların Hanikin'de mağlup edilmesinden sonra bile olsa askerlerin bölgeye geri gönderilmediği; Halil Paşa'nın kendisini yaklaşan tehlike konusunda uyaran 18. Kolordu komutanı Kazım Bey'in uyarılarını dikkate almadığı ve üst makamlara iletmediği; İngiliz birliklerinin Şubat 1917'de Dicle nehrinin sol sahiline geçmesi ve Kutü'l-Amâre'nin elden çıkması üzerine büyük paniğe kapılan Halil Paşa'nın ise, ancak bu tarihten sonra 13. Kolordunun İran'ı tahliye ederek, bütün kuvvetiyle Hanikin istikâmetinde geri çekilmesi yönünde emir vermek zorunda kaldığı, ancak bunun çok geç yapılmış bir çağrı olduğu belirtilmektedir [56].

Bağdat'ın düşmesi tarihimizde önemli bir kırılma noktasıdır. Bağdat, Abbasi Devleti'nin yıkıldığı tarihe kadar hilafet merkezi olarak kalmıştır. Bu süre boyunca bir bilim merkezi olmuştur. Halife Harun Reşit'in binbir gece masallarının da ilham kaynağıdır. 1534'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Sonraki zamanda, kısa süreli olarak Safevilerin eline geçse de, Sultan IV. Murat, 1638 yılındaki Bağdat Seferi ile, yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır.

[3]Mehmet Emin Bey, Bağdat'ın düşüşünden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 7. Ordunun Kurmay Başkan Yardımcılığı görevini yürütmüştür. Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ile birlikte son görev yeri olan Genelkurmay Harp Tarihi Araştırma Komisyonu Üyeliğine atanmıştır. Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Irak'a giderek, Bağdat Harp Okulunda ders vermeye başlamıştır. 1925 yılından sonra Irak Hükûmetinde İskân ve Ulaştırma, Eğitim ve Milli Savunma Bakanlığı gibi çeşitli Bakanlık görevlerinde bulunmuştur. 1948 yılında vefat eden Mehmet Emin Bey'in kabri Süleymaniye'de bulunmaktadır[56].

5.7 Çanakkale Zaferi

Çanakkale şüphesiz ki tarihimizdeki kahramanlık destanlarından biridir. Bu zaferimiz İngilizlerin liderlik ettiği itilâf devletlerinin Çanakkale boğazını geçmesini engellemiş; bunun neticesi olarak Osmanlı'nın başkenti İstanbul düşmandan korunmuştur. Ancak, 3 yıl sonra aynı düşman savaşsız olarak Çanakkale boğazını geçmiş; İstanbul'u işgal etmiştir. Beş yıl süren işgal bittiğinde Osmanlı devleti de kalmamıştır. Çanakkale bir kahramanlık destanı olmasına rağmen, nihai amaca tesir edememiş; Osmanlı'yı elim akıbetinden koruyamamıştır. Bu sebeple zaferin bütün bileşenleri iyi analiz edilmeli; kahramanlıklarımızın yanısıra eksiklikler ve yanlışlıklar da ortaya koyulmalıdır. Bu bölüm, bu amaca yöneliktir.

Çanakkale muharebelerinin iki safhası vardır: Şubat-Mart 1915'teki deniz muharebeleri ve Nisan 1915'te başlayıp yılın sonuna kadar devam eden kara muharebeleri. Her sene 18 Mart'ta kutlamakta olduğumuz zafer, deniz muharebelerini kazanmamız hakkındadır. Bununla birlikte, İtilâf devletlerinin Aralık1915-Ocak 1916'daki çekilmesi ile kara muharebeleri de Osmanlı'nın zaferi ile neticelenmiştir.

Breslau ve Goben gemileri ile Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamamız üzerine, Ruslar 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devletine savaş ilan etti. İtilâf devletlerinin de Rusya yanında savaşa gireceği beklenen bir gelişme idi. İngiliz hükümeti resmî savaş kararı almadan, İngiliz deniz kuvvetleri en üst sivil yetkilisi W. Churchill Çanakkale'nin bombalanması emrini verdi. Bunun üzerine 3 Kasım'da İngiliz Indomitable ve Indefatigable gemileri Çanakkale'nin Avrupa kıyılarını; Fransız gemileri Suffren ve Vérite de Asya kıyı-

larını bombaladı. Bu bombalamalar bir muharebe başlatma amacı taşımıyordu; bir cezalandırma atışı idiler. Nitekim, 19 Şubat 1916'ya kadar yeni bir saldırı girişiminde bulunmadılar. Bu saldırıda İngilizler, Seddül Bahir[4] karargahındaki 86 Osmanlı askerini öldürdü. Savaş ilan edilmeden yapılan bu saldırı, Osmanlı tarafından bir savaş suçu olarak dünyaya ilan edildi. [58]. Dünya kamuoyuna şikayetçi olmak, o zamanlar Osmanlı'nın sıklıkla başvurduğu bir uygulama idi. O zamanlar lehimize bir tepki oluşmasa da, kayda girmiş olmasının da önemli olduğu sonradan anlaşılacaktı. Lozan'da İngilizler işi sağlama almış; Birinci Dünya Harbi'ndan kaynaklanan bir tazminat talebinde bulunmayacağımızı da bize kabul ettirmişlerdi. İtilâf devletlerinin cezalandırma saldırısı üzerine, Osmanlı Devleti düşmanın planını öngörmüş ve Çanakkale müdafasını sağlamlaştırmaya başlamıştır.

1 Ocak 1915'te Ruslar, Kafkaslaradaki Osmanlı tehditine karşı destek olması için, İngilizlerden Osmanlı'ya saldırmasını talep ettiler. İngiliz savaş bakanı Lord Kitchener, Ruslara yardım edemeyeceklerini, çünkü bütün kuvvetlerinin savaşta angaje konumda olduğu cevabını verdi. Savaş başlarken İngiltere'nin gönüllülerden oluşan 250 bin askeri vardı, 1916'daki zorunlu askerlik uygulaması ile bu sayı 2.5 milyona ulaşmıştır. Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve Afrika'dan getirdikleri ile bu sayı 8.9 milyona ulaşmıştır. Bu sebeple, savaşın ilk yılında İngilizlerin Ruslara yardım etmeleri için uygun sayıda askeri yoktu. 1915 yılı başlarında, Ruslar Kafkas cephesinde Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlamış; İngiliz yardımına ihtiyacı,

[4]Çanakkale boğazının Avrupa yakasının en batı ucundaki bölge

nerdeyse, kalmamıştı. İngilizler ise, yetersiz kara ordusuna rağmen, sadece deniz kuvvetleri ile Osmanlı'yı Çanakkale'de yenebileceğini ve boğazı geçerek İstanbul'u teslim alabileceğini düşünmeye başlamıştı. Bir deniz taarruzu için Fransızların da katkıda bulunabileceği bir plan geliştirmekte idi. Ruslar ise bu işin dışında tutulmaktan rahatsızdı. İngiliz ve Fransızların Osmanlı'yı Çanakkale'de yenmesi halinde, İstanbul'u işgal edeceklerini öngörüyor; bunun İstanbul üzerindeki kendi emellerine mani olacağını değerlendiriyordu. Halbuki, Rusların İstanbul'a sahip olmak için bir asrı aşkın süredir hayalleri vardı. Bu işin bir parçası olmak üzere yaptığı yoklamalar olumlu netice vermedi; ancak, savaşın kritik bir zamanında böyle bir sebepten dolayı ortağı olan ülkelerle bozuşmasının da uygun olmayacağını biliyordu; sineye çekti.

İngiliz ve Fransızlar, muhtemel Çanakkale taarruzu için, Çanakkale açıklarında Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Tenedos) ve Limni'de üslenmeye başladılar. Limni, Balkan Harbi'nde, 1912'de Yunanların eline geçmişti. Ancak Yunan devleti adadan çekildi ve itilâf devletleri sahipsiz adaya yerleştiler. Yunanların çekildiği yere bizim yerleşme imkanımız yoktu, çünkü Marmara'daki gemilerimizi Ege Denizi'ne çıkaramıyorduk. Yunanlar adadan çekilerek hem Osmanlı'yı zora düşürmüş hem de savaştaki tarafsızlığını sürdürmüş oldu. Yunanlar Büyük Harbe başlangıçta dahil olmadılar. Ana sebep olarak; siyasi bölünmüşlükleri öne çıkmaktadır. Kral Konstantin, Alman Kralı Wilhelm'in kızkardeşi ile evli idi ve Almanlara sempatisi vardı. Başbakan ise İngiliz yanlısı idi. Yunanların zayıf bir askeri gücü vardı; herhangi bir tarafa katkıdan ziyade sadece pastadan pay

almak üzere savaşa girebilirdi. Ancak, savaşın neticesinin öngörülemez oluşunun bir kumar olacağı da vakıadır; eldekileri kaybetmek de mümkündür. Nitekim savaş, Rusların çekilmesi ve Amerikalıların dahil olması ile iki kere yön değiştirmiş; herşey ancak savaşın son senesinde belli olmuştu. Benzer şekilde, Bulgarların da savaşa soybağı olan Ruslar yanında girmemesinin sebeplerinden biri; Bulgar ve Alman hanedanları arası akrabalıktır. Yeri gelmişken, Gökçeada ve Bozcaada'nın Ege'de Lozan ile bize verilen iki ada olduğunu belirtmek uygun olacaktır. Lozan'daki muhataplarımız Ege'deki 3 bin adadan tekini dahi bize vermezken bu iki adayı vermelerinin sebebi; bu adaların Çanakkale müdafası için hayâtî önemde oluşudur[5]. İngilizler, Rusların Akdeniz'e çıkamamaları için bu adaların bizde kalmasını uygun görmüşlerdir.

İngilizler Osmanlı'yı savaşın dışına itmek için Çanakkale taarruzunu planlamaya başladılar. Osmanlı'nın savaş dışında kalması savaşta dengeyi pek az değiştirecekti. Sadece, İngiltere ve ortaklarının diğer cephelere odaklanmasını mümkün kılacaktı. Osmanlı'ya Almanların savaşta biçtiği görevin önemli muzafferiyetler değil; sadece İngiliz ve Rusları meşgul edip odaklarını kaydırmak olduğu konusunda pek çok uzman fikir belirtmektedir [58]. Kanal harekatındaki başarısızlığımız, Çanakkale harekatı konusunda İngilizleri cesaretlendirmekte idi. Türklerin askerlik becerilerinin zayıf olduğu yorumları havada uçuşmakta idi. Böyle bir ortamda, İngilizler, Fransa ile birlikte, Çanakkale'ye deniz taarruzu kararı aldılar. Harekatın koordinasyonundan İngiltere sorumlu olacaktı.Fransızlar bundan mem-

[5]Gökçeada Seddül Bahir'e 25 km, Bozcaada Çanakkaleye 6 km mesafededir.

nun olmasalar da, savaşı lehlerine çevirebilmek için bu plana razı oldular.

Çanakkale boğazı 61 km uzunluğunda olup genişliği de 1.2 km ile 6 km arasında değişmektedir. Barış zamanlarında güvenlik; boğazın ağız kısmındaki tabyalara emanetti. Kaydadeğer en yakındaki askeri güç 3. Kolordu idi; 14 bin erat ve 500 subaydan oluşan kolordunun kumandanı Esat Paşa idi. Harbiye Nazırlığı İtilâf devletlerinden Çanakkale Boğazı'naT yönelik tehdit değerlendirerek, 3 Ağustos 1914'te bu kolordu ile Çanakkale mıntıkasına askeri sevkiyatları başlattı. 21 Ağustos'a gelindiğinde, Çanakkale'ye sevkedilen asker sayısı 29 bine ulaşmıştı. Tahkimatların iyileştirilmesi, eski silahların bakımı ve koordinasyon için, Alman deniz kıyısı savunma uzmanı Yardımcı Amiral von Usedom bölgede görevlendirildi. Beraberinde 500 Alman askeri daha vardı. Bunların arasında kıyı mühimmatı, iletişim ve deniz mayınları konusunda uzman askerler bulunmakta idi. Almanlar bölgede ihtiyaç duyulacak bir kısım askeri teçhizatı, o zamanlar henüz savaşa katılmamış olan, Romanya ve Bulgaristan üzerinden bölgeye gönderdiler. 1915 Şubat ayı gelmeden asker sayısı 35 bin, makinalı tüfek sayısı 8, ve top sayısı da 263 olmuştu.

10 Ağustos 1914'te, o zamanlar 9. Tümen komutanı olan Cevat (Çobanlı) Paşa Çanakkale Müstahkem Mevki komutanlığına atandı. Kurmay Başkanlığına da Selahattin Adil Bey[6] atandı. Cevat Paşa, boğazın savunmasından sorumlu idi; yetkileri kolordu komutanı gibi idi. Alman askeri heyetinin aksine olarak, boğazın kademeli savunulması gerektiğini belirtmiş ve savunma planı buna göre yapılmıştır

[6]Selahattin Adil Bey 2 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'u terkeden işgal kuvvetlerinden, ilk meclisin atadığı İstanbul Komutanı olarak, şehri teslim almıştır. İstanbul'un kurtuluşunun 6 Ekim olarak kutlanması Selahattin Adil Paşa'nın tarihteki izlerini daha az görünür kılmıştır.

[61]. Bu planlamaya göre; en uç müdafa hattı, boğazın Avrupa kısmında Seddül Bahir'de, Asya kısmında da Kumkale'de idi. Daha gerisindeki ikinci kademe savunmanın görevi, mayın temizleme gemilerine mani olmaktı; buna göre donatılmışlardı. En gerideki müdafa en sağlamı idi; 70 ağır ve 6 orta derecede topa sahipti; bununla birlikte, silahlar eski ve bakıma muhtaç idi. Daha önceki bir bölümde Çanakkale boğazı tabyaları için Sultan Abdülhamit'in Alman Krup, Mauser ve Loewe firmalarından 500 top tedarik ettiğinden bahsetmiştik. Bunlar sayesinde, 18 Nisan 1912'de 24 parçalık İtalyan donanması Çanakkale boğazında durdurulmuştu. İtalyanların önemli bir deniz gücü vardı; arkalarında güçlü bir savunma sanayi vardı. Öyle ki; Egedeki bütün adaları tek tek Yunan adaları yapan Averof gemisini de İtalyanlar yapmıştı. Bunlar dikkate alınınca; İtalyan donanmasını durdurmanın daha sonraki zamanda itilâf donanmalarını durdurmanın gerçek bir provası olduğu anlaşılabilir. Çanakkale muharebeleri boyunca, envanterdeki eski top ve mayınlara Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan yenileri eklenmiş ve Büyük Harp'te kullanılmışlardır. Kolordu komutanı Esat Paşanın üst makamlarlarla yazışmalarından anlaşıldığınına göre; Osmanlı'da mühimmat kıtlığı olup idareli kullanım gerekmekte idi; envanterdeki eski teçhizat için de, Harbiye Nezareti'nden sürekli tamirat ustası talebi yapılmakta idi [60].

En geride kurulan müdafa hattında Alman Binbaşı Wehrle komutasındaki 8. topçu alayı vardı. Bunlar, gemilerden gelecek topçu saldırılarından etkilenmeyecek şekilde mevzilenmişlerdi. Ellerindeki 150 mmlik obüs sayesinde boğazın belirli noktalarındaki gemileri

vuracak yetenekte idiler. Askeri kabiliyetlerimizin sahaya yerleşim nizamı, Genelkurmay'ın askeri tarihimizle ilgili yayınlarında ayrıntılı olarak bulunmaktadır.

19 Şubat 1915'te İngiliz Kraliyet Gemilerinin ağır bombardımanı başladı. Askerimiz Seddül Bahir ve Kumkale'yi boşaltmak zorunda kaldı. Buraya Kraliyet gemilerinden çıkarma yapıldı; çıkanlar tüm silahlarımızı imha ettiler; ardından geri çekildiler. Ordumuz, Edirne ve Erzurum'dan gelen toplarla, eksilenleri tamamladı. Savunma planımız; obüslerle gemilere hasar vermek ve mayınlarla batırmak üzerine kurulmuştu. Bu engelleri aşıp ilerleyebilenler için en gerideki ağır topçu birliklerimiz devreye girecekti. Gerideki kuvvetlerin Avrupa tarafındaki 8. Topçu Alayı'nın üç ayrı noktada obüs birlikleri vardı; bunların başlarında Yüzbaşı Ali, Binbaşı Halit ve Binbaşı Rıfat vardı. Asya tarafında ise 8 obüsü ile Binbaşı Hasbi Efendi vardı. Bu gruplar boğazı sorumluluk bölgeleri olarak aralarında paylaşmıştı.

Sonrasında, savaş karşılıklı yoklamalarla devam etti. Defalarca boğazı geçmeye teşebbüs eden itilâf donanmaları her defasında bir kısım topçu tabyalarını susturmalarına rağmen tamamını geçemeyip geri dönmüşlerdir. Bunlardan birinde, 4 Mart günü, İngiliz Amiral Robeck komutasındaki askerler Seddül Bahir ve Kumkale'ye çıkarma yapmışlardır. Amaç olarak; gemilerden topçu ateşi ile susturamadığı tabyalarımızı, bir kara baskını yaparak yok etmekti. Bu saldırıda da ilerleyemeyip 20 ölü vererek çekimek zorunda kalmışlardır. Burada, Mehmet Çavuş'un silahındaki süngü takma mekanizması bozulduğu için düşmana kürekle saldırması kahramanlık hikayelerimizden biri-

dir. Düşmanın esas taarruzu 18 Martta geldi. İtilâf devletleri gemileri boğaza girdi; görünürdeki bütün tabyalarımızı susturdu. Bunun rahatlığı içinde ilerlerken 8. Topçu Alayının obüs atıslarına maruz kaldılar; isabet almaktan kaçınmak için manevra yaparken mayınlara temas ettiler. Bu mayınlar 10 gün önce, düşmanın öngöremeyeceği sıradışı bir desende, Nusret mayın gemimiz tarafından, yerleştirilmişlerdi. İtilâf devletlerinin HMS Irresistible (İngiliz), HMS Ocean (İngiliz) ve Bouvet (Fransız) savaş gemileri battı. Ağır hasarlı gemiler ise HMS Inflexible (İngiliz), Suffren (Fransız) ve Gaulois (Fransız) idi. Düşman donanması ağır hasarlı gemileri geri çekmeyi başardı ve tamir edip savaşın sonraki aşamalarında kullandı. Bunlardan Suffren ve Gauolis, savaşın ileri aşamalarında Alman denizaltı saldırısı neticesinde batmaktan kurtulamadı. İtilâf devletleri, boğazı sadece deniz kuvvetleri kullanarak geçemeyeceklerini gördüler ve deniz taarruzunu durdurma kararı aldılar. Bu muzafferiyeti sebebi ile, Çanakkale Mevki Kumandanı Cevad Paşa'ya, 18 Mart Kahramanı ünvanı verilmiştir. Belirtmemiz gerekir ki: yukarda belirtilen gemi zayiatları en alt sayıyı yansıtmakta olup İngiliz kaynaklı bilgidir. Osmanlı kaynaklarında daha fazla sayıda geminin batırıldığı ve hasar aldığı belirtilmektedir. Ayrıyeten bizim kaynaklarımız ile batı kaynakları gemilerin batma şekli konusunda da farklılıklar taşımaktadır. İngiliz ve Fransızlar, batmalaın mayın sebebi ile olduğunu iddia edeken milli kaynaklarımız İtilâf gemilerinin çok sayıda top mermisi isabeti aldığını belirtmektedir. Kibirli İngiliz ve Fransızlar, bize göre daha üst ligde olduklarını düşündükleri için topçumuzun başarısı neticesinde gemilerini kaybettiklerini söylemekten kaçınıyor

olmaları muhtemeldir. Zaaflarını ve başarısızlıklarını gizlemeye çalışmak; zayiat ve hasarlarını küçük ve önemsiz göstermek; savaşan tarafların doğasında vardır: Günümüzde de, Rusya-Ukrayna savaşında, en gelişmiş iletişim tekniklerinin varlığına rağmen, taraflardan gelen zayiat bilgileri çelişkili olup, ittifak edilen rakamlar bulunmamaktadır. Burada Seyit Onbaşı'dan bahsetmemiz de yerinde olacaktır. Ağır topların mermilerini namluya süren vinçin arıza yapması üzerine, Seyit Onbaşı yaklaşık 200 kg ağırlığındaki topları sırtlayıp namluya sürmüş; bunlardan üçüncüsü ile yapılan atış da Ocean zırhlısına isabet etmiştir. Bir açıklayıcı bilgi olarak belirtmeliyim ki: o zamanlar en üst vasıflı savaş gemileri zırhlılar idi; drednot olarak da adlandırılmakta idiler. Bu gemiler, yüzeyindeki zırhları sebebi ile, top mermilerinden en az etkilenmekte idi. Günümüzde, gemilere yönelik tehditlerin türü değişmiştir; o zaman olmayan nitelikli füze ve torpidolara zırhın yapabileceği birşey yoktur; bu sebeple drednotlar demode olmuş ve artık kullanılmamaktadırlar.

Çanakkale için karasal bir tehditin düşük olduğunu değerlendiren Enver Paşa, Edirne'deki 2. Kolordu'yu Çatalca'ya; Bandırma'daki 4. Kolordu'yu da İzmit Körfezine sevketti. Bu sevkiyatların amacı, Karadeniz üzerinden gelebilecek Rus tehditine karşı tedbir idi. İstanbul'daki 1. Ordu'dan sorumlu olan Alman General Liman von Sanders, Çanakkale'ye yakın birliklerin sevkini uygun bulmadığını belirterek kararı protesto etti. Bu protesto alınan kararı değiştiremedi. Enver Paşa, yeni bir yapılanma olarak 5. Ordu'yu kurup Çanakkale Boğazı'nın güney kısmını savunmakla görevlendirdi. Bu ordunun komutasına, 24 Mart'ta, General Liman von Sanders atandı. Bu görev

sebebiyle, Liman Paşa (o zamanlar Alman generaller, Osmanlı jargonunda Paşa olarak anılmakta idi) 1. Ordu'daki görevinden ayrıldı.

Liman von Sanders, Bolayır şeridi ve Saroz körfezi bölgesi, Kumkale'nin Asya tarafları, ve Gelibolu'nun en uç kısmında tahkimat yaptı. Albay von Sodenstern ve Albay Weber'i kurmay kademelere tayin etti. Gelibolu yarımadasının komutası ise Esat Paşa'da kalmaya devam etti [59]. Balkan savaşlarından ilkinde Gelibolu yarımadasının bir kısmı Bulgarlar tarafından işgal edilmişti; ancak ikinci Balkan Harbi'nde Bulgaristan eski müttefiklerine mağlup olunca, Osmanlı Edirne ile beraber Gelibolu'yu da kurtardı. Bu hadise üzerine Osmanlı, bölgenin komşu taarruzlarına karşı müdafa planlarını yeniledi. İtilâf devletlerinin kara harbinin büyük ölçekli olacağı öngörüldüğü için, 1915 baharında da, mevziler arası ulaşım ve iletişim için, ilave istihkam çalışmaları yapıldı.

Kara harekatı 25 Nisan 1915 günü şafak vakti başladı. İtilâf donanmaları eşzamanlı olarak yedi ayrı noktaya çıkarma yaptı. Bunlar arasında stratejik değeri en yüksek olanı Anzak Koyu çıkarmasıdır. Bu çıkarmayı Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen askerler (Anzac askerleri) gerçekleştirmiştir. Anzac koyu harekatında, Anzaclar kıyıdan içeriye doğru ilerleyebilse idi, 10 km bile gitmeden Çanakkale boğazına ulaşmış olacaktı. Bu şekilde batıdan doğuya oluşturacakları hat, Gelibolu'nun güney kısmındaki ordumuzun ana kara ile bağlantısını kesmiş olacaktı. Bağlantısı kesilen birliklerimiz destek ve tedarik alamayacağı için, gemi taarruzlarına karşı koymaları mümkün olmayacaktı. Gelibolu'nun bu kısmı kaybedilse idi, boğazın savunması için bütün üstünlüklerimiz elden gidecekti.

Ordumuz savunmada olduğu için tabi bir üstünlüğe sahipti. Karaya çıkan düşmanın önünde keskin tepeler vardı. Biz ise tepelerde mevzilenmiştik. Düşman, Anzac harekatında, bu tepeleri top ateşine tutup çıkarma alanlarını daha güvenli hale getirebilirdi. Ancak, çıkarmanın sürpriz olmasını istemekte isiler; bu sebeple, çıkarmadan kısa süre önce başlayan bir bombalama ile yetindiler. İki-üç km mesafede çıkarma gemilerinden ayrılıp botlara binen askerleri, buharlı tekneler kıyıya çekti; kıyıya birkaç yüz metre kalınca da, kalan kısmı kürek çekerek tamamladılar. Ancak, sis sebebi ile, öngörmedikleri noktalarda karaya çıkan gruplar da oldu. Osmanlı mevzilerinden açılan savunma ateşi neticesinde ilk gün Anzaclar 2 bin kayıp verdiler; bu sayı o gün karaya çıkanların onda birine karşılık gelmekte idi. Hepsi açıkta idi, henüz mevzileri yoktu. O gün can derdinde idiler, ölülerini dahi gömemediler. Hayatta kalan askerler, günümüzde pek bilinmeyen ceset sinekleri ile tanıştılar. Bu da yeni hastalıklardan telefata yol açtı.

Bizim savunma olarak üstünlümüz, en korunaklı mevzilerde bekliyor olmamızdı. Düşman ise açıkta idi; doğrudan makinalı tüfek ateşimize maruzdu, kumsala intikal ettikten sonra, hızlı şekilde, niteliksiz siperler inşa etmek zorunda idi. Bu savaşın ilklerinden biri de; makinalı tüfeklerle savunulan bir kıyıya yapılan ilk çıkarma olmasıdır. İyi başlangıç mevzilerine sahip olmak önemli idi, zira, düşmanın top mermileri sipere yeterince yakın düşmediği durumlarda etkili olmuyordu; gereğinden ileri veya geriye düşen gülleler infilak ettiğinde nerdeyse hiç etki etmiyordu. Buna mukabil, İtilâf güçlerinin cephane miktarı çoktu, isabetsiz atışlar yapmasına izin verecek şekilde bol-

luk vardı. Osmanlı topçu tabyaları ateş açtığında yeri belli olmakta; tespit edilen tbbyalar gemilerden gelen atışların hedefi olmakta idi; bazen yağmur gibi yağan atışlar yaparak tabyayı susturabilmekte idiler. Böyle durumlarda, top başında şehit olanların yerini arkada bekleyenler almakta; toplar kullanılabilir halde ise kullanmaya devam etmekte idiler. Osmanlı askerinin iaşesi; ana kara bağlantımız olduğu için, genelde, düzenli olarak tedarik edilmekte idi. Cephanemiz, ya Anadolu'dan, ya da İstanbul'dan gelmekte idi. Çanakkale boğazından geçerek Marmara denizine sızan çok sayıda itilâf kuvvetlerine ait denizaltı vardı. Bu sebeple Marmara üzerinden tedarik ve asker sevki pek güvenli değildi. Osmanlı'nın bir deniz faaliyeti de, bu denizaltıları tespit edip imha etmekti. Bunlardan, az hasarlı olarak ele geçirilen ve tamirat sonrası kullanılanı dahi olmuştu. Bunlardan biri Müstecip Onbaşı denizaltısı olup Fransızlardan ele geçirmiştik. Hizmete alınışı basın huzurunda yapılmasına rağmen Fransızlar onurlarını korumak için durumu inkar ettiler, denizaltının ele geçirilmediğini, battığını iddia ettiler. Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerindeki Fransızların ilk işi bu denizaltıya yeniden el koyup sessizce Fransa'ya geri götürmek olmuştur. İtilâf kuvvetleri, Yunanistan'ın örtülü işbirliği sayesinde, Limni, Gökçeada ve Bozcaada'da depolar ve sevk merkezleri kurmuştu. Hastane hizmetleri vermek için kullandıkları gemiler vardı; Yeni Zelanda gemisi Maheno bunlardan biridir. Nesnel kaynaklar, Osmanlı'nın savunmada olması ve ana kara ile bağlantılı bir alanı savunması sebebi ile, tabî bir üstünlüğe sahip olduğunda hemfikirdir.

Anzaclar, çıkarmadan sonraki 8 ay boyunca siperlerini korudular. Muharebe boyunca siperleri ileri taşımak için çeşitli taarruzlarda bulundular, ancak başarılı olamadılar. Bu saldırılardan en önemlisi 6 Ağustos günü Anzaclar ve Hint takviyeli İngiliz askerlerinin taarruzudur. O günün gecesinde başlayan harekat neticesinde, ertesi sabah düşman Conk bayırı eteklerine ulaştı. Mevzilere yeterince yerleştikten sonra, 8 Ağustos sabahı başlattıkları taarruzla Conk bayırını ele geçirdiler. Burası, çıkarma yaptıkları kıyıdan yaklaşık dört km mesafede idi. Bu mevziler stratejik değerde idi; düşmanın geri kalanını da bölgeye taşıyabilirdi ki, sonrası felaket olurdu. 19. Tümen komutanı olan Yarbay Mustafa Kemal, 10 Ağustos sabahı gün ağarmadan askerimize saldırı emri emri verdi. Karanlık sebebi ile bizi görmekte zorlanan düşman ateşli silahlarını kullanamadı. Askerlerimiz süngü ile düşman mevzilerine saldırdı. O gün düşman, mevzilerinden söküldü, içinde rütbeli subayların da olduğu ağır kayıplar vererek eski mevzilerine dönmek zorunda kaldılar. Anzacların eski mevzileri makinalı tüfeklerle korunmakta olduğu için, askerlerimiz daha öteye takip edemedi. Sonraki zamanlarda, savaş eski durağan haline döndü.

Bir diğer muharebe grubu da Kirte muharebeleridir. 25 Nisan'da İngiliz ve Fransızlar Seddül Bahir bölgesinde beş koya çıkarma yaptılar ve bunların üçünü bağlantılayarak yığınaklarını büyütmeye başladılar. Diğerlerinden çekildiler. 28 Nisan'da önce Kirte Köyü, sonra da Alçıtepe'yi ele geçirmeyi hedefleyerek taarruz ettiler. Anzacların batıdan gelerek ele geçirmek istedikleri yere güneyden ulaşmayı hedeflemişlerdi. Bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin bir bölümü An-

zaclara karşı savunma amacı ile sevkedilmiş olmasına rağmen, kalanmevcudumuz düşmana 3 bin kayıp verdirerek püskürttü. Burada da, kısıtlı silah ve mühimmat sebebi ile, süngü saldırısı gerçekleştirdik. Bu saldırıda, karşımızda coupe-coupe isimli milli palaları ile bekleyen Senegalliler vardı. Bu palaların ustaları idiler; kullanmak geleneklerinin bir parçası idi. Ne var ki, Fransa'nın cepheye getirdiği bu askerlerin akıbeti de diğerlerinden farklı olmadı. İngiliz ve Fransız güçleri, 6 Mayıs'ta topçu desteği ile yeniden taarruz ettiler. Üç gün süren taarruzda ancak birkaç siper ele geçirebildiler; 8500 kayıp vererek geri çekildiler. Düşmanın Kirte köyü için yaptığı son taarruz 4 Haziran'dadır. Taarruz öncesi yoğun topçu bombardımanı ile savunma mevzilerimiz zayıflattılar. Buna rağmen, kahramanlık destanına yeni bir sayfa ekleyen ordumuz düşmanı 6 bin zayiatı ile eski mevzilerine gönderdi.

Kara savaşlarında, düşman taarruzları sonuçsuz kalmış, savaş siperler arasında durağan bir hale dönüşmüştü. Ağustos ayından itibaren psikolojik olarak çöken düşman Çanakkale'de kazanamayacağını anlayıp çekilmeye karar verdi; uygun zamanı kollamaya başladı. 12-19 Aralık tarihlerinde Suvla koyundaki Anzaclar ilk tahliye edilen grup olmuştur. 8 Aralık 1915 ile 9 Ocak 1916 arasında da Seddül Bahir bölgesindeki kuvvetler tahliye edilmiştir. Batı kaynakları hiç zayiat vermeden gerçekleştirilen bu geri çekilmeden bir başarı olarak bahsetmektedir. Bugün, bizim de sebebini bilmediğimiz şekilde, düşmanın zayiatsız şekilde terketmesine, götürebidiği silahlarını götürüp kalanı imha etmesine, müsade edilmiştir. Bir açıklama olarak: Askerlerimizin taarruz edecek cephanesi yoktu, ve çok yorgun

düşmüştü denebilir. Ancak, İtiaf ordularının cephanesi kalmamış ve yorgun bir Osmanlı'dan kaçmış olması, bu açıklamayı tutarsız kılacaktır . O gün cepheden tahliye edilen askerlerin başka cephelere sevkedilip karşımıza çıkacakları aşikardır; bu sebeple imha edilmeleri önemli idi. Savaşın bu safhası hakkında maalesef o günün şartlarına göre düşünmemiz mümkün olmadığı için cevabı bulmakta zorlanmaktayız.

Çanakkale muharebelerinin bir kahramanlık destanı olduğu şüphesizdir. Ancak, cephe yönetimini başarısı açısından değerlendirmek günümüzde kolay değildir. Savunma avantajlarımıza rağmen büyük kayıplar vermemiz, günümüz bakış açısı ile, yönetimin mükemmel olduğunu söylememize manidir. Ancak, o zamanın hadiselerini bugünün bakış açısı ile değerlendirmenin adil olmayacağını da not düşmemiz gerekir. Savaşa, her iki taraftan gelenlerle gidenlerle toplam bir milyon asker katılmıştır. Bizim 58 bin şehidimize mukabil, İtilâf devletleri 100 binin üzerinde ölü vermişlerdir. Bir genel kültür notu olarak belirtmeliyiz ki; Osmanlı coğrafyasından gönüllü olarak düşman ordusuna katılan gayrimüslimler olmuştur. Bir örnek olarak, Kayseri'den harbe katılan bir asker, düşman esirler arasında yıllarca Kayseri Kapalı Çarşı'da esnaflık yapan komşusunu görmüş ve hayrete düşmüştür. Bir başka örnek olarak: itilâf kuvvetlerinin bir parçası olan Siyon Katır Birliği Osmanlı ve Rus coğrafyalarındaki Yahudi askerlerden oluşmakta idi; dînî saikle harbe iştirak etmişlerdi. Buna mukabil bizim safımızda savaşan gayrimüslim askerler de olmuştur. Ülkemiz arşiv kayıtlarına göre bu gayri müslimlerden hayatını kaybedenlerin sayısı 558'dir.

Çanakkale cephesindeki yönetim şekli, kısmen dikey kısmen de yatay hiyerarşiye sahiptir. Politik ve stratejik liderlik Sultan Mehmet Reşad'ta olmasına rağmen bu sembolik idi, esasta Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Alman General Erich von Falkenhayn tarafından yürütülmekte idi. Karargah üst komutası Liman von Sanders'ta idi. Esat Paşa 3. Kolordu ve sonraki yeniden yapılandırmada Arıburnu Kuzey Grubu Komutanı idi. Vehip Paşa, Esat Paşa'nın kardeşi olup 15. Kolordu komutanıdır; cephenin güney kısmının savunmasından sorumludur. Cevat Paşa Çanakkale müstahkem mevkî komutanı olup boğazın güvenliğinden sorumlu idi. Selahattin Adil Bey Cevat Paşa'nın kurmayı idi ve deniz harbinde topçu tabyalarını yönetmiştir. Mustafa Kemal yarbay olarak girdiği muharebede Albaylığa yükselmiş; Conkbayırında insiyatif alıp düşmanı mevzilerinden sökmesi sebebiyle Anafartalar Kahramanı ünvanı almıştır.

Günümüzde Çanakkale muharebeleri ile ilgili hala tartışılan konulardan biri, bu zaferi kimin kazandırdığı ile ilgilidir. Bu tartışmalarda bir grup; Anzak koyuna çıkarma yapan düşmanı bütün imkansızlıklara rağmen mağlup eden, ilerlemesine izin vermeyen Mustafa Kemal'i galibiyetin sahibi olarak öne çıkarırken; diğer bir grup da, Mustafa Kemal'in Yarbay olduğunu savaş sırasında Albaylığa yükseltildiğini, halbuki, bu cephede daha üst rütbede askerlerin bulunduğunu (7 Türk ve 5 Alman General [62]), bu şartlar altında zaferin Mustafa Kemal'e mâl edilmesinin üst rütbedekilere haksızlık olacağını belirtmektedirler. Bu soruya cevap ararken, muharebe kadar muharebe öncesine ve sonrasına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

Muharebe geniş bir alanda cereyan etti; aylarca birçok bölgesel çatışma yaşandı. Bu çatışmaların hepsi tabiki aynı ölçekte ve aynı zorlukta değildi, ancak, bunların nerdeyse hepsini de ayrı ayrı kazanmak zorunda idik. Birindeki başarısızlığın dahi, neticeyi farklı yöne taşıyacağı şüphesizdir. Bu çatışmalarda askerî kademenin herbiri görevini elinden geldiğince yapmıştır. Eratın içinde askerî eğitimi olmayanı çoktu. Çok sayıda ergenlik çağına yeni girmiş çocuklar vardı. Tokat'tan Kayseri'den ve sair vilayetlerden lise öğrencileri bile yaya olarak cepheye intikal etmiş; İstanbul'dan zamanın üniversitelerinde okuyan öğrenciler kafileler halinde cepheye koşmuşlar ve genelde de sehit olmuşlar; geri dönememişlerdir. Seferberlik neticesi olarak, erat ağırlığı ihtiyat güçlerimizde idi. Erat bazında bu derece kahramanlık daha evvelinde ve sonrasında görülmemiştir. Subaylarımız da, elinden geleni yapmış; ancak bu yeni harp türünde becerilerini tamamlamak için Alman komutanlara ihtiyaç duyulmuştur. Göğüs göğüse harp düzeni biteli bir asırdan fazla zaman geçmişti. Avrupalılar bu süre zarfında hem kendi içlerinde hem diğer kıtalarda harpler yürüttüler; yeni bir olgu olan tabya harbinin inceliklerini öğrendiler. Biz, bu eksiklikleri gidermeye 20-30 yıl evvel başlamış olduğumuz için, daha öğrenecek çok noksanlığımız vardı. Savaş alanında ihtiyaç duyulan bilgi ve tecrübe eksikliğini maalesef kişisel becerilerle telafi etmek mümkün değildir. Subaylarımız da elinden geleni yapmasına rağmen, düşman ile dengeyi sağlamak ancak Alman kurmay aklından destek alarak mümkün olabildi. Belirtmemiz gerekir ki, fiili çatışma nerdeyse tamamen Osmanlı birlikleri tarafından yürütülmüştür. Almanlardan tedarik ettiğimiz teçhizat ve mühimmat

olmasa idi ne olacağını muhtemelen anlatmaya gerek yoktur. Bizim o zamanlar ne obüs ne de deniz mayınları imalatımız vardı. Bu oyun değiştiriciler için Almanlara ve Avusturya-Macaristan'a ihtiyacımız vardı. Büyük resmin tamamı bizden ibaret değildi. Müttefiklerin katkısı olmasa idi, harp üç gün bile sürmeyebilirdi. Müttefiklerin katkısı gerekli olmakla birlikte, harbi kazanmamız için yeterli değildi; bizim de harp sahasına canlarımızı katmamız gerekmekte idi. Bu sebeple, harbe katılan ecdadımızı, ellerinden geleni yaptıkları için, canlarını hiçe saydıkları için, katkıları bazında ayırım yapmaksızın rahmetle anmak en doğrusu olacaktır.

Çanakkale muharebelerinin öncesine dönecek olursak; iş nasıl oldu da o noktaya gelebildi sorusunu irdelemeliyiz. Fatih Sultan Mehmet zamanından beri düşmanın yan gözle bakamadığı Gelibolu'ya son beş yılda üç işgal girişimi neden olmuştu? İtalyanlar, Trablusgarp savaşında 24 parçalık donanma ile taarruz etmişlerdi. Abdülhamid'in kurduğu tabyalar o saldırıyı savuşturmuştu. Daha sonra da, ilk Balkan savaşında Bulgarlar Gelibolu'nun önemli bir kısmını işgal etmişlerdi. Neyse ki, düşmanlarımızın kendi iç çatışmaları imdada yetişmiş, o sayede Gelibolu'yu Bulgar işgalinden kurtarabilmiştik. En son olarak da, İngiliz liderliğindeki itilâf devletleri saldırmış, liseli sübyanlarımızı, tıp fakültesi öğrencilerimizi, ve nice şehitlerimizi vererek bir süre için de olsa düşmanı kovabilmiştik. Bizi bu noktaya getiren hadiseler zinciri için pek çok başlangıç noktası belirlenebilir, ancak bunlardan en belirgini 1909'daki 31 Mart askerî darbesidir. Savaşa hazır olmayan, insan kaynakları kısıtlı olan ülkemizin yönetimine, eski şanlı günlere döndürmek iddiası ile, askerî darbe ile

el koyan askerî kademelerin sorumluluğu gözardı edilemez. Askerlik yeteneklerinde dahi Avrupalı muadillerinden geri olan o zamanki komutanlar, yanlarına Bulgar çetecileri de alarak darbe yapmış, hiç bilmediği, ehliyetinin yetersiz olduğu yöneticilik alanını ele geçirmişlerdir. Bu komutanlarımızın vatan sevgilerini sorgulayamayız; ancak yetkinliklerini ve becerilerini sorgulayabiliriz. O gün darbe yapanlar, kısa süre sonra Libya'yı kaybettiler, sonra da Balkanları kendilerinden çok zayıf ülkelere verdiler; kimselerin ihtimal vermediği rakiplerine dahi mağlup oldular. Sonra da Büyük Harb'e sürüklediği ülkemizin Asya'daki kısımlarının budanmasına yol açtılar. Çanakkale muharebeleri Büyük Harb'in bir parçası olup, kötü gidişatta payı olanlar da yer almışlar; ancak bu muharebede ellerinden geleni yapmışlar, ülkemizi daha büyük felaketten korumuşlardır.

Savaş sonrasında, ne Çanakkale ne de Kurtuluş Savaşı'nda yer alan komutanlarımızın önemli bölümü devlette görev alabilmişlerdir. Bu durum, savaş öncesindeki tespitlerimizin adeta bir sağlaması olmasına rağmen, bu kitabın alanı dışında olduğu için ele almıyoruz.

Özetle; Çanakkale muharebelerinde bütün askerî kademelerimiz büyük fedakarlıklar yapmış, bütün kabiliyetlerini sonuna kadar kullanmışlardır. Kırılganlığı yüksek olan bir netice, takdiri ilahî olarak bizim lehimize tecelli etmiştir. Katkısı olanlara rahmet dilemek hepimizin görevidir.

Kaynaklar

[1] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, "2. Viyana Kuşatması 1683", Askeri Tarih Yayınları Seri No. 2, 1983.

[2] A. F. Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", c. 0, sayı. 46, ss. 37-84, Haz. 2012.

[3] D. A. Howard, The History of Turkey: Greenwood histories of the modern nations, Greenwood Press, 2001.

[4] İ. B. Birecikli , "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", Gazi Akademik Bakış, c. 2, sayı. 3, ss. 211-226, Nis. 2008.

[5] K. Olgun , "2. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", Tarih Dergisi, c. 0, sayı. 39, ss. 139-154, Tem. 2011.

[6] N. Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitisü Atatürk Yolu Dergisi, c. 10, ss. 15-53, 2006.

[7] N. Eroğlu, "Hareket Ordusu", Köprü Dergisi, 2008.

[8] H. A. Polat ve O. Akandere, "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi" Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 5, Sayı 1, 2020.

[9] Y. Ahbab, "Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi", Journal of History and Future, c. 1, sy. 1, ss.51-70, Aralık 2015.

[10] C. Küçük, Balkan Savaşı, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 5, s. 23-25, 1992.

[11] E. Yücel ve T. Yücel , "Kiliseler ve mektepler kanununa gösterilen iç ve dış tepkiler (1909-1911)", c. 6, sy. Prof. Dr. Durmuş Ali Aslan Özel Sayısı, ss. 327-368, Şub. 2023

[12] K. Beydilli, Trablusgarp Savaşı, TDV İslam Ansiklopedisi, EK-2. cilt, s. 606-609, 2019.

[13] İ. B. Birecikli, "Balkan Harbi Sırasında Osmanlı Ordusunun Moral ve Disiplin Durumu" Türk Yurdu Dergisi, Sayı 303, 2012.

[14] F. Çolak, "Trablusgarb Ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri" Turkish Studies (Elektronik), c. 8, s. 151-164,2013.

[15] N. Karakaş, "İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Saldırısı'nda Bir Kahraman: Topçu Onbaşı Yusuf (Erdil)", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 32 Sayı 54, s. 79 - 106, 2013.

[16] İ. Görgülü, "Balkan Harbi", Türk Tarih Kurumu, Web adresi: https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/balkan-harbi/ , Erişim: 21.11.2023

[17] R. C. Hall, The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War, Routledge, 2000.

[18] H. Özlü, “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları’nda Ege Adaları’nın İşgali Süreci”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, ss. 9-32. Güz 2012.

[19] A. Büyüktuğrul “Balkan Savaşı Deniz Harekatı Üzerine Gerçekler (1912-1913)”,Belleten, Türk Tarih Kurumu, c. 44, s. 176, ss. 717-752, Ekim 1980.

[20] Y. Sarınay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", sayı 303, Kasım 2012.

[21] C. Yavuz , "Abdulhamid’in Selanik’ten İstanbul’a Alman Gemisi İle Nakli “Alman Belgelerine Göre”", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 20, sayı. 31, ss. 167-177, May. 2000.

[22] N. Yavuz , "Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı", Gazi Akademik Bakış, c. 1, sayı. 2, ss. 139-154, Mar. 2008

[23] G. V. Hochwachter, Balkan Savaşı Günlüğü: Türklerle Cephede, Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev. Sumru Toydemir, 2008.

[24] İ. Alp, “1912-1913 Balkan Savaşları’nda Edirne’nin Sükûtu Ve Yaşanan Faciâlar”, Karadeniz Araştırmaları, c. 15, sy. 60, ss. 1–33, 2018.

[25] İ. Alp, Balkan Savaşları’nda Türk ve İslam Dünyasından Gelen Yardımlar, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, c. 7, Sayı 2, ss. 273-309, Aralık 2018.

[26] S. Çetinkaya, Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşı’na girişi, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1995.

[27] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Yayın No: 130, İSTANBUL 2013.

[28] C. Reyhan, Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914), Belleten, Türk Tarih Kurumu, c. 69, s. 254, ss. 217-266, 2005

[29] M. Albayrak, Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c. 6, s. 6, ss. 1-38, 1995.

[30] M. Yavuz ve A. Y. Tavukçu, "Doğukapı - Akyaka - Kars - Sarıkamış - Erzurum eski demiryolu hattı ve mimari yapılanması", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 29 s. 1, 2012.

[31] H. Menteşe, Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin anıları, Halil Menteşe, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

[32] T. Kaya, "ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti'ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme". Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 19, s. 39, ss. 533-562, Aralık 2019.

[33] F. Çakmak, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekatı, Genelkurmay Basım evi 2005

[34] İ. Üzen, Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915–1916), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

[35] M. Arıkan, "Harb-i Umumi'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'ndeyaşadığı bazı istihbarat zaafları", TAD, c. 32, sy. 53, ss. 1-16, 2013, doi: 10.1501/Tarar_0000000532

[36] G. Alpar, Birinci Dünya Savaşında Köprüköy ve Azap Zaferleri, Erzurum Teknik Üniversitesi SBE Dergisi, c. 3(6), sy. 97-119, 2018.

[37] H. Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. 54, sy. 87-114, 2014.

[38] A. Kara, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 8(14), sy. 115-131, 2005.

[39] R. Sadıgov, Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekatı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi c. 46, sy. 279-302, 2019.

[40] Ö. Eren, Sarıkamışa Giden Yol, Alfa Yayınları, 2006.

[41] İ. Eyyüpoğlu, 91. Yılında Sarıkamış Taarruzu, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c. 12(31), sy. 93-103, 2010.

[42] E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi 9. Cilt - İkinci Meşrutiyet Ve Birinci Dünya Savaşı 1908- 1918, Türk Tarih Kurumu, 1999.

[43] R. Gerwarth, The Vanquished: Why the First World War Failed to End, Penguin Books, 2016.

[44] H. Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sy. 5, Aralık 2012.

[45] A. N. Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış", TTK Belleten, c. 31, sy. 123, ss. 375–414, 1967.

[46] A. F. Erden, Birinci Dünya harbinde Suriye hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2003.

[47] Ü. G. Polat, I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekatları (Hazırlık-Harekat-Netice), Selenge Yayınları, 2021.

[48] İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.IV, Türkiye Yayınevi, 1972.

[49] Ö. Türkoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Cephelerinde Alman Paşa Tayyare Bölükleri" Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 177-186, 2023

[50] İ. Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", Gazi Akademik Bakış, c. 2, sy. 3, ss. 81–102, 2008.

[51] K. Kon, "Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü: Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakının Irak Cephesi'ndeki Yansımaları", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 29, ss. 87-122, 2019.

[52] H.M.S. Firefly (1915), The Dreadnought Project, Editors-in-Chief: C. Buckey, S. Harley, ve T. Lovell, url:

http://www.dreadnoughtproject.org/tfs/index.php/H.M.S._Firefly_(1915), erişim: 31.01.2025.

[53] Ş. Kanatlı, Irak muharebelerinde 3. piyade alayı hatıraları, Genelkurmay ATAŞE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, 2006.

[54] Naval-history.net, World War 1 at Sea - Naval Battles in outline, MESOPOTAMIAN (IRAQ) CAMPAIGN, 1914-1918; url: https://www.naval-history.net/WW1Battle1408Mesopotamia.htm, Erişim: 01.02.2025

[55] O. Akandere, Kut'ül Amare'de esir alınan İngiliz ordusundaki Hintli müslüman askerlerin durumu, BELLEK Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi,c. 1, ss 53-68, 2019.

[56] F. Atabey, "Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi Hatıratından: Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı",VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisic. 4, sy. 2, Güz 2019.

[57] G. Morton-Jack, Army of Empire: The Untold Story of the Indian Army in World War I, Basic Books, 2018.

[58] P. Hart, Gallipoli, Profile Books, 2011.

[59] E. J. Erickson, Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War, Greenwood Press, 2001.

[60] M. Bıyıklı, Esat Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, Çamlıca Basım Yayın, 2011

[61] H. Ö. Özhan, "Çanakkale Cephesi'nde Cevat Paşa (Çobanlı)", Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi, c. 4, ss.333-349, 2018.

[62] H. A. Kara, Çanakkale Savaşlrı'na fiilen katılan Türk ve Alman generaller, Yüksek lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2009.